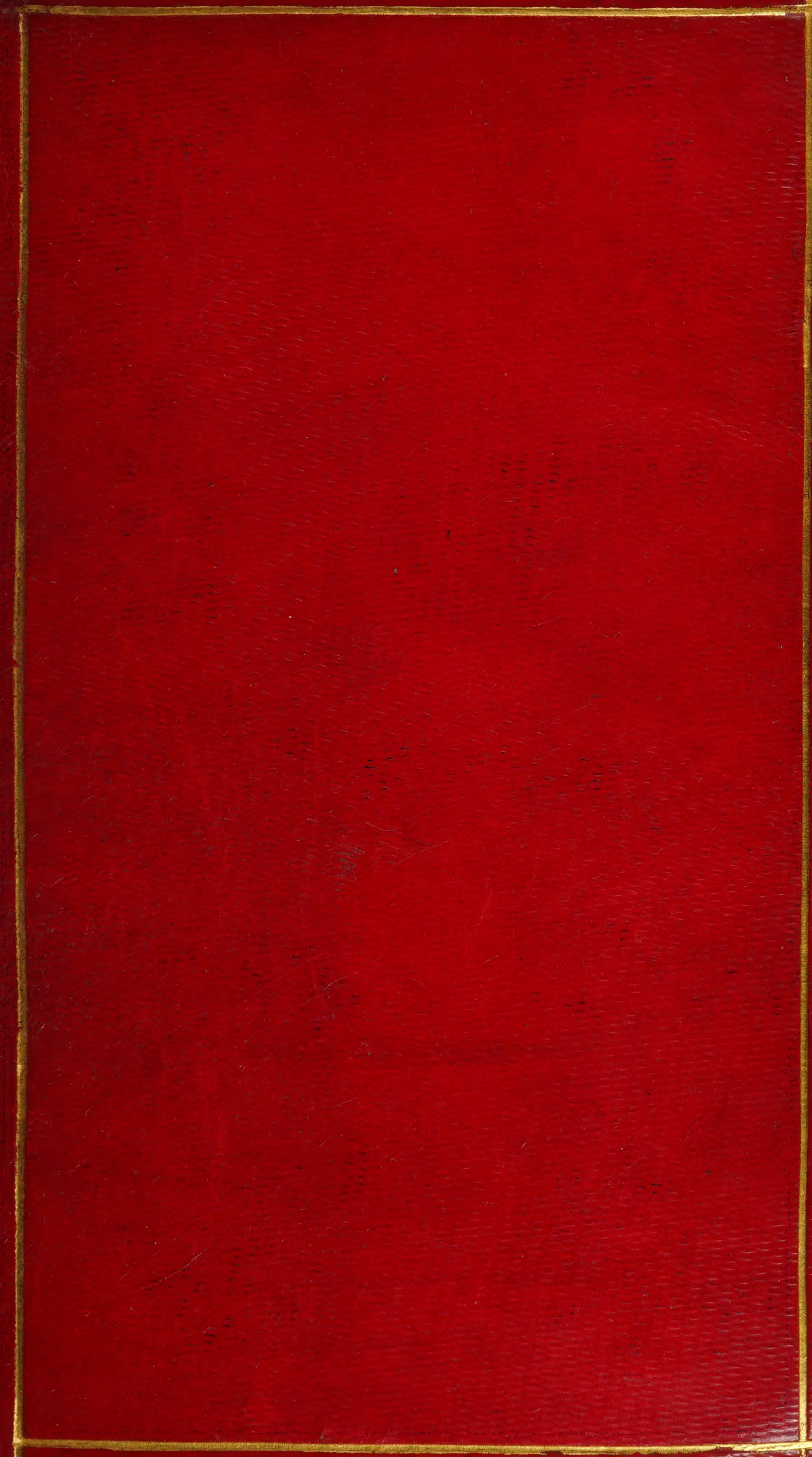
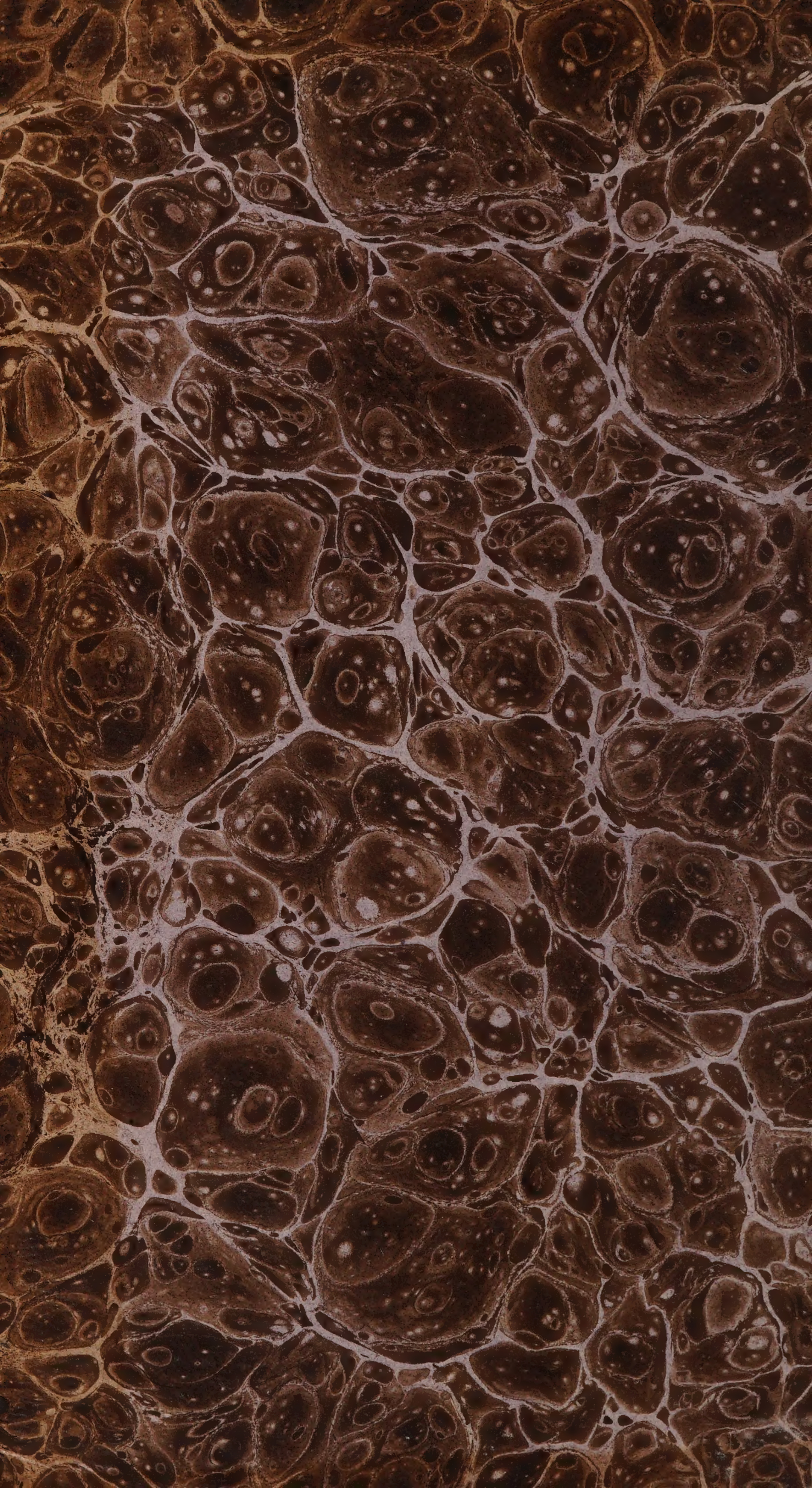
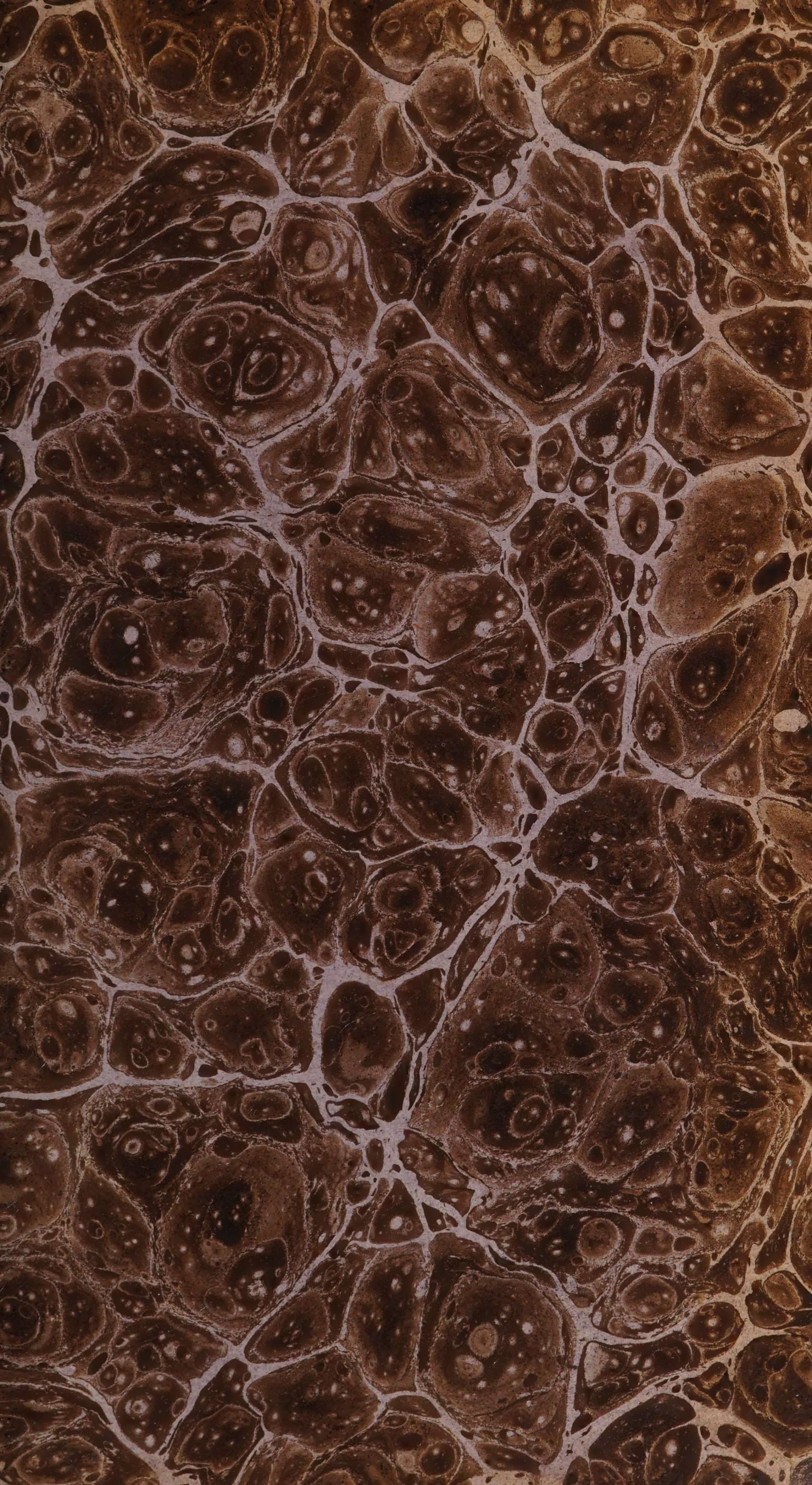

VERHANDELING

OVER DE

MAZELEN.

E. J. Thomassen à Thuessink.

J. Oomkens exc.

GENEESKUNDIGE

WAARNEMINGEN,

DOOR

E. J. THOMASSEN à THUESSINK,

A. L. M. PHIL. ET MEDICIN. DOCTOR,

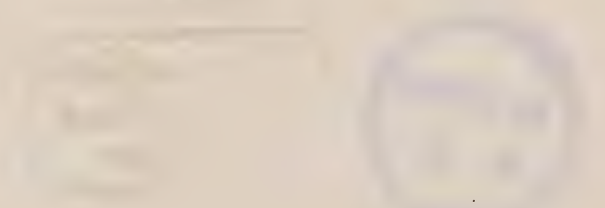
HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDIGE FACULTEIT AAN DE UNIVERSITEIT TE GRONINGEN, VASTE PRESIDENT VAN DE PROVINCIALE COMMISSIE VAN GENEESKUNDIG ONDERZOEK EN TOEVOORZIGT, LID VAN DE EERSTE KLASSE VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, RIDDER VAN DE ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, ENZ.

TE GRONINGEN, BIJ

R. J. SCHIERBEEK.

1828.

VERHANDELING
OVER DE
MAZELEN.

EERSTE HOOFDDEEL.

Geschiedenis der Ziekte.

In de beide voorgaande deelen mijner Geneeskundige Waarnemingen heb ik breedvoerig gehandeld over de Roodvonk en over de Kinderpokken. Ik heb daarom geoordeeld, in dit stuk eene met beide zoo na verwante ziekte, de Mazelen, op dezelfde wijze te behandelen. Immers is deze ziekte niet minder gewigtig, en in sommige *Epidemiën* niet minder doodelijk en gevaarlijk, dan de voorgaande; terwijl zij in al derzelver vormen en *complicatiën* minder gekend en minder breedvoerig beschreven is. Ik zal dan, zoo wel uit eigene ervaring, als uit vergelijking met hetgene anderen daarvan gezegd hebben, deze ziekte trachten te beschrijven, en derzelver toevallen en behandeling nader te verklaren, en op te helderen.

De Mazelen, die wij vervolgens breedvoeriger zullen beschrijven, behooren tot die hevige of

door-

doorgaande huidziekten of uitslagen, die, geheel aan de ouden onbekend, ons bijna ten zelfden tijde in de middeleeuwen door middel van de kruistogten zijn aangebragt. — Sommigen denken, dat deze ziekte reeds bij de ouden bekend geweest is; de beroemde K. Sprengel en ook Gruner hebben echter genoegzaam bewezen, dat het tijdperk der ontdekking op denzelfden tijd invalt, waarin de Pokken uit *Arabië* en *Egypte*, en van daar naar *Europa* zijn overgebragt.

Wij ontmoeten de eerste beschrijving dezer ziekte bij den Arabischen schrijver Rhazes (*a*), die dezelve onder den naam *Hhasba* beschrijft, en zoo wel uit zijne eigene ervaring, als die van zijnen voorganger Ahron, die in het jaar 622 te *Alexandrië* leefde, heeft opgemaakt. Na hem hebben andere Arabische schrijvers, als Avicenna en Mezue, dezelve van de Pokken onderscheiden beschreven. De *Sarracenen*, die in de achtste eeuw *Spanje* overstroomden, als ook later de kruisvaarders bragten die naar *Europa* over.

Be-

(*a*) Breedvoerig handelt over dit stuk K. Sprengel, in zijn *Versuch einer Pragmatischen Geschichte der Arzneykunde*, II Th. S. 376; hij noemt hem Muhammed Ebn Secharjah. Abubehr Arrasi, gemeenlijk Rhazes genoemd. Men zie vooral § 74, en Grüner, *Antiquit. Morbill.* p. 54, en Hildenbrand, *Instit. Medic. Pract.* t. IV, p. 343 seqq.

Behalve eenige duistere beschrijvingen van schrijvers uit de middeleeuwen, vinden wij de Mazelen reeds duidelijk waargenomen door onzen P. Forestus, door Schenk, Tulp, Sydenham, Riverius, F. Hofman, Huxham en andere Geleerden, ofschoon sommige in dien tijd, zoo als Morton en Watson, die met de Roodvonk verward hebben.

Toen deze ziekte in het eerst zich algemeen verspreidde, was dezelve, even als de Pokken en andere nieuwe ziekten, zeer kwaadaardig, zoodat daaraan den naam van *Morbilli* of *kleine pest* gegeven werd; hiertoe gaf mede aanleiding, dat men vond, dat deze ziekte nog besmettelijker, dan de Pokken zelve, was. Rosenstein(*b*) geeft ons daarvan voorbeelden op, en zegt, dat in 1713 daardoor vele kinderen in het graf gesleept werden; dat in *Weenen* in 1732 soortgelijke en misschien nog ergere Mazelen heerschten, alwaar bij het grootste gedeelte der zieken het koude vuur in de keel ontstond, en zij op den derden of vierden dag stierven (mogelijk zijn hier de Mazelen met de *Scarlatina* verward). Niet minder kwaadaardig waren de Mazelen, welke in den herfst van 1662 in Londen heerschten, daar zij wekelijks driehon-

(*b*) Handleiding tot de kennis en genezing van de ziekten der kinderen, bl. 318 en 319.

honderd menschen doodden. Die in *Edinburg* in 1758 heerschten, hield men voor goedaardige Mazelen, niettegenstaande er van de twaalf zieken één stierf.

De Mazelen zijn nu door de geheele wereld verspreid, — zij zijn, even als de Pokken, aan zekere perioden van wederkeeren verbonden, en, ofschoon zij zeer besmettelijk zijn, brengen zij gewoonlijk minder gevaar, dan de Pokken mede. Wij zullen intusschen nader zien, dat sommige Epidemiën, door bijkomende omstandigheden, zeer moorddadig worden, en dat men vooral, wanneer de ziekte niet behoorlijk behandeld wordt, zeer gevaarlijke en zelfs doodelijke gevolgen daarvan te vreezen heeft.

TWEE-

TWEEDE HOOFDDEEL.

Beloop en Toevallen der Mazelen.

De Mazelen behooren tot de Epidemische ziekten, die, even als de Pokken, op zekere gezette tijden wederkeeren, en als het ware een *cyclus* maken, die ook op verschillende plaatsen verschillende is. In onze stad heeft men vrij zeker waargenomen, dat zij alle zes jaren wederkomen. Wij hadden die zeer algemeen in 1816, daarna in 1821, en nu wederom in 1826 en 1827, zoodat men die nu nog enkel in October waarneemt. Doorgaans volgde hierop de kinderziekte, hetwelk wij ook wederom in 1821 waarnamen. Ik heb hetzelfde ook in het jaar 1789 en 1790 in *'s Hage* gezien; daar ging de kinderziekte vooraf en de Mazelen volgden daarop, zoodat beide deze ziekten, gedurende denzelfden tijd, in eene sterke maat heerschten, en niet alleen eene menigte kinderen, maar ook volwassenen wegnamen. Volgens mijne waarneming, kan men geen' juisten tijd bepalen, waarin de Mazelen het eerst verschijnen, dewijl dit ook veelal van de overbrenging der besmetting afhangt. Sydenham zag in 1670 te *Londen* de Mazelen in de maand van Januarij opkomen, ha-

hare hoogte bereiken omtrent de voorjaars nachtevening en eerst in Julij ophouden (*c*). Ik heb dezelve in '*s Hage* in 1789 zien verschijnen in October, ofschoon men reeds sporen daarvan ontwaarde in Augustus: zij duurden den geheelen winter sterk door en waren overal in dien tijd zeer doodelijk, en zij verdwenen eerst langzaam in het voorjaar. Huxham nam de Mazelen in Julij waar (*d*), en Stoll zag die ook in het midden van den zomer (*e*), ook in het voorjaar (*f*). Vogel zegt, dat zij gemeenlijk in Januarij beginnen, daarin Sydenham volgende (*g*). Lentin nam de Mazelen ook in den zomer en in den herfst waar (*h*). Te *Parijs* waren de Mazelen in Februarij en Maart 1798 (*i*). Krukenberg zag die in *Halle* in November 1817, zij werden eerst in Julij 1818 epidemisch, bereikten hare hoogte in October en duurden tot December (*k*). Te *Berlijn* waren zij in 1820 in November aldaar (*l*). Aan den Rijn,

(*c*) *Opp.* t. I, p. 120 et *ann.* 1674.

(*d*) *Epid.* lib. I, p. 267—319.

(*e*) *Rat. Med. in Nos. Vind.* t. II, p. 160.

(*f*) Id. p. 172.

(*g*) *Handb.* Th. III, S. 195.

(*h*) *Beytr. z. Ausub. Arzn.* Th. 1, S. 198.

(*i*) Hufeland, *neue Annal. der Franz. Arzn.* Th. III, S. 495.

(*k*) *Ambul. Klinik in Halle*, Th. 1, S. 311.

(*l*) Horn, *Archiv für Med. Erfahr.* 1821, S. 310.

Rijn, in *Hessen*, in den winter van 1816 en verspreidden zich in de dorpen in 1817 en 1818 (*m*). Serlo zag eene Epidemie van Mazezelen van April tot Augustus te *Crossen* (*n*).

Uit hetgene wij gezien hebben omtrent de verschillende tijdperken, waarin de Mazelen voorkomen, blijkt het genoegzaam, dat het wederkeeren van eene Epidemie van Mazelen van bijzondere omstandigheden schijnt af te hangen. Intusschen is men over het algemeen van begrip, dat, daar de ziekte veelal met *catarrhale* toevallen gepaard is, dezelve meest plaats heeft en zich gemakkelijker en schielijker verbreidt in nat en koud weder, en dat de ziekte dan ook gemeenlijk erger en kwaadaardiger is.

Ofschoon de Mazelen op zich zelve, wanneer zij eenvoudig en goedaardig zijn en geregeld afloopen, geenszins eene gevaarlijke ziekte opleveren, is dit echter altijd het geval niet, en het is daarom noodig, dat wij de ziekte onder al hare verschillende vormen en gedaante-verwisselingen beschouwen, en het beloop der ziekte eerst, zoo als zij zich in hare eenvoudige gedaante vertoont, beschouwen, en daarna de menigvuldige vormen beschrijven, en die veranderingen, welke, door de zamenvoeging met andere

en

(*m*) Harless, *Rheinische Jahrb.* Th. V, S. 3.

(*n*) Hufeland, *Journ.* Th. 61, 5 st. S. 96.

en met de heerschende ziekten, worden voortgebragt.

1. *Beloop en toevallen der eenvoudige Mazelen.*

De ziekte begint met koude en huivering, die met hitte den geheelen eersten dag door afwisselt. Den tweeden dag openbaart zich, na een' onrustigen slaap, de koorts sterker, en de lijder gevoelt zich nu zieker; hij is nu dorstig, heeft eene witte maar vochtige tong, de eetlust ontbreekt, hij krijgt een' droogen hoest, eene zwaarte en drukking in het hoofd boven de oogen, met eene sterke slaperigheid. Bij bejaarden is de hoofdpijn doorgaans sterker; — voorts gevoelt hij pijn in den rug en in de lenden, eene zekere beklemdheid op de borst, brand en pijn in de keel bij het slikken. De ademhaling is snel, met zuchten gepaard. Hij gevoelt eene zekere pijnlijke drukking in de hartkolk, en een gevoel van zwaarte in de maag. De oogleden zijn gezwollen, de oogen rood en tranende, zoodat zij moeijelijk het licht kunnen verdragen, en de oogen zich bezwaarlijk kunnen openen. Hiermede paren zich ook elke andere teekenen van verkoudheid (*coryza*); uit den neus vloeit een dun scherp vocht, hetwelk uitwerkt, dat de lijders gestadig moeten niezen, en somtijds hierdoor

wel

wel eens neusbloeding ontstaat, waardoor deze toevallen verligt worden.

Op den derden dag vermeerderen al deze toevallen; de hitte is nu meer brandende, de benaauwdheid is hooggaande, de lijders worden somtijds ijlhoofdig. Des avonds bevinden zich de zieken altijd erger, dewijl de koorts zich dan verheft. Somtijds is de lijder slaperig, maar ook in tegendeel somwijlen geheel slapeloos. Veelal is er walging, die wel in braking en eene sterkere buiksontlasting overgaat. Dit heeft bij kinderen, die tanden krijgen, dikwijls plaats. De pols is gedurende dit tijdperk snel en vol, met een weinig hardheid. 's Morgens is er gemeenlijk een verligtend zweet. Eindelijk, tegen den vierden dag, wanneer de uitbotting aanstaande is, zwelt het aangezigt, en de geheele oppervlakte des ligchaams. Intusschen zijn bij sommigen alle toevallen veel ligter, en bepalen zich tot teekenen van enkele verkoudheid, met vermoeijenis of matheid, niezen, roodheid der oogen, zonder dat er zich eenige aanmerkelijke koorts bijvoegt, en de uitbotting volgt dan schielijk en onverwacht op den vierden of vijfden dag der ziekte.

Tweede Tijdperk. Eerst komen nu in het aangezigt en daarna aan den hals kleine roode vlekken, als vloostippen, die niet scharlakenrood, maar purperkleurig zijn, in het begin boven

ven de huid verheven zijn, en in het midden een spits puntje hebben, en daardoor veel naar zamenvloeijende Pokken gelijken, maar allengs meer en meer plat worden. In het begin vertoonen zij zich het eerst op de wangen, op de oogleden, den neus en de ooren, daarna op den hals, de armen, handen, de borst en den buik, daar zij meer hoog gekleurd en ook breeder zijn. Zij verschijnen niet enkel, maar bij groepen, die grootere of kleinere vlekken vormen, welke onder de gedaante van kleine halve maantjes, volgens de aanmerking van Willan, verschijnen (*o*); eindelijk komen zij op het laatst ook op de beenen. Deze vlekken worden schielijk grooter en uitgebreider, en zijn op het gevoel ruw en hard. Hildenbrand zegt, dat zij een' elliptischen vorm, naar linsen gelijkende, aannemen (*p*). De minste vlekken ontmoet men op die plaatsen, die de sterkste uitwaseming hebben, b. v. in de kniebogt, en tusschen de beenen. Zij worden echter ook somtijds in den mond en in de keel waargenomen. Lieutaud zag zelfs Mazelen-vlekken in de borst- en buiksingewanden (*q*). Wedekind heeft opgemerkt, dat er uit elk puistje der Mazelen een haartje voortkwam, hetwelk zoo dun was, dat men het al-

(*o*) *Hautkrankheiten*. III S. 165.

(*p*) l. c. S. 346.

(*q*) *Precis de la Medicine*, T. II, S. 409.

alleen met een gewapend oog kon ontdekken (*r*). De huid is gemeenlijk niet zoo sterk met Mazelen als met Pokken bedekt, ofschoon zij in groepen meest zamenvloeijen, en de huid ook daarbij eenigzins gezwollen is. Bij volwassenen heeft somtijds wel eens plaats, dat de geheele huid met Mazelen bedekt is.

Naar mate de koorts heviger is, is ook de uitbotting sterker, en de *eruptie* vermindert de koorts niet, zoo als dit bij de Pokken gebeurt. De uitbotting is meestal volkomen binnen vierentwintig uren voleindigd. Heim heeft opgemaakt, dat de uitwaseming in dit tijdperk een' bijzonderen reuk heeft, die tot den zevenden dag aanhoudt; deze lucht is in het eerst zoet en daarna zuurachtig, en gelijkt naar versch uitgetrokkene ganzenvederen of naar versch geslagte ganzen. Onder deze uitbotting verminderen allengs de zware hitte, de lendenpijn, krampen, ijlhoofdigheid en braking, die hier ook bij goedaardige Mazelen wel eens plaats hebben, terwijl de pijn in het hoofd en op de borst blijft voortduren; en nu volgt het

Derde Tijdperk. Florescentie, bloeijing, hoogte der ziekte; wanneer de uitslag zich geheel op de huid gevormd heeft, blijven niettemin de hoest en de koorts meest met eenige *remissie* of vermin-

(*r*) Roschlaub, Magaz. IV B. N. 6. Hildenbrand, l. c.

mindering voortduren. De vlekken blijven nu gemeenlijk in haren vollen bloei en roodheid staan, van den vijfden tot den zevenden dag. Wanneer de uitslag veel is, wordt de huid opgezwollen, gespannen en hard, vooral in het aangezigt en de oogleden, zoodat de oogen gesloten zijn, zelfs is de tong somtijds rood. De *catarrhale* toevallen blijven aanhouden, de oogen blijven rood en tranen gestadig, de neus blijft veel vocht afscheiden, de heeschheid en hoest duren voort, en er wordt veel slijm opgegeven. 's Avonds verheft zich de koorts, de borst wordt droog, en de hoest is alsdan zeer lastig.

Vierde Tijdperk. Alsdan volgt het vierde tijdperk, de afschilfering (*stadium desquamationis*). Omtrent den achtsten dag, van het begin der ziekte, beginnen al de toevallen te verminderen; de *catarrhale* toevallen en de koorts houden langzaam op, de Mazelen verdwijnen in dezelfde orde, waarin zij zijn aangekomen; eerst verbleeken zij in het aangezigt, terwijl zij op het overige van het ligchaam, vooral op de beenen, nog in vollen bloei staan. Naar mate nu de Mazelen verdwijnen, begint de huid ook ruw te worden en af te schilferen, de zwelling der huid houdt nu geheel op, zij wordt ontspannen, zacht en vochtig. Langzamerhand gaat deze afschilfering of vervelling tot het geheele ligchaam over. Deze vervelling van de opperhuid is hier geheel

an-

anders, dan bij de Roodvonk, waarin dezelve met geheele lappen wordt afgescheiden, — in de Mazelen is deze afschilfering meer oppervlakkig, de ruwe huid is als met meel bedekt, zoodat de opperhuid met kleine schilfers of schilfertjes wordt afgescheiden, hetwelk met eene sterke jeuking gepaard gaat. Deze afschilfering is sterker, naar mate de Mazelen meer of minder boven de huid verheven geweest zijn, en ook het sterkste op die plaatsen, waar de meeste uitslag geweest is, vooral in het aangezigt, en veel minder op het overige van het ligchaam. In zeer ligte Mazelen heeft er bijna geene afschilfering plaats. Deze afzondering der opperhuid duurt gewoonlijk van den zevenden of den negenden dag, tot den twaalfden of veertienden, dat is drie of vier dagen, en houdt dan geheel op. Met deze opdrooging of dit verdwijnen van den uitslag vertoonen zich nu ook *critische* verschijnselen, de huid begint sterk uit te wasemen, en er vertoont zich een heilzaam zweet; hiermede paart zich eene sterkere ontlasting van water, hetwelk een sterk zetsel heeft, en meestal eene heilzame *diarrhé*, die nog de meeste verligting aanbrengt. De *catarrhale* toevallen verminderende, wordt de hoest zeldzamer, en de ophoesting is meer gebonden en dik, en deze verligtende ontlasting is altijd sterker, naar mate de borst meer of minder is aangedaan geweest. Somwijlen, zegt Vo-

gel

gel (*s*), verdwijnen de Mazelen zonder eenige vervelling, hetwelk Sydenham reeds heeft opgemerkt, terwijl toch de ziekte wel afliep. Selle zag dit ook in de *Epidemie* van 1772 te *Berlijn*, en Vogel zelf zag het dikwijls in eene *Epidemie* te *Ratzeburg* in 1785.

2. *Complicatiën.*

De Mazelen, wanneer zij eenvoudig zijn, en wanneer noch het *individueel* gestel, noch andere bijkomende omstandigheden de ziekte gevaarlijk maken, zijn doorgaans eene vrij gemakkelijke ziekte. Het gevaar, hetwelk deze ziekte medebrengt, hangt af van den aard der *Epidemie*, of van de heerschende gesteldheid der *stationaire* of jaarlijks voorkomende ziekten (*febres annuae*).

a. Complicatie der Mazelen met eene inflammatoire koorts.

Ofschoon er bij de Mazelen altijd eene koorts van een' *activen* of ontstekingachtigen aard, tot de behoorlijke uitbotting der ziekte, noodzakelijk is, moet echter deze ontsteking de palen niet te buiten gaan, en de *eruptie*koorts in eene ware ontstekingkoorts ontaarden. Immers worden

(*s*) *Handbuch*, Th. III, S. 199.

den de longen het eerst door de scherpe smetstof der Mazelen aangedaan, en er ontstaat door den versnelden omloop des bloeds eene ware longontsteking, welke, zoo als wij nader zien zullen, in deze ziekte het allermeest te vreezen is.

Wanneer de Mazelen met eene ontstekingkoorts verzeld gaan, openbaart zich dezelve door eene aanhoudende en sterke hitte, met een' vollen en harden pols; somtijds is dezelve onderdrukt; het uit de ader gelaten bloed is met eene ontstekingkorst bedekt — de te voren gemelde *catarrhale* toevallen zijn hevig, en vertoonen zich door een sterk niezen, en loopen van een scherp vocht uit de oogen en den neus, de oogen zijn zeer rood en ontstoken, de hoest is hevig en aanhoudende, met drukking en pijn op de borst en moeijelijke ademhaling, somtijds verzeld van bloedige fluimen. De uitslag verschijnt vroeger en verbreidt zich schielijker over het geheele ligchaam, vooral bij kinderen, en is dikwijls met stuipen, bij volwassenen met ijlhoofdigheid, of met eene scherpe en hevige hoofdpijn verzeld: de koorts vermindert na de uitbotting niet. De uitslag is meer boven de huid verheven, hoog gekleurd, zamenvloeijende en roodachtig gezwollen. Het beloop der ziekte is schielijker, en de Mazelen verdwijnen ook vroeger (*t*). Intusschen

(*t*) Hildenbrand, l. c. S. 350.

schen zijn de gevolgen ook gevaarlijker, dewijl de *peripneumonische* toevallen, de hoest, benaauwdheid op de borst, enz. eerder vermeerderen, dan verminderen, en na het afvallen der Mazelen heviger worden.

Deze soort van *inflammatoire* Mazelen worden vooral in den guren winter en bij zeer veranderlijk weder waargenomen; zoowel oude als jonge menschen worden daarvan aangetast, maar bijzonder zien wij die bij kinderen, die tanden krijgen. — Zij zijn niet zeldzaam en bij de meeste schrijvers waargenomen.

Sydenham heeft deze soort reeds beschreven in zijne *Epidemie* van het jaar 1674 (*u*), als ook Huxham (*v*). Mead (*w*) zag zulke *inflammatoire* Mazelen, dat hij zich verwondert, dat Rhazes niet in het begin, maar op het einde dezer ziekte aderlatingen voorschrijft. P. Frank beschrijft deze *complicatie* zeer volledig, maar het komt mij voor, dat hij te veel soorten daar toe brengt (*x*). Burserius handelt daarover ook breedvoerig, en haalt ook andere schrijvers aan (*ij*). Dr. Oppert zag in 1821 te *Berlijn*, in de maand November, bij koud en guur weer, eene *Epidemie* van Mazelen, die *inflam-*

(*u*) Hildenbrand, l. c. S. 350.
(*v*) Hildenbrand, p. 215.
(*w*) *De variolis et morbillis*, *Cap.* XIV.
(*x*) *Epitome de curand. hom. morb.* t. III, p. 23.
(*ij*) *Instit.* l. c. p. 115, § 125.

flammatoir rheumatisch waren, en met hevige ijlhoofdigheid, opzettingen naar het hoofd, somtijds neusbloeding, benaauwdheid op de borst, pijn in de keel, enz. verzeld waren — de koorts was hevig en de oogen waren zeer ontstoken: de ziekte liep echter meest gelukkig af, maar ging ook somtijds in tering en *chronische* oogontsteking (*blepharophthalmie*) over (*z*). Prof. Harless van *Bon* heeft in zijne Jaarboeken opgenomen eene beschrijving van eene *Epidemie* van Mazelen, die in *Mainz* en in de Provincie *Rijnhessen* in 1815 plaats had, en door den *Mainzer* geneesheer Wittmann beschreven is, waarin vele kinderen aan eene zware *peripneumonie* en aan *angina trachealis* onder deze ziekte stierven (*a*). Prof. Wendt zag ook deze *complicatie* in het jaar 1783 en 1784 te *Erlangen*. Vele hadden zware keelontstekingen, en bij kinderen werd daarbij de *angina trachealis* of *croup* waargenomen (*b*). Ackermann heeft ook daarvan eene zeer goede beschrijving gegeven (*c*).

Zeer onlangs viel mij in handen eene zeer belangrijke beschrijving eener *Epidemie* van Mazelen, die in 1824 en 1825 plaats heeft gehad te *Dorsten*, van den kundigen geneesheer Siber-

(*z*) Horn, *Archiv. f. Med. Erf.* 1821, S. 314.

(*a*) *Rhein. Jahrb.* V. 3 St. S.

(*b*) *Nachr. von den Krankenh. in Erlangen*, S. 21.

(*c*) *Bemerk. über die Kentniss und Cur einiger Krankheit. 2 Heft, S. 60.*

bergundi (*). De *Epidemie*, die van de omliggende dorpen naar het Stadje gebragt was, begon in Februarij, en verbreidde zich ook zeer schielijk. Zijne kinderen waren de eerste, die de ziekte kregen. Zijn oudste dochtertje, een meisje van 11 jaren, werd het eerst aangetast, en vertoonde reeds bij de *eruptie* toevallen van *peripneumonie*, terwijl het aangezigt door het getal en het zamenvloeijen der Mazelen een' roosachtigen uitslag geleek. Hij was toen aanstonds beducht, dat de ziekte algemeen gevaarlijk zoude worden, daar bij een' zeer hoogen barometerstand, van den 22 Februarij tot den 18 April, meest scherpe N. winden waaiden, terwijl het daags warm was, en 's nachts sterke vorst werd waargenomen, en er steeds vele borstontstekingen hadden plaats gehad.

Het eerste tijdperk begon met gebrek aan eetlust met walging en braking. 's Avonds begon de koorts met onrustigheid, vermeerderde warmte, en hierop volgden de gewone aandoeningen van de *membrana schneideriana*, en van het inwendige bekleedzel der luchtpijp, met roodheid van het bindvlies der oogen; zeer dikwijls paarde zich hiermede een uitslag van witte geerstuitslag, die eenige dagen bleef aanhouden, maar met de *eruptie* der Mazelen verdween. 's Nachts

was

(*) Harless, *neue Jahrbücher der Teutsche Med. u. Chir.* II. *Supplement Band*, S. 1.

was de hoest reeds aanstonds zeer lastig, ofschoon de koorts niet zeer hevig was. Tegen den morgen begonnen zij sterk te niezen en de oogen te tranen. De hoest bleef dan voortduren, en uit den neus vloeide gestadig zulk een scherp slijm, dat de neus en bovenlip daarvan ontveld werden. — 's Avonds verhefte zich de koorts aanmerkelijk, en de nacht was wederom onrustig. Deze toestand bleef nu gewoonlijk vier dagen aanhouden, zoodanig, dat elken dag de koortsverheffingen sterker waren. Somtijds begonnen er dan reeds teekenen van de *croup* zich te vertoonen. Gewoonlijk kwam 's avonds of 's nachts een bijzonder aanhoudende hoest met heeschheid en het gewone geluid van de *croup*, met een' droogen neus en eene pijpende, suizende inademing, waarbij de ademhaling telkens bezwaarlijker werd, alsof de banden van het strottenhoofd droog waren en inkrompen: een kenmerk, hetwelk de schrijver nog meer *karakteristiek* houdt, dan de *crouptoon* bij het hoesten, dien men ook wel bij andere aandoeningen der *corijza* waarneemt. Het gewone teeken van het grijpen der kinderen naar de keel had hij niet bij deze zieken waargenomen, daar men hem vroeg genoeg bij dezelve riep. De uitslag was, ondanks deze toevallen, regelmatig. — De zieken klaagden verder over bepaalde pijnen in de zijde of in het midden van de borst, welke bij elke

inademing vermeerderden en waarna een drooge hoest volgde. — Eene sterke braking, eene brandende hitte en een onleschbare dorst vermeerderden nog dit lijden. Deze *peripneumonie*, die zich niet met ophoesting scheidde, duurde tot aan den 5den of 7den dag, wanneer de Mazelen te voorschijn kwamen, en scheidde zich gedurende de afschilfering door een sterk zweet, en een bezinksel van het water, zonder verdere nadeelige gevolgen te hebben. Gewoonlijk begonnen de Mazelen den 3den of 4den — of tusschen den 4den en 5den dag 's morgens in het aangezigt uit te breken. Zij waren dan klein en onderscheiden. In dit tweede tijdperk was het gezigt aanmerkelijk gezwollen, en de neus en de wangen, zoo verre die met de tranen besmet werden, waren roosachtig rood en pijnlijk; — de kinderen lagen nu als in een stil *delirium* zonder klagten, en als men hen vroeg, hoe zij zich bevonden, antwoordden zij: wel. — De ademhaling was kort en hoog, de hoest hevig en bij alle kinderen met dien van de *croup* overeenkomende. — De neus was nu droog, de tong dik en geel beslagen, en aan de randen en de punt hoog rood, de dorst hevig, en een sterk verlangen naar koud water. — Dikwijls kwam hier nog bij braking van een dik groen slijm, en een pijnlijke doorgang met persing, en bij velen ook pijnlijke en gedurige drang op het water. — De huid was gedurende

dit

dit tijdperk zeer heet en droog — de pols was zeer snel, omtrent 120, en hard. — Somtijds kwam er den eersten of tweeden dag na de uitbotting eene verligtende neusbloeding — hierdoor werd de huid minder opgezet en de uitslag minder rozig en meer volkomen en vrij. — Wanneer nu de Mazelen in het aangezigt digt en, even als Roodvonk, in vollen bloei stonden, ontwikkelden zich 's nachts de Mazelen op het ligchaam en de armen, zonder dat de overige toevallen verminderden. Maar op den morgen van den derden dag vond men, dat de zwelling van het wezen verminderde, en de vlekken bleeker werden, de neus en wangen drooger en minder gevoelig waren; — de Mazelen aan de beenen en de voeten stonden nu ook sterk uitgezet, terwijl die op de armen in vollen bloei stonden. In dit tijdperk zag men, dat, zonder zigtbare aanleidende oorzaak, dikwijls de hoogroode Mazelen in het aangezigt schielijk verdwenen, en dat daarna op denzelfden dag de toevallen van *peripneumonie*, met *croup* verzeld, in den hoogsten trap verschenen, en het leven in gevaar bragten, zonder dat men in staat was, door uit- of inwendige middelen, den uitslag wederom voor den dag te brengen. — In een geval kreeg een kind alle teekenen van *encephalitis*, en werd met veel moeite gered. — In een ander raakte een kind in groot gevaar door het

stil-

stillen van eene neusbloeding door het aanwenden van koud water. — Wanneer er nu zulke onregelmatigheden geene plaats hadden, verminderde de koorts, op den 3den dag na de *eruptie*, 's nachts van 12 tot 2 uren aanmerkelijk en was 's morgens geheel verdwenen, en nu was dit het begin van het derde tijdperk of dat der opdrooging, wanneer de zwelling van het aangezigt en de roodheid der Mazelen verdwenen, de oogen minder traanden, en het slijm uit den neus dikker werd — de tong bleef nog rood aan de randen, maar was in het midden met een geelachtig wit slijm bedekt, dat van dag tot dag losser werd, en zich afzonderde. De eetlust vermeerderde nog niet, en de ontlasting was traag — de hoest werd meer los, en de ophoesting van een dik gekookt slijm was nu aanmerkelijk — de kortademigheid verminderde en verdween binnen weinige dagen geheel, terwijl de afschilfering over het gansche ligchaam plaats greep, en de bruine vlekken der Mazelen zich nog duidelijk vertoonden bij de minste aanstrenging.

Bij allen had deze gunstige loop geene plaats, maar bij velen kwamen nog naween. — Bij sommigen werd nog de *croup* waargenomen; bij andere kinderen, zelfs bij die van den Heer S i b e r g u n d i, die zeer wel en met alle zorg behandeld waren, de huidwaterzucht — die van

het

het aangezigt begon en zich dan verspreidde, en met gebrek aan eetlust, vermindering van buiks- en waterontlasting en koorts verzeld was, waarbij de pols hard en *inflammatoir* was, en de leden zeer pijnlijk waren; — deze toevallen duurden eenige dagen, en werden door verkoelende middelen weggenomen. Somtijds vormde zich, na het verdwijnen der Mazelen, eene *Saburrale*-koorts, die uit wormen of overtredingen van den leefregel haren oorsprong had. — Het onaangenaamste en hardnekkigste gevolg was eene soort van *Chorea St. Viti*, die zeer onverwacht zich door stuipen ontwikkelde, en vooral na het eten zich vertoonde — hiermede paarden zich alle teekenen van *Saburra* — in de meeste gevallen hielpen braakmiddelen, in sommige moesten naderhand nog *fl. Zinci* worden toegediend. Sommige hielden nog een' tijd lang eene zekere hardhoorigheid, die door uitwasemende middelen werd weggenomen. Van de behandeling dezer *Epidemie* zal ik naderhand op zijne plaats spreken.

Ik zoude hier meer Epidemiën kunnen aanhalen door Schwartz te *Fulda* (*c*), Eller (*d*), Meijer te *Karlsruhe* (*e*) en anderen waargenomen, dan ik zoude hier in onnoodige herhalingen vervallen. Evenmin zal ik hier spreken van

(*c*) Harless, *Rhein. Jahrb.* XII. Th. 1. St. S. 72.
(*d*) *De cogn. et cur. morb.* p. 134.
(*e*) Ehrhard, *Saltzb. Med. Chir. Zeit.* 1826, IV B. S. 188.

van de bijzondere toevallen, in dezelve waargenomen, als *diarrheen*, kolijken, enz. Men zal die verschillende wijzigingen naauwkeurig beschreven vinden bij Heberden (*f*), en daaruit zien, dat al deze *modificatiën*, in verschillende *Epidemiën* en voorwerpen waargenomen, veelal van daarmede gepaard gaande, andere en vreemde oorzaken afhangen.

Ik zal mij daarom liever bepalen tot hetgene ik in verschillende *Epidemiën* van Mazelen, zoowel hier in deze Stad, als te voren in *'s Hage*, zelf heb waargenomen.

De eerste doorgaande *Epidemie* van Mazelen zag ik in *'s Hage*, in het jaar 1789. Ik heb die zeer kort beschreven in het verslag van de ziekten, welke in dat jaar in *'s Hage* waren waargenomen, uitgegeven in de Verhandelingen van de Haagsche Genees- en Natuurkundige correspondentie-Societeit (*g*). Daar ik in mijne gehoudene aanteekeningen deze ziekte breeder beschreven heb, kan ik ook hiervan breedvoeriger spreken. In de maand Augustus, die wel aangenaam warm was, maar door N. O. winden dikwijls met drooge koelte werd afgewisseld, vertoonden zich het eerst de Mazelen. Zij kwamen te gelijk, of op het verminderen van eene *Epidemie* van kwaadaardige Pokken, door mij

(*f*) Comment. über den Verl. d. Kraukh. u. s. w. S. 275.

(*g*) Nieuwe verh. I. D. —— ——

mij te voren beschreven (*h*); tevens heerschten er vele galkoortsen. In het begin der *Epidemie*, zoo als dit gemeenlijk plaats heeft, was de ziekte goedaardig. De maand van September was zeer veranderlijk, koud, guur en regenachtig, vooral op het einde der maand; toen werd de ziekte meer algemeen verspreid. Bij sommigen bleef de ziekte gemakkelijk en liep gunstig af; dan, bij anderen was zij met eene ontstekingkoorts en *peripneumonische* toevallen verzeld. De toevallen van *catarrhus* of *coryza* waren lastiger, en de koorts was veel heviger; de *eruptie* kwam reeds den tweeden of derden dag der ziekte aan; de Mazelen waren meer boven de huid verheven, purperrood, en meer over de geheele huid verbreid; de hoest was droog, en de tong wit beslagen; hierbij kwam eene sterke *inflammatoire* koorts, met brandende hitte, hijgen, benaauwdheid en drukking op de borst; somtijds wilden, door de hevigheid der koorts, en de bezetting van de stof op de borst, de Mazelen niet voor den dag komen — de tong werd dan droog en de hoest kittelende. Na eene *antiphlogistische* en afleidende behandeling door aderlatingen, Spaansche vliegen, pappen en warme stovingen, waarbij een zeer ontstoken bloed ontlast werd, liepen de Mazelen haren gewonen loop en herstelden gelukkig. Bij een kind, hetwelk aan de Maze-
len

(*h*) Gen. corresp. *l. c.*

len met deze toevallen lag, en op deze wijze behandeld werd, kwamen op den zesden dag der ziekte sterke stuipen, de borst werd vol en ratelende, er was geene ophoesting, ofschoon ik hetzelve *kermes Mineralis* en *oxymel scilliticum* tot brakens toe voorschreef. Op den zevenden dag der ziekte had het een rood opgezet wezen met eene hevige koorts, de uitslag verdween, de ademhaling werd meer en meer moeijelijk, de hoest hield tevens met de *expectoratie* op — hierna viel het wezen in en was zamengetrokken, en er kwam eene *diarrhé* bij. In dit gevaarlijk tijdstip zocht ik de levenskrachten door wijn en andere opwekkende middelen op te beuren, waarop de ziekte den negenden dag eene gunstige wending nam, zich door eene stinkende *diarrhé* scheidde, de hoest met een ruime *expectoratie* van gekookte stoffen keerde weder; — den tienden dag begon de huid af te schilferen, en alle toevallen verdwenen langzaam. — De Pokken begonnen nu te verminderen in de maand October; het weer was koud, windig, dan droog, dan wederom regenachtig, met zeer veranderlijke koude gure winden. De Mazelen verspreidden zich nu zeer schielijk door de geheele stad, en wanneer zij eerst in een huis waren ingedrongen, werden zoo wel ouden als jongen daarvan aangetast; ik kon echter niet merken, dat de ziekte bij de eersten zwaarder, dan bij de laatsten

was,

was. In deze maand was de ziekte ook zelden met aanmerkelijke ontsteking verzeld. — In de maand November kregen wij meer koude en scherpe N. en N. O. winden, en van dien tijd af werden de Mazelen meer ontstekingachtig, en met zwaardere toevallen op de borst verzeld, vooral tegen het einde der ziekte en het afvallen der Mazelen. — In December waren de Mazelen weder minder met ontsteking verzeld; maar in Januarij 1790, toen in het midden der maand, na zacht weder, sterke vorst volgde, staken de Mazelen, die reeds merkelijk verminderd waren, wederom het hoofd op, en werden zeer ontstekingachtig, zoodat de ziekte over het algemeen nu veel zwaarder, veel gevaarlijker was, en er vele kinderen aan stierven. Zij waren of met eene ware of een *catarrhale peripneumonie* verzeld, die niet alleen verschrikkelijke benaauwdheden, maar zelfs dikwijls den dood veroorzaakten. De ziekte begon somtijds met ligte *catarrhale* toevallen, maar veel meer met eene hevige ontstekingskoorts, met braking van slijm of galstoffen, hevige pijn in de lenden en door de ledematen, waarop aanstonds pijn en tranen der oogen, en eene stekende pijn op de borst volgden, met een' harden en sterken pols. De *eruptie* volgde den vierden, vijfden, of somtijds eerst op den tienden of twaalfden dag der ziekte. Te regt heeft dus Sydenham reeds opgemerkt,

dat

dat in de Mazelen, die hij onregelmatige of *anomale* noemt, de dag der *eruptie* onzeker is, en somtijds eerst op den zesden dag plaats heeft. Al deze zieken waren erger, dan de andere, zoodat hier het Mazelengift als het ware steelswijze zich met de vochten mengt, daaraan sterker vasthoudt, en eene moeijelijke bereiding en *crisis* schijnt te ondergaan. Bij de meesten zettede zich de stof op de longen, en zat daarop zoo vast, dat het zeer moeijelijk naar de huid te brengen was. — Deze Mazelen sloegen ook dikwijls terug, en moesten door pappen, *Sinapismi*, enz. wederom naar buiten gebragt worden. Bij een kind kwamen stuipen, die eerst den vierden of vijfden dag der ziekte bedaarden, toen de *eruptie* der Mazelen kwam; er volgde niettemin eene zekere stompheid, eene inwendige stuipachtigheid, stijfheid der oogen, en zwelling van het hoofd, de buik en de voeten waren *emphysematisch* gezwollen; door het aanwenden van pappen, aderlatingen, verkoelende en verzachtende dranken, door *diaphoretica* en *antispasmodica* kwam ik eindelijk deze *consulsive* bewegingen en de *oedemateuse* zwelling te boven, maar er bleef een zekere graad van *stupor* over, en er ontlastte zich uit de beide ooren eene groote hoeveelheid etter. Dit bragt mij op het denkbeeld, dat er hier *hydrocephalus* aanwezig was, vooral omdat hier ook eene *leucophlegmatische* dis-

dispositie van het ligchaam bijkwam, de pols langzaam en traag was en de oogen zeer verwilderd stonden. Om deze reden gaf ik ook inwendig *calomel* met *Sulphur auratum antimonii*, en liet ook *vesicatoria* leggen, die hier echter weinig nut schenen te doen — verkoelende en verzachtende middelen waren hier van de beste uitwerking. Onze beroemde van der Haar zag dikwijls na de scharlaken- en eenige andere koortsen, verzweringen in den gehoorweg, met ontlasting van de gehoorbeenderen, en eene onherstelbare doof- of hardhoorigheid (*i*). Elders (*k*) merkt hij aan, dat bij Mazelen het tegendeel van de Pokken plaats heeft, dat, namelijk, hoe vroeger en veelvuldiger de Kinderpokken, na den eersten aanval, zich vertoonen, hoe langduriger en gevaarlijker de ziekte is; dat, in tegendeel, bij de Mazelen, schoon de eerste aanval dezer ziekte zich doorgaans op den zesden dag vertoont, nogtans Mazelen, die op den derden dag na den eersten aanval der ziekte verschijnen, doorgaans goedaardiger zijn, dan die van den vijfden of zesden dag. Zou ook, vraagt hij, een langer inwendig verblijf van Mazelsmet dit kwaad veroorzaken?

In het jaar 1816 hadden wij hier wederom eene *Epidemie* van Mazelen, die door mijn' geach-

(*i*) Genees- en Heelkundige Waarnemingen, bl. 129.

(*k*) *Ibid.* bl. 77.

achten vriend en voormaligen toehoorder, den heer Med. Dr. Themmen, van *Deventer*, in zijne inwijdings-verhandeling met zeer veel naauwkeurigheid beschreven is (*l*). Dit jaar was over het algemeen nat en koud: de Mazelen, die in de maand *Augustus* ingebragt waren, verbreidden zich eerst in het oostelijk gedeelte der stad van huis tot huis. Zij werden dra algemeen door de geheele stad, toen in October en November de koude sterker werd. In het begin der *Epidemie* waren zij, zoo als gewoonlijk, goedaardig *catarrhaal* en *subinflammatoir*. Naderhand werden zij hier en daar met meerdere teekenen van ontsteking verzeld. Bij diegene echter, bij welke men dezelve waarnam, was de koorts scherper en heviger, verzeld van brandende hitte, een korte en zeer snelle pols, en ademhaling met benaauwdheid en hijging, somtijds gepaard met ijlhoofdigheid, de urine hoog rood en brandig; bij sommige waren slaapzucht of stuipen aanwezig, de borst en de oogen waren meer aangedaan, de uitslag was meer ontstoken en hooger van kleur, de huid, vooral in het aangezigt, hard en gezwollen. Deze *Epidemie* was over het algemeen niet zeer doodelijk. Men kon het getal der zieken op meer dan tweeduizend rekenen, ofschoon men dit getal niet juist bepalen kan,

(*l*) Themmen, *diss. inaug. historiam Epidemiae morbillosae Groningae anno 1816 observatae exhibens 1817.*

kan, daar velen geen' geneesheer hadden: van deze stierven niet meer, dan honderd en veertig, meestal geringe lieden, door verzuim of eene verkeerde behandeling. Na vijf jaren, in 1821, kwam er wederom eene sterke *Epidemie* van deze ziekte. In deze *Epidemie* waren de Mazelen over het algemeen van een *inflammatoir-catarrhaal* karakter en meestal goedaardig. Zij begon in de maand October 1821, in het noordelijk gedeelte der stad, en verbreidde zich schielijk door dezelve. Bij velen, die in koude togtige huizen lagen, waren hoest, korte en moeijelijke ademhaling, hevige koorts en andere *inflammatoire* en *peripneumonische* toevallen aanwezig, en kwamen vooral bij het klimmen der ziekte voor, zoodat soms herhaalde aderlatingen, waarbij het bloed zeer ontstoken was, gevorderd werden. Bij sommige waren de *inflammatoire* toevallen zoo hevig, dat zij, met eene sterke ijlhoofdigheid, slaapzucht en andere aandoeningen der hersenen gepaard gaande, wel eens doodelijk werden.

B. *Mazelen met Catarrhale koorts.*

Wanneer wij de verschillende schrijvers, die de *Epidemiën* van Mazelen beschreven hebben, nagaan, zullen wij bevinden, dat bijna niemand op het denkbeeld gevallen is, of gesproken heeft

van

van de *complicatie* der Mazelen met de *catarrhale* koorts. Intusschen zal men uit de beschrijvingen der ziekte zelve en der bijzondere gevallen derzelve gemakkelijk bespeuren, dat er geene *complicatie* is, die meer voorvalt, dan die van de *catarrhale*. Immers is er niets natuurlijker, dan dat eene ziekte van dezelfde deelen des ligchaams zich paart met eene ziekte, die dezelfde deelen op dezelfde wijze aandoet. De ondervinding immers heeft ons genoegzaam geleerd, dat de Mazelen zelden aankomen, en algemeen heerschend worden, wanneer niet tevens aandoeningen van de slijmvliezen van den neus, de keel, de borst en zelfs der ingewanden heerschen; dat er vele verkoudheden, *diarrhéen*, enz. te gelijk algemeen plaats hebben. Dat de ziekte zich ook wel nu en dan in den zomer vertoont, maar in schoon, helder en warm weder zich zeer langzaam en als ongemerkt voortzet, maar dat, zoodra de herfst gekomen is, de ziekte doorbreekt, zich snel verspreidt en veel boosaardiger en zwaarder is, vooral wanneer er koude regens en stormwinden plaats hebben, daar zich nu eene ziekte bij eene andere voegt, en de eene prikkel die der andere versterkt. Ik heb dit telkens bij iedere *Epidemie* waargenomen, en de heer Themmen zegt ook, dat de Mazelen in het jaar 1816 zich eerst langzaam voortplantten, en dat het getal der zieken, wegens de zachtheid van het

we-

weder zeer langzaam vermeerderde tot aan den 8 October, op welken dag het weer ruw en de koude sterk werd, en dat aanstonds na dezen dag, op den 9den, de ziekte zeer algemeen verspreid werd (*m*). Hij had over het algemeen waargenomen, dat de Mazelen menigvuldiger werden, naar mate de lucht meer koud en guur werd, en er meer eene *catarrhale* gesteldheid, hoesten en verkoudheden heerschten, zoodat beide ziekten hand aan hand gingen, en te gelijk menigvuldiger of zeldzamer werden, hetwelk ook in de naastvoorgaande *Epidemiën* was waargenomen. De oorzaak, waarom (zegt hij verder) op denzelfden dag, waarop de lucht kouder werd, en voor de ontwikkeling der Mazelen gunstig was, het getal van zieken merkelijk vermeerderde, moet men hierin zoeken, dat het *contagium morbillosum*, reeds te voren gescheept, meer in het ligchaam verborgen was, en omdat de vereischte kracht ontbrak, om hetzelve te ontwikkelen — maar dat, zoodra tevens de luchtsgesteldheid medewerkte, de Mazelen aanstonds te voorschijn kwamen. Het gezegde werd door de volgende waarneming bewezen. In een huis was een kind aan de Mazelen, hetwelk in een matig warm vertrek gehouden werd. Den volgenden dag

(*m*) *Dissert.* p. 32.

dag vertoonden zich bij de drie overige kinderen eenige voorboden der ziekte; — men bragt hen om die reden ook in hetzelfde vertrek, waardoor de buitenlucht, die toen voor de ontwikkeling der Mazelen zeer gunstig was, werd afgekeerd; — door de warmte van het vertrek werd de uitbotting der Mazelen, die men reeds den volgenden dag verwachtte, zoodanig vertraagd, dat zij eerst acht dagen, na het betrekken van de warme kamer, voor den dag kwamen. *Catarrhale complicatiën*, kinkhoest, *diarrhé*, enz. hebben de ziekte merkelijk verergerd, zoo als wij dat ook in de *Epidemie*, die wij dit en het voorgaande jaar wederom gehad hebben, ook hebben ondervonden. Voorts is het bewezen, dat alle kwaadaardige *nerveuse Epidemiën*, die de Mazelen dikwijls doodelijk maken, meestal de voortbrengsels dezer *complicatie* waren, daar de *catarrhale* koorts zoo gemakkelijk tot het *nerveuse* overgaat.

Zien wij nu, in hoe verre het gezegde met onze eigene waarneming overeenkomt.

In de hevige *Epidemie* van Mazelen van 1789 waren in September de Mazelen in *'s Hage* met eene *febris catarrhalis gastrica* verzeld; deze ziekte was soms goed, maar ook nu en dan kwaadaardig, hetwelk door het volgend voorbeeld bevestigd werd. Een jong, teeder, volbloedig mensch had reeds gedurende veertien

da-

dagen alle teekenen van verkoudheid gehad, toen hij aangetast werd door zware hoofdpijn, pijn en roodheid van de keel, verzeld van koorts; — den tweeden dag had hij pijn en traning der oogen, heete en brandende huid met vermeerdering van koorts en keelpijn, — den derden dag, na een' zeer onrustigen nacht, eene sterke jeuking van het geheele hoofd, en veel hoest; er kwamen toen vele puistjes uit, die boven de huid uitstaken, en zich over het geheele ligchaam verspreidden; hierop verminderde de hoofdpijn, maar de drooge hoest bleef aanhouden. Nu begon ook de smaak bedorven, en de tong wit beslagen te worden, er was tevens walging en braking. Den vijfden dag werden de puistjes bleek, terwijl de drooge hoest en de *gastrische* toevallen bleven aanhouden. Den zesden dag verdwenen de Mazelen met de hoest en de huid begon af te schilferen. — In October waren de Mazelen meer *catarrhaal* — werden meer *Epidemisch*, en spaarden niemand, zoodat zelfs oude menschen de ziekte kregen, waarvan sommigen zwaarder, anderen ligter werden aangedaan. De toevallen waren ook zeer verschillende. Bij de meesten vertoonden zich de eerste twee dagen koorts, met teekenen van verkoudheid in het hoofd, met zwaarte en drukking, gevoeligheid en traning der oogen, en zware pijn door de leden. — Bij anderen was de koorts hevig, ver-

zeld van braking, die de *eruptie* voorging, neusbloeding of *fluor uterinus*. Sommigen hadden reeds langen tijd verkoudheid gehad, zoodat men reeds voor tien ja veertien dagen Mazelen verwacht had, die dan eindelijk voor den dag kwamen, en niet zwaarder waren, of langer dan gewoonlijk duurden, terwijl bijkomende *gastrische* toevallen de *eruptie* vertraagden. De uitbotting was ook in deze *complicatie*, wat de plaats betrof, zeer verschillende, zoodat dezelve dan eens het eerst in het aangezigt, dan op de borst, en bij anderen zich het eerst op den onderbuik opendaarde, en zich van daar over het geheele ligchaam verspreidde. De puistjes waren boven de huid verheven, en konden door het gevoel gemakkelijk onderscheiden worden. Op den derden of vierden dag der ziekte, na de *eruptie*, begonnen zij reeds bleek te worden, en twee dagen daarna was de huid als met meel bestrooid. Gedurende de hevigheid der ziekte waren de hoest en de traning der oogen het sterkste; maar deze toevallen verdwenen, zoodra de Mazelen afschilferden. Zelden had deze soort van Mazelen in deze maand nadeelige gevolgen.

In November, welke maand zeer koud en nevelachtig was, heerschten er vele *catarrhale* ziekten, zinkingkoortsen, maag- en kinkhoest. — De Mazelen waren daardoor met de *grasserende* koorts gepaard, welke zich vertoonde door

een'

een' vochtigen hoest, eene wit beslagene tong, die onder de uitbotting droog werd, eene dikke, hooggekleurde, sobbige *urine.* De *catarrhale* stof veroorzaakte dikwijls eene ligte ontsteking, die gemakkelijk voor eene aderlating week; het bloed was met een dikke *rheumatische* korst bedekt — er was eene groote benaauwdheid en moeijelijke ademhaling; de koorts verhief zich 's avonds merkelijk. De ziekte niet behoorlijk behandeld of verwaarloosd zijnde, volgde daarop *chronische* longontsteking en tering. Deze *catarrhale complicatie* duurde gedurende de vochtige en veranderlijke maand December voort, wanneer de Mazelen meer verheven waren, zich meer verbreidden en algemeener werden, en eene nieuwe *complicatie* zich opdeed, namelijk de slijmkoorts of *febris pituitosa* van den winter, waarvan wij zoo aanstonds nader zullen spreken.

C. *Mazelen met gastrische pituiteuse koorts.*

Wanneer wij de verschillende *Epidemiën* van Mazelen nagaan, die ons door verscheidene schrijvers zijn medegedeeld, dan zien wij, dat de Mazelen doorgaans minder dan de Pokken door eene *gastrische complicatie* zijn aangedaan of verzeld geweest. Toen in de maand Augustus 1789 vele *gastrische koortsen*, galkolijken, roos, *ignis sacer* en andere uitslagen in *'sHage* heersch-

heerschten, waren de Mazelen gunstig en goedaardig, en hadden geene de minste kenmerken van *gastrische complicatie.* Ik heb dit in verscheidene *Epidemiën*, door Horn, Bang en anderen beschreven, ook opgemerkt. Dit is intusschen niet altijd het geval; en als wij Frank en sommige andere schrijvers raadplegen, zien wij, dat zij deze *complicatie* waargenomen hebben: «*Frequenter*," zegt Frank (*n*) «*satis morbilli sub constitutione gastrica exorti, febrem, quae ex hac nomen suum assumit, ut variolae, caeteraque exanthemata faciunt, pro socia sibi eligunt, ac ejusmodi legibus subjecti, illa ipsa symtomata, quae gastrica constituunt, offerre consuescunt. Ipsa quidem ab exanthemate excitata super nervis irritatio, Medicis et hic non raro imponit; sed attentus in dominantem aegritudinem, in illa, quae morbum praecesserunt, comitantur, et quae in aliis ab hoc ipso jam liberatis contigerint, observator, a falsis vera non difficulter separabit; ac frequenter in morbillis, si vel solum excipiatur exanthema, gastricam praeter febrem, nil morbi inveniet.* J. Frank (*o*), Richter (*p*), von Hildenbrand (*q*) spreken daar-

(*n*) *Epitome*, lib. III, p. 240.

(*o*) l. c. t. I, 2. p. 238.

(*p*) *Sp. Ther.* II, S. 412.

(*q*) l. c. p. 350.

van slechts ter loops, en de laatste merkt alleen aan, dat men gemakkelijk deze *complicatie* kan ontdekken — dat dezelve van Stoll is beschreven; dat zij meest van een' slijm- of van een' galachtigen aard is, en dat gemeenlijk bij deze *complicatie* de hoest erger is. Burserius (*r*), die in al zijne beschrijvingen van ziekten zoo ongemeen op alles oplettend en naauwkeurig is, denkt daarover anders, zeggende, dat het niet gemakkelijk is de *gastrische complicatie* te beoordeelen, daar een wit beslag op de tong, walging, braking, een gevoel van zwaarte in het *epigastrium*, en benaauwdheid, welke anders kenmerken van *saburra gastrica* zijn, in deze ziekte, vooral in het begin (*in stadio contagii vel florescentiae*) geheel twijfelachtig en bedriegelijk zijn, daar zij door de hevigheid der koorts en door de *perturbatio nervosa* van de Mazelenstof kunnen veroorzaakt worden, en geenszins van *cacochylie* oorspronkelijk zijn, — terwijl dit alles, even als in andere *acute exanthematische* ziekten, van krampen afhangt, waarom dan ook deze toevallen ophouden, zoodra door de *eruptie* de stof naar de huid gebragt is. Om dus niet kwalijk aangewende braak- en purgeermiddelen toe te dienen, moet men wel toezien, of er geene zekerder kenmerken van *cacochylie* plaats

(*r*) l. c. t. II, p. 115, § 127.

plaats hebben; of er namelijk een kwade bittere smaak aanwezig is; of de stoffen, die uitgeworpen worden, een zuur slijm, of gele, groene, zwarte gal of andere bedorvene stoffen bevatten; of de voorafgaande leefwijze, de tijd van het jaar, enz. aanleiding tot het ophoopen van *sordes* gegeven hebben; of er *cruditeiten*, *dyspepsie*, *anorexie*, trage afgang of een stinkende adem is voorafgegaan; of de kleur van het water, of der *urine* galachtig (*subictericius*) is; of de ontlastingen eene rotachtige geaardheid hebben; of de boven- en onderbuik opgezet zijn; of er winden in de ingewanden aanwezig zijn, enz.

Stoll (*t*) heeft ons ook verscheidene gevallen opgegeven van Mazelen met *gastrische* koortsen gepaard: « *Quemadmodum variolis*, « *ita etiam morbillis insidiabatur aestiva fe-* « *bris*, *morbumque effecit complicatum*, « *quemque sincerum*, *atque impermixtum exis-* « *timasset*, *morbillos appellasset anomalos*, *at-* « *que etiam malignos. Verum quod alienum a* « *benigno morbillorum ingenio erat*, *id totum* « *debebatur admistae febri*, *cui omnibus idcir-* « *co adminiculis artis obnitebamur. Morbillo-* « *sos complures curavimus ab exitu veris in a-* « *dultam usque aestatem*, *quos omnes ad unum bi-* « *nis eodem tempore morbis affectos vidimus*, *uno* *vi-*

(*t*) *Rat. Med. in Nos. Vindobon* t. II p. 160.

« *videlicet morbilloso, atque altero distincto,*
« *ac populari. Quidam multis ante diebus,*
« *quam praenuncia morbillorum symptomata*
« *observarentur, ructare aliena coepere, vomitu-*
« *rire, pectore, et summo ventre angi, levi-*
« *culo, frequentique horrore perstringi, urique*
« *caloribus nocturnis, ac sudatiunculas, et te-*
« *mulentiam, atque aurium tinnitum pati.*
« *His alvus aut clausa perstitit, aut pauca,*
« *pinguia, olidissimaque reddidit. Aliis haec*
« *eadem incommoda eodem simul tempore ac-*
« *cessisse videbantur, quo morbillosum miasma*
« *sua sese peculiari ac specifica febre prodi-*
« *dit.*" Het gezegde heldert hij met vijf gevallen op, die men hier met vrucht kan naslaan, daar zij te breedvoerig zijn, om af te schrijven.

In mijne praktijk heb ik ook ondervonden, dat de Mazelen zich voornamelijk met eene *febris gastrica pituitosa* compliceerden. In de maand November en inzonderheid in December 1789 waren er vele slijmberoerten, hoesten, en *febres catarrhales pituitosae.* De Mazelen, die reeds begonnen te verminderen, staken nu wederom het hoofd op, en vertoonden zich met de volgende toevallen. Gemeenlijk ging er eenige dagen een *catarrhale* hoest vooraf, die soms verscheiden dagen duurde, en zoo wel de longen als de maag verzwakte; hiermede paarde zich of volgde een gevoel van zwakheid en vermoeidheid,

zwa-

zware hoofdpijn, vooral boven de oogen, sterke pijn in de lenden; de hoest werd dan verzeld van moeijelijke ademhaling met eene drukkende pijn in de hartkolk; hierop volgde 's avonds een koorts-aanval met eene algemeene rilling, gevolgd van hitte, hartklopping, groote benaauwdheid, vooral bij het hoesten, met walging en braaklust, met een' bitteren of laffen papachtigen smaak. Bij velen was de tong vetachtig wit, bij anderen geel en galachtig beslagen. Op den derden of vierden dag volgde de uitbotting, zonder dat de koorts of de andere toevallen eenige vermindering ondergingen. In tegendeel vermeerderde de benaauwdheid en *oppressie* op de borst. De koortsverheffing kwam des middags op den vierden of vijfden dag met sterke walging en braking, hier kwam dan somtijds een krampachtige, zoo hevige hoest bij, dat zij eene onmiddellijke stikking dreigde. Bij allen was de vijfde dag de ergste en gevaarlijkste, zoodat, wanneer op den vierden dag de Mazelen bloeijend rood stonden, en men reeds dacht, dat de ziekte overwonnen was, de Mazelen terug sloegen, bleek werden, en eene braking met groote benaauwdheid aankwam, zoodat men niet zelden genoodzaakt was eene aderlating te doen, en die zelfs te herhalen; terwijl meestal eene Spaansche vlieg en het inademen van warmen waterdamp de meeste verligting gaven, en (zoo als wij nader zien zullen) braakmid-

middelen, tijdig aangewend, ook zeer veel dienst deden.

Terwijl er thans ook Pokken heerschten, was ik in sommige gevallen in twijfel, of ik Pokken of Mazelen zag, daar hier eene soort van gierstuitslag (*Miliaria*) de Mazelen vergezelde. Deze *miliaria* waren geheel verschillende van de Mazelen, en ik nam dezelve dan alleen waar, wanneer ik in den meer gevorderden loop der ziekte eerst geroepen werd, en men verzuimd had het slijm te ontlasten. Bij deze lijders kwam later eene opwelling van slijm in de *praecordia*, en door het toedienen van een braakmiddel verdween deze uitslag.

Deze *pituiteuse complicatie*, welke al de ziekten en ook de nog aanwezige kinderpokken vergezelde, was ook bij de Mazelen steeds aanwezig, vooral in de maand Januarij 1790, wanneer er bij de Mazelen, vooral bij kinderen, eene verbazende benaauwdheid en eene moeijelijke ademhaling plaats had, en eene waare *peripneumonia notha* vormde. In dit geval deden de ligtere en zachte *incidentia*, de *oxymel scillituum*, *sal Polijchrest*, *sal Ammoniac* met bittere *resolverende extracten*, *Ipecacoanna*, *sulphur aurat Antimon. kermes minerale*, welke anders in dit geval zoo veel nut deden, hier niets af; maar stoute giften van *Tartarus Emeticus*, bij tusschenpoozingen in eene of andere stroop toegediend,

diend, deden hier alles af, zij maakten eerst het slijm langzaam los, en ontlastten hetzelve gedeeltelijk door braking, door buiksontlasting of ophoesting.

D. *Mazelen met galkoorts.*

Men heeft veelal, en te regt, onder de *rubriek* van *gastrische complicatie* ook de *bilieuse complicatie* begrepen, die, zoo als wij reeds gezien hebben, met de *gastrische pituiteuse* dikwijls gepaard ging.

Hetgene ik te voren van de Pokken (*u*) opmerkte, namelijk, dat die zelden van de galachtige gesteldheid van den zomer werden aangedaan, heb ik ook waar bevonden van de Mazelen. Wanneer in de maand Augustus de galkoortsen algemeen heerschten, en er tevens eene *Epidemie* van Mazelen was, heb ik zelden gezien, dat de Mazelen deze *complicatie* aannamen, maar dat men in tegendeel dan veelal gunstige Mazelen waarnam. Het schijnt, dat de Mazelen meer betrekking op de longen, dan op de lever hebben, en dat daarom de Mazelen veeleer het *catarrhale*, dan het *bilieuse* karakter aannamen. Alleen dan eerst had het *bilieuse* karakter der ziekten daarop invloed, als de *perspiratie* in den

(*u*) Geneesk. waarn. IIIde deel, bl. 58. —

den herfst door de natte koude belet werd, en er *gecompliceerde* koortsen *febres bilioso-pituitosae* regeerden, zoo als wij dit uit de aangehaalde voorbeelden van Stoll duidelijk zien kunnen.

Ik heb wel verscheiden voorbeelden gehad van *inflammatoire* Mazelen met *complicatie* van verhoogde aandoening der lever, waarin dus ook *bilieuse* toevallen aanwezig waren, dan zeer zelden ware *febres biliosae* met Mazelen verzeld.

In Februarij 1790, toen de *Epidemie* van Mazelen reeds merkelijk verminderd was, zoodat er in de geheele maand maar één kind aan deze ziekte stierf, waren dezelve met eene *febris ardens* of *inflammatoria biliosa* verzeld. Zij kwamen onder de gedaante van eene galkoorts aan, met groote matheid en pijn door de leden, benaauwdheid in de hartkolk, een' bitteren mond en eene geel beslagene tong. Nadat er door een braakmiddel veel gal ontlast was, kwam er 's avonds eene koude koorts, waarop brandende hitte volgde, voorts een drooge hoest, pijn in den buik, rood helder water en een harde snelle pols. Na eene ruime aderlating kwamen de Mazelen geregeld uit met een sterk zweet en eene zeer roode huid; de borst werd na de uitbotting verligt, maar de hoest bleef aanhouden. 's Avonds kwam de koorts weder. De ziekte liep echter binnen negen dagen af, wanneer men de ziekte

door

door inwikkelende en verzachtende middelen, en door klisteren, enz. behoorlijk behandelde. Over het algemeen was eene aderlating en een braakmiddel bij mijne zieken aangewezen, als wanneer de natuur de ziekte zonder andere geneesmiddelen genas (*v*). Rahn (*w*) beschrijft echter de galachtige *complicatie* op de volgende wijze: « *Interdum vero morbillosa febris vere biliosa* « *est, ubi aegri primo in stadio frequenter* « *vomunt vel purgantur, cum lingua impura,* « *oris amaritie, vertigine, capitis doloribus,* « *caeterisque sordium biliosarum signis, ubi* « *post eruptionem contingens forsan copiosae* « *bilis vomitus febrem, atque gravissima symp*- « *tomata multo magis levat, quam ipsa erup*- « *tio; ipsa emetica, emetocathartica summae* « *utilitatis sunt, calorem minuunt, respiratio*- « *nem liberiorem reddunt, eruptionem promo*- « *vent, morbillos rubore magis perfundunt.*"

E. *Mazelen met zenuwkoorts* (*febris nervosa*).

De meeste schrijvers over de Mazelen hebben, onder den algemeenen titel van kwaadaardige Mazelen (*morbilli maligni*), deze *complicatie* van

(*v*) *Berigt v. d. Ziekt. v. 's Hage* 1790, bl. 81 en 82, gen. corr. I d. bl.

(*w*) Adv. med. pr. p. 288.

van Mazelen met zenuwkoortsen gepaard begrepen. Anderen, als b. v. Frank (*x*), hebben onder deze *rubriek* ook gebragt de *morbilli pituitosi.* Dan, ofschoon dikwijls de toevallen van beide ziekten hier gepaard gaan, zoude ik, daar dit twee zeer verschillende ziekten zijn, en eene zeer verschillende behandeling vorderen, liefst elke ziekte op zich zelve beschouwen. Hildenbrand heeft dezelve dan ook te regt van elkander gescheiden, en beschrijft afzonderlijk de *morbilli nervosi* en *septici* (*ij*). Frank getuigt daarvan, dat, hoewel deze *complicatie* zeldzaam is, er somtijds *Epidemiën* van deze soort van Mazelen geweest zijn, die geheele landen verwoest hebben, en, ofschoon somtijds andere *complicaties* van *inflammatoire*, *gastrische*, en met doodelijke *peripneumonie* verzelde Mazelen eindelijk een' *nerveusen* aard aannamen, beschrijft hij echter deze soort naauwkeurig. Deze beschrijving komt ten naastenbij overeen met die van Hildenbrand, en daar dit boek niet in ieders handen is, zal ik de beschrijving hier bijvoegen.

« *Morbilli nervosi, aegroti statim ab ineunte* « *morbo tristes et animo et viribus adflicti* « *languent, tussi iniqua, fere convulsiva in*« *firmantur, et horrore diuturno conquassantur,*

(*x*) *Epitome* l. c. p. 240, § 350.

(*ij*) l. c. p. 357, § 612.

« *tur, qui in urentem abit aestum, capitis* « *gravedine, inquietudine, somnolentia, levi* « *delirio, leipothymiis, ariditate, cutis et lin-* « *guae stipatum. Exanthema jam secunda die* « *interdum sub convulsionibus ad omnes c. par-* « *tes cum impetu exploditur, maculae ipsae* « *pallent potius, parum prominent, et facilli-* « *me ex quavis caussa reprimuntur. Sympto-* « *mata febrilia et nervosa ab eruptione ne hilum* « *remittunt, imo numero et intensitate increbe-* « *scunt, maxime si exanthema e corporis am-* « *bitu improvise repercutitur. Potiores satel-* « *lites, quae fatalem hanc anomaliam in decur-* « *su ulteriori comitantur, sunt dyspnea, tus-* « *sis sicca, oppressio, cardialgia, vomitus,* « *siccitas faucium, aphonia lingua tremula,* « *desipientia cum stupore capitis saltus tendi-* « *num meteorismus, pulsus veloces, molliuscu-* « *li, debiles, urinae crudae, stramineae et par-* « *cae. Interdum juxta morbillos miliaria in* « *eodem corpore efflorescunt. Tota morbi ima-* « *go cum illa typhi contagiosi plurimum* « *congruit, unde omni jure morbillus typhodes* « *dici meretur. Excretiones criticae circa fi-* « *nem morbi aut imperfectae sunt, aut meta-* « *stasium metu terrent, unde persaepe posthu-* « *ma remanent, exquisitissimae medelae reni-* « *tentia. Cuticula aut obsolete aut plane in fur-* « *fures non desquamatur.*" (z) Frank

(z) p. 351.

Frank heeft deze teekenen met die van de *putride complicatie* verward. — Burserius, die de beide *modificaties* bij elkander beschrijft, (zoo als dit bij meer schrijvers plaats heeft,) zegt daarvan, dat zij, even als de goedaardige Mazelen, meest *epidemisch*, zelden *sporadisch* heerschen, zoo als die door Sydenham in 1674 te *Londen* waren gezien; en dat zij door de volgende kenmerken van de goedaardige Mazelen onderscheiden werden: dat zij, of veel vroeger, vóór den derden of vierden dag, of, hetgene meermalen het geval is, veel later, na den vijfden, zesden, zevenden, achtsten dag, eerst uitkomen, hetwelk hij aan zwakheid toeschrijft, waarom dan ook de toevallen minder hevig zijn, maar door het opwekken der krachten heviger worden, — dat, wanneer het eerste tijdperk korter is, en de uitbotting schielijk komt, de toevallen alsdan heviger zijn; de uitslag niet eerst in het aangezigt, maar op de schouders en op de borst, en daarna langzaam ook over het overige van het ligchaam uitkomt, — dat dit tijdperk langduriger is, en somtijds tot den zeventienden of den twintigsten dag voortduurt, — dat de uitslag nu rood, dan bleek, ja zelfs loodkleurig is, — dat na de *eruptie* de koorts heviger wordt, met een' harden en sterken pols, een' aanhoudenden droogen hoest, benaauwdheid, hijgen, *oppressie* op de borst, pijn in de zijde en somtijds

tijds met stuipen, — dat de huid rood en klevörig — het water meer gekleurd is, de keel en de oogen zeer pijnlijk zijn, — dat, volgens Sydenham, deze soort zelden met afschilfering eindigt, — dat er somtijds eene nieuwe uitbotting volgt, of dat er *miliaria* verschijnen, — dat bij het opdroogen, zonder uitwendige oorzaak, de koorts, hoest en moeijelijke ademhaling vermeerderen met hitte, dorst, enz. en er doodelijke *peripneumoniën* of andere hevige ziekten op volgen, wanneer men dit niet bij tijds voorkomt; — dat, met één woord, alle toevallen erger zijn en hardnekkiger, — dat de zekerste kenmerken daarvan zijn eene groote neergeslagenheid, rekken en gapen, onrust, koude ledematen, hoofd- en lendenpijn, duizeligheid, snelle, kleine en onregelmatige pols, eerst dunne en daarna hooggekleurde pis, walging en braking, moeijelijke slikking, kleine en korte ademhaling, opspringing der pezen, slaperigheid, ijlhoofdigheid, sterkere roodheid der oogen, heeschheid, kramphoest, bloedstortingen, *diarrhéen*, enz. — Richter heeft deze beide soorten zeer wel onderscheiden, en volgt hierin veelal Burserius (*a*). Hij zegt, dat hier dan eens de toevallen van de slepende (*lenta*), dan weder van de *acuta febris nervosa* plaats hebben. De *catarrhale* toevallen en

(*a*) *Specielle Therapie*, l. c. S. 410.

en de hoest zijn heviger, meer krampachtig, en de borst wordt sterker daardoor aangetast, de uitslag komt of vroeger of later, naar mate de koorts meer tot de slepende of de *acuta* overhelt, altijd onregelmatig en met grooten angst, duizeligheid, flaauwte, slaapzucht, met allerhande krampachtige toevallen. De *urine* is bleek, de pols klein, hard en snel, de *extremiteiten* zijn dikwijls koud, er is afwisselende koude en sterke hitte, — de Mazelen zijn bleekrood, van verschillende grootte, van eene onregelmatige gedaante, weinig verheven, en door de ligtste oorzaak verdwijnende, vooral door het vatten van de minste koude. Hierop volgen, of sterke zenuwtoevallen, of eene langdurige koorts met borsttoevallen, die lijnregt op tering uitloopen; al de toevallen nemen na de uitbotting meer toe, dan af; de *crises* zijn zeldzaam, en de afschilfering is niet merkbaar. Als er geene slijmkoorts mede verbonden is, is de tong helrood, dikwijls zijn er spruw en gierstuitslag mede verzeld, en meestal ziet men stofverplaatsingen. J. Frank heeft, even als zijn vader, de *Morbilli nervosi* en *putridi* niet onderscheiden (*b*).

De Heer Themmen, die onze *Epidemie* van 1816 beschreven heeft, nam ook met ons alstoen de *nerveuse complicatie* der Mazelen waar. De-

(*b*) *Instit. Med*, l. c.

Deze *complicatie* was echter meest ook met *typheuse* of liever *putride* toevallen gepaard. Niet te onregt schrijft hij dit toe aan het onvruchtbare jaar, toen de gemeene man, door de schaarschheid en duurte, niet zelden gebrek aan goed voedsel had, waardoor dan ook bij de geringere en armoedige klasse van menschen deze *complicatie* zeer gewoon was, en bij dezelve zich ook door verschillende toevallen vertoonde — als heviger *catarrhale* toevallen van de borst, sterker hoest, die zeer langdurig was, een schielijk verval van krachten, mismoedig- en neerslagtigheid, inwendige brand, hitte, zware hoofdpijn, duizeligheid, benaauwdheid, onrustigheid, flaauwte, schielijke en *tumultuaire* uitbotting, inslaan van den uitslag, aanhoudende koorts, bleeke pis; dikwijls was er verplaatsing naar de ingewanden met *diarrhé*, persingen, enz., die ook bij regelmatige en andere goedaardige Mazelen plaats had, vooral toen de *Epidemie* op het hoogste was. Deze *diarrhé* vertoonde zich reeds bij de *eruptie*, als die onregelmatig was, maar meer bij de afschilfering, en deze *diarrhé* duurde zelfs nog langen tijd na de ziekte, zonder dat zij verligting aanbragt, maar in tegendeel den lijder zeer verzwakte. Somtijds was zij bloederig en met geweldige knijpingen verzeld (*c*).

F. *Ma-*

(*c*) *Diss. Inaug.* p. 35, 36.

F. *Mazelen met Rotkoorts verzeld.*

De gevaarlijkste en moeijelijkste *complicatie* der Mazelen is die, welke met eene *febris putrida*, rotkoorts of *typhus* verzeld is, en somtijds met de vorige *nerveuse complicatie* gepaard gaat, somtijds ook op zich zelve bestaat, en van vele schrijvers naauwkeurig waargenomen en aangeteekend is. Ik zal hier de korte en schoone beschrijving van Hildenbrand (*d*) aanvoeren. Hij beschrijft die onder den titel van « *Morbilli* « *septici character putridus in morbillorum de-* « *cursu vel exparte subjecti pravi, scorbutici,* « *aliave cacochymia infecti, vel ex parte cir-* « *cumstantiarum adversarum evolvitur, atque* « *cunctis liquationis undiquaque praevalentis,* « *nec non virium languentium signis evuitur.* « *Symptomatibus nervosis ante notatis accedunt* « *petechiae, livor faucium, profluvium san-* « *guinis atri e naribus, vel ex utero, diarhea* « *profusa et sumopre debilitans, fluxus dy-* « *sentericus, sudores viscidi, non levantes. Ip-* « *sum exanthema discolor apparet, coloris ut-* « *pote saturatius rubri et livescentis. Morbilli* « *nervosi aeque ac putridi ob insignia pericula* « *et sanationis difficultatem practicis passim* « *maligni nominare solent, priores plerumque* « *spar-*

(*d*) l. c. p. 352.

« *sparsim inter homines proveniunt; posterio-*
« *res, quamvis rarissimi sint, potius popula-*
« *riter grassantur, tantoque majori metu*
« *terrent.*"

Met deze beschrijving komt veel overeen die van J. Frank (*e*), van de *morbilli typhodes*, « die door een' *convulsiven* hoest, met krachteloos- « heid en zelfs aanhoudende neerslagtigheid wor- « den voorafgegaan. Met de andere teekenen van « Mazelen paren zich dan hoofdpijn, duizeligheid, « slaapzucht, ijlhoofdigheid, walging, braking, « *diarrhé*, *dysenterie*, sterke bloedvliet, beving, « enz. — een *tumultuaire* uitslag, soms met « stuipen, op eens over het geheele ligchaam van « bruine of zwarte vlekken met *petechiae* ver- « mengd — dikwijls blijft de lijder onverwacht « onder deze *eruptie.* Deze uitbotting duurt « somtijds maar weinige uren, en wanneer die « inslaat of ondoelmatig wordt terug gedreven, « vermeerderen al de toevallen, er volgt *apho-* « *nie*, verlamming van alle sluitspieren, versterf « van verscheidene deelen en eindelijk de dood. « Men kan zelfs den lijder niet veilig rekenen, « wanneer de afschilfering reeds plaats heeft."

Huxham (*f*) beschrijft ook eene *Epidemie* van Mazelen, waarin zweren in de keel, *paro-tides* met roos, *gangreen* in den mond, *ca-ries*

(*e*) l. c. p. 238.

(*f*) *Epid. Lib.* I, p. 267 et 319.

ries der neusbeenderen en een ellendige dood volgden. Deze ziekte viel in den zomer in de maand Julij voor, terwijl er rotkoortsen heerschten. — Mead en Morton hebben ook in *Londen* kwaadaardige en doodelijke Mazelen gezien, de laatste in het jaar 1672. — De beroemde J. P. Frank (*g*) beschrijft deze soort van Mazelen uitnemend, en zegt, dat somtijds geheele landen daardoor verwoest zijn — dat niet alleen deze toevallen na eene verkeerde of verwaarloosde behandeling der *inflammatoire* of *gastrische* Mazelen voorvallen, wanneer tevens, met eene hevige *peripneumonie* of een' sterken buikloop, de uitslag blaauw en zwart wordt, sterke bloedvloeijingen, die niet te stillen zijn, en andere kwaadaardige toevallen ontstaan; maar dat ook dikwijls van het eerste begin der ziekte af aan kwaadaardige toevallen gebeuren, die hij zeer naauwkeurig beschrijft, en waardig zijn oplettend behartigd te worden; welke beschrijving, als met de voorgaande, doch veel breedvoeriger, overeenkomende, te wijdloopig is, om ze hier in te voegen. Hij geeft hier voorts voorbeelden op van *complicaties* dezer soort van Mazelen met ontsteking, enz.

Vogel heeft de beschrijving der zoogenaamde kwaadaardige Mazelen zamengevoegd en beroept zich

---

(*g*) *Epitom.* l. c. p. 240, seqq.

zich op de beschrijvingen van Stoll, Burserius, Selle en Rosen van Rosenstein (*h*). Selle (*i*) zag een voorbeeld van kwaadaardige Mazelen, waarbij de geheele huid zwart was en de lijderes er als eene negerin uitzag (*k*). Rahn spreekt ook van beide de *nerveuse* en *putride complicaties* van de Mazelen (*l*). «*Nonnum-* «*quam*" zegt hij «*nervorum infirmitas, ni-* «*misque languidus febris genius observatur,* «*ubi VSS., refrigerantia nocent, macularum* «*eruptionem magis retardant, quae leniter,* «*diaphoreticis, calidiore regimine, vesicato-* «*rüs, camphora promovenda. Non raro eti-* «*am indolem putridam atque ad gangrenam* «*pronam cum febre morbillosa junctam obser-* «*varunt, ubi exanthemata facile livescunt, di-* «*arrheae profurae. Sanguinis sputa spumosa,* «*atque sincera, summa praecordiorum anxietas,* «*deliria, peripueumonia suffocans, faucium* «*et oris gangrena, maxillae et vomeris ca-* «*ries accedunt, et aegri misere moriuntur,* «*nisi efficacisimis antisepticis maturae obviam* «*eatur.*"

Watson zag ook daarvan eene *Epidemie*, waarin reeds den tweeden dag de Mazelen uitkwa-

(*h*) *Handbuch*, T. III, S. 197.

(*i*) *Neue Beytr.*

(*k*) *Advers. med. practica*, p. 387—389.

(*l*) *Med. Essays and observations*, Edinb. t. IV.

kwamen met eene hevige benaauwdheid en moeïjelijke ademhaling, terwijl de keel droog en donker rood was tot aan den vierden dag, wanneer de koorts en de vlekken wel schenen te verminderen, maar de benaauwde ademhaling steeds vermeerderde met eene gestadige koorts, zwakken onregelmatigen pols, sterke *diarrhé*, *dysenterie*, *gangreen* in de keel en de ledematen, bederf in de *pudenda* en eindelijk stikking (*m*). Hiertoe schijnt ook te behooren de *Rubeola nigra* van Bateman (*n*), wanneer op den zevenden dag de uitslag op eens een vuil aanzien krijgt en geel wordt. De behandeling met *minerale* zuren schijnt te toonen, dat deze ziekte van eene *putride* natuur is, ofschoon hij dezelve niet gevaarlijk houdt. — De heer Montfalcon, die in de *Dict. des Scienc. Medic.* (*o*) het artikel *Rougeole* zeer naauwkeurig behandeld heeft, geeft verscheidene voorbeelden en soorten van *morbilli maligni* en *putridi* op, en maakt hierin gebruik van de waarnemingen van Bosc de la Roberdiere, Odier, Quarin en meer andere schrijvers. Hij zegt daarvan: « *Il y a une grande varieté dans l'état des su-* « *jets, qui sont atteins de la Rougeole maligne* « *mais cette varieté se reconnait toujours suivant*

(*m*) *Med. Essays and observations*, Edinb. t. IV.

(*n*) Willan, Hautkr. S. 108.

(*o*) Tom. XLIX, p. 150.

« *vant les auteurs à l'inegalité de sa marche,*
« *à l'intensité considerablement augmentée des*
« *symptomes de la Rougeole vulgaire, à l'extre-*
« *me prostration des forces, aux symptomes*
« *d'une violente phlegmasie interne, à la phy-*
« *sionomie comme à la marche particuliere de*
« *l'eruption cutanée. Cette varieté ne se termi-*
« *ne pas par la desquamation des taches ou*
« *pustules. Ses suites sont redoutable effray-*
« *antes, elle fait lorsqu'elle regne Epidemi-*
« *quement un grand nombre de victimes.*"

G. *Complicatie der Mazelen met andere ziekten.*

Alle *acute* uitslagen hebben dit met elkander gemeen, dat zij zeldzaam ten zelfden tijde verschijnen, maar dat zij de eene na de andere volgen, en *Epidemisch* worden. Ik heb dit altijd waargenomen, en, zoo wel in *'s Hage* in 1789, als hier ter stede in 1811, 1816, 1821, gezien en opgemerkt, dat Pokken, Mazelen, Roodvonk en Kinkhoest zich geregeld opvolgden, dat soms, op het einde van de *Epidemie* van Pokken, beide ziekten plaats hadden, en dat nu en dan ook beide ziekten in hetzelfde voorwerp te gelijk voorkwamen. In deze *Epidemie* van Mazelen was tevens Kinkhoest aanwezig, die de Mazelen verergerde; dan de heer-

heerschende ziekte had geen' merkelijken invloed op de Mazelen; ook heb ik niet vernomen, dat er Pokken tot nog toe op gevolgd zijn. Ik heb gewoonlijk opgemerkt, en dit hebben ook anderen gedaan, dat beide ziekten, Pokken en Mazelen, elkander uitsloten, dat is, dat de eene eerst aankwam, als de andere ten einde was geloopen. Ik heb een voorbeeld gezien van een kind, hetwelk ik met pokstof had ingeënt; dan, na weinige dagen bleef de inentingwonde staan, er kwamen *catarrhale* toevallen bij, en er braken Mazelen uit, die regelmatig afliepen — daarna begon het wondje weer te ontsteken, er kwam eene *eruptie*-koorts aan, en de pokjes liepen geregeld af. Men vindt daarvan ook vele voorbeelden bij Montfalcon (p). Cruikshank entte een meisje met pokstof in; de Mazelen kwamen daarna uit, en volgden gedurende veertien dagen een' geregelden loop, zonder dat er eenige verandering kwam aan de inentingwonde. In het begin van de vierde week na de inenting begon het wondje op den arm te ontsteken, er vormde zich eene regelmatige pok, die dra door een' uitslag gevolgd werd, welke zeer goedaardig was, ofschoon het kind de Mazelen zeer zwaar gehad had. In de meeste gevallen, door Montfalcon aangehaald, werd de inenting gestoord door

(*p*) l. c. p. 134.

door de Mazelen, zoodat de Pokken eerst na het afloopen der Mazelen haren regelmatigen loop volgden. In andere gevallen, meer zeldzaam echter, stoorden de Pokken den loop der Mazelen. Somtijds waren Pokken en Mazelen te gelijken tijde bij hetzelfde voorwerp aanwezig. Macbride heeft waargenomen, dat verscheidene kinderen, in 1769 met de kinderpokken ingeënt, op denzelfden tijd van de Mazelen werden aangetast, en deze beide ziekten regelmatig afliepen, zonder dat zij elkanders loop verstoorden. Roux heeft ook eenige waarnemingen van Mazelen met Pokken, te zamen regelmatig afloopende (*q*). Intusschen zien wij in de meeste gevallen, waarin Mazelen en Pokken tevens plaats hadden, dat de loop der Pokken gestoord werd, en de Pokken, die dan veelal goedaardig zijn, eerst na het afloopen der Mazelen voor den dag komen en haren gewonen loop volgen.

In de maand October 1789 had ik ook een geval van Pokken en Mazelen tevens. Een meisje van acht of negen jaren werd eerst door koorts aangetast met walging, galachtige braking, zware buikpijnen — door een laxeermiddel werden eenige maden geloosd. Op den derden dag van de koorts kwam er eene *eruptie* van kleine pokpuisten; zij gebruikte poeijers van *Rheum*,

(*q*) *Dict. des Sciences Med.* l. c. p. 35.

Rheum, *calomel* en *Sulphur aur. antimon.* Den vierden dag kwamen er roode *distincte* puistjes, de huid was overal roosachtig ontstoken, de oogen traanden en waren rood, er kwamen neusbloeding, drooge hoest en alle teekenen van verkoudheid; — den 5den dag dezelfde toevallen; — den 6den was het aangezigt gezwollen, de huid rozerood, terwijl de overige toevallen bleven voortduren; — den 7den, raauwheid van borst, heeschheid, de pokpuisten met etter gevuld; — den 8sten begonnen de Pokken reeds op te droogen, er kwam meer koorts, maar de hoest verminderde; — den 9den, opdrooging der Pokken, zwelling der handen; — den 12den dag begon eerst de *expectoratie* plaats te hebben; — den 20sten kwamen er vele napokken, die langen tijd een' scherpen etter opgaven.

J. P. F. Campaignac beschrijft eene *Epidemie* van Mazelen, waarin vele kinderen een *angina laryngea* kregen. — Een kind van 6 jaren werd den 2 October 1809 *gevaccineerd.* Denzelfden avond werd het door de Mazelen aangetast, welke den volgenden dag uitbraken. Deze ziekte had haar gewoon beloop en eindigde den tienden; op dien tijd begonnen de inentingwondjes der *vaccine*, die tot hiertoe geene verandering ondergaan hadden, langzamerhand zich te ontwikkelen, tot den 14den. Maar toen kwam er eene nieuwe koorts aan, die geheel en

al

al den loop der *vaccine* stremde (die geheel verbleekte en opdroogde); deze koorts duurde drie dagen, waarna zich de kinderpokken vertoonden. Deze laatste ziekte was in haren loop zeer onregelmatig. Na de pokziekte teerde het kind geheel uit en stierf eindelijk. Men vond na den dood een groot *absces*, met etter gevuld, onder de borstspieren, waarvan men geheel geene teekenen gezien had (*r*).

Niet zelden heeft men ook *miliaria* of gierstuitslag bij de Mazelen waargenomen. — Mogelijk, dat men nu en dan *Rubeola* (*Rötheln*), die boven de huid uitsteken, en min of meer vocht bevatten, met *miliaria* verward hebbe. Dan in die gevallen, waarin anders ook *miliaria* voorkomen, hebben wij die ook meermalen bij de Mazelen gezien, namelijk bij *catarrhale* Mazelen, waarin zij zich niet als *critisch*, maar als *symptomatisch* nu en dan op het einde der ziekte vertoonden.

In de maand December 1789 vind ik aangeteekend, dat ik dikwijls twijfelde, of ik Pokken of Mazelen zag, daar bij de Mazelen een gierstuitslag plaats had, geheel afgescheiden van de Mazelen-vlekken. Ik nam alleen dien uitslag waar bij die zieken, waarbij ik te laat en niet in het begin der ziekte geroepen werd, en de ont-

(*r*) *Journ. de Medicine, Chir. et Pharm. par* Corvisart, etc. tom XXIV, May 1812, p. 94.

ontlasting van slijm uit de eerste wegen, in de eerste dagen der ziekte, verzuimd was; bij dezen maakte ik nog later het slijm los, en ontlastte dit door een braakmiddel, wanneer ook tevens de *miliaria* verdwenen (*s*). — In deze *Epidemie* van Mazelen, die nu schijnt geëindigd te zijn, ontmoet men nu een' puistachtigen uitslag met pijn in de keel, eene soort van uitslag, welke van Mazelen en Roodvonk, dan van de eene, dan wederom van de andere ziekte meer heeft, de zoogenaamde *Rubeola* of *Rötheln* van de *Duitschers*, die ik ook in het voorgaande deel over de Roodvonk meer breedvoerig beschreven heb. Stoll heeft ons ook verscheidene voorbeelden van *Miliaria* opgegeven, welke zich bij de Mazelen voegden, die altijd van een' *gastrischen* aard waren, en door braak- en purgeermiddelen werden weggenomen (*t*). Montfalcon (*u*) beschouwt dezelve als *complicaties* van de Mazelen, met ontsteking van den inwendigen rok van de maag en ingewanden. Hildenbrand rekent de *miliaria* onder de toevallen van de *nerveuse complicatie*. *Interdum*, zegt hij, *juxta morbillos miliaria in eodem corpore efflorescunt* (*v*).

Zeer

(*s*) p. 214.

(*t*) *Rat. Med.* t. II, p. 173, 162, 163.

(*u*) l. c. p. 136.

(*v*) l. p. 351.

Zeer belangrijk en oorspronkelijk zijn de denkbeelden van den geleerden Kanselier van de *Tubingsche Akademie* von Autenrieth, omtrent de opvolging en betrekking der verschillende uitslagziekten op elkander, en wel bijzonder van de Mazelen op Scharlakenkoorts en Kinkhoest. Mijn bestek laat niet toe, dit stuk hier breedvoerig te ontwikkelen, en ik moet den Lezer alleen verwijzen naar deszelfs schoone stukken, medegedeeld in een, bij ons weinig bekend geworden, werk: *Tübinger Blätter für Naturwissenschaften und Arzneykunde, mit Beybehulfe der Universallehre dieser Fächer, u. s. w. von* J. H. F. von Autenrieth und J. G. F. v. Bohnenberger, *T. 13. Tüb.* 1815. Hij had uit menigvuldige aanteekeningen in de dorpen bij *Tubingen* gezien, dat altijd eerst *typhus* algemeen was, dat daarop altijd eene *Epidemie* van Kinkhoest, en daarop Mazelen volgden, en dat uit deze wederom eene *Epidemie* van *Scarlatina* geboren werd, welke ziekten, eerst voortgebragt zijnde, dan ook door besmetting naar elders werden overgebragt.

In sommige gevallen had hij gezien, dat Mazelen en Roodvonk afwisselende te voorschijn kwamen.

Het is bijzonder, dat de Kinkhoest zeer veel gemeen heeft met de *acute* huiduitslagen, en meestal of dezelve voorgaat, of daarop volgt.

Het

Het is daarom ook niet te verwonderen, dat deze beide ziekten elkander voorafgaan, of vergezellen. Burserius zegt daarvan (*w*):

« *Antequam vero ad singulorum generum* « *historiam tradendam provehar, illud animadverti debet, quod tussis ferina sive convulsiva pueros aliquamdiu et epidemice discruciari solet, quasi morbillosae constitutionis, quae non multum apparere cunctabitur, praenunciae. Interdum etiam circa epidemicam labem tussis ferina per dies saltem quatuordecim antecedit, quam deinde morbillorum subsequitur eruptio.*" — Hildenbrand *zegt* (*x*): « *Peculiarem tandem adhuc formam induit morbillorum decursus, si cum tusssi convulsiva consortium init, quod haud rarum in pueris esse consuevit. Imo occasione epidemiae morbillosae etiam pertussis populariter grassari visa est cum discrimine aegrotantium haud indifferenti, ita quidem ut morbillorum agmen mox ducat, mox claudat. Inter utrumque morbum insignis viget adfinitas.*" Tortual nam ook in eene *Epidemie* te *Munster* in 1822 waar, dat velen, die aan den Kinkhoest leden, ook Mazelen kregen (*y*). Rosenstein zag ook te gelijk Pok-

(*w*) p. 102.

(*x*) p. 303.

(*y*) Hufeland, Journ. T. LVI. 2. S. 107

Pokken en ook Mazelen op den Kinkhoest volgen (*z*). In de maand November 1789 zag ik, bij nat, koud en veranderlijk weder, vele *tusses stomachicae* in eene *Epidemie* van *tussis convulsiva*, welke zich bij de heerschende ziekten gaarne voegde. Ik had ook toen vele voorbeelden van Kinkhoest met Mazelen gepaard, die op deze ziekte een' zeer nadeeligen invloed hadden. Ik zag deze ziekte daardoor doodelijk worden bij een kind van zeven maanden. Den eersten dag der ziekte had het eene zeer benaauwde ademhaling, het kind was bleek, en had koude ledematen, roode oogen, slaperigheid; — den tweeden dag kwamen de Mazelen naauwelijks voor den dag, en men kon bijna door braakmiddelen geene braking te weeg brengen. Eene spaansche vlieg, den tweeden dag op de borst gelegd, wekte de krachten een weinig op, en er kwam nu veel slijm door braking en afgang voor den dag, en de Mazelen schenen meer op de huid op te komen. Den vierden dag kwam er, na eene gedurige benaauwdheid, spruw met een' droogen hoest, waarop eene nieuwe spaansche vlieg op de borst gelegd werd. Ik schreef een *linctus* met *borax* voor. Den vijfden waren de *aphthae* afgevallen, de ademhaling was gemakkelijker, en de afschilfering begon zich op de huid te vertoonen. Op den

(*z*) Ziekten der kinderen, bl. 325.

den zesden dag vele slijmachtige ontlastingen; maar de krachten waren zoodanig gezonken, dat ik *Resina Cort. Peruv.* met *Sulph. aur. antim.* moest voorschrijven. Den zevenden kwamen er sterke *convulsies* met nieuwe *aphthae* en eene korte, afgebrokene ademhaling. Den 8sten scheen het kind beter te zijn, en er kwamen meer gekookte afgangen; intusschen stierf het nog dienzelfden dag zeer vermagerd en uitgeteerd.

Dit komt ook met de waarnemingen van Autenrieth overeen. « Nog nader, dan aan *typhus*," zegt hij, « sluiten zich de Mazelen aan den Kink-
« hoest aan. Naauwkeurige sterflijsten van eene
« eeuw, uit de kerkboeken van het *Wurtem-*
« *bergs* dorp *Ergenzingen*, toonden, dat onder
« 45 jaren, in welke kinderen aan Mazelen
« stierven, maar twee waren, waarin geene kin-
« deren aan Kinkhoest gestorven waren — dit
« had ook in andere dorpen plaats. — Ook in
« *Tubingen* heerschte van December tot Februa-
« rij de *typhus* — hierop volgde bij sommigen de
« Kinkhoest — deze verdween als zoodanig, wan-
« neer plotseling de doodelijkste Mazelen-*Epide-*
« *mie* in weinige weken denzelven verving en groo-
« te verwoestingen aanregtte (*a*). Deze Mazelen
« werden als naar gewoonte van hoest verzeld,
« en

(*a*) *Tübinger Blätter*, I, S. 25–27.

« en er bleef na dezelve een hardnekkige hoest « over."

Wij hebben in het verleden jaar ook eene sterke *Epidemie* van Mazelen en tevens Kinkhoest gehad, welke ook de Mazelen zoodanig verergerde, dat vele kinderen daarvan het slagtoffer werden.

De *wormen* maakten in onze *Epidemie* van 1816 ook een moeijelijke *complicatie*, hetwelk ook door den heer Themmen is opgemerkt (*b*), terwijl hij tevens aanteekent, dat deze *complicatie* tot vele *anomaliën* aanleiding gaf, en dat hierdoor de toevallen onregelmatig en onstandvastig werden, hetwelk hij gedeeltelijk aan zwakheid, gedeeltelijk aan de prikkeling der ingewanden door de wormen toeschreef. De uitslag kwam ongeregeld uit en sloeg schielijk naar binnen; de kinderen hadden geweldige buikpijnen; de onderbuik was opgezet en gespannen; er was *diarrhé*, waardoor een *muceuse* stof, die als het ware uit draden bestond, ontlast werd. Somtijds werden de wormen van boven, somtijds naar beneden uitgeworpen. Voor het overige waren hier de gewone teekenen van wormen aanwezig.

Even als met de Pokken, kunnen zich ook allerhande ziekten bij de Mazelen voegen. Het is

(*b*) *Diss. cit.* p. 36, 37.

is ons niet mogelijk, en ook onnoodig, om dezelve alle op te tellen en te behandelen. Ik zal hier alleen nog aanmerken, dat somtijds de ziekte zich paart met aandoeningen van den onderbuik, hetwelk ook in het einde der *Epidemiën* door Autenrieth is waargenomen. In het jaar 1798 grasseerden er in de eerste maanden te *Parijs* ziekten, welke met pijnen in den onderbuik begonnen, en in haren voortgang met *diarrhé* en *dysenterie* verbonden waren; wanneer zich hierbij de Mazelen voegden, was de *eruptie* der Mazelen snel, maar zij verdwenen wederom schielijk — de pijnen in den buik waren hevig, met geweldige krimpingen en menigvuldige ontlastingen van zwarte stoffen met bloederige strepen vermengd — het water was rood en in eene geringe hoeveelheid, de buik was opgezet, en gaf bij de *percussie* een dof geluid, hetwelk eene *inflammatoire dispositie* aanduidde. De ziekte liep zoo spoedig af, dat men naauwelijks geneesmiddelen konde voorschrijven. Sommige kinderen werden nog behouden door inwikkelende middelen met *Syrypus Diacodii* en warme baden, wanneer de Mazelen weder voor den dag kwamen (*c*). Wij vinden deze toevallen onder de gevolgen dezer ziekte menigvuldig aangeteekend, zoo als wij nader zien zullen. DER-

(*c*) *Dict. des Sc. Medical.* l. c. p. 139, 140. *Journ. gen. de Med.* t. IV, p. 59. Hufeland, *neue Annal. der französ. Arzn.* t. III, § 3, S. 495.

DERDE HOOFDDEEL.

Uitkomst en Gevolgen der Mazelen.

Wij hebben boven gezien, dat de Mazelen, wanneer zij gunstig en eenvoudig zijn, zonder eenige gevolgen na te laten, met of na den achtsten dag afschilferen, alle toevallen allengs verdwijnen, de hoest ophoudt en een zacht zweet, een heilzame buikloop, een dik bezinksel in het water een einde aan de ziekte maken, en de lijder dus herstelt.

Het is er echter verre vandaan, dat de Mazelen altijd dezen gelukkigen afloop zouden hebben. — Wanneer deze ziekte met toevallen van ontsteking of met *gastrische* en *nerveuse* toevallen verzeld gaat, of wanneer zij ondoelmatig behandeld wordt, is de uitkomst dikwijls zeer ongunstig. Men heeft over het algemeen waargenomen, dat men zelfs goedaardige Mazelen niet kan vertrouwen, en dat men niet zelden, wanneer de uitslag sterk is, de afschilfering na den achtsten dag of niet of gebrekkig volgt, veelal nadeelige gevolgen ontwaart. Richter (*d*) merkt te regt aan, dat er somtijds in goedaardige Mazelen geheel geene ontvelling of andere scheiding plaats heeft, maar

(*d*) *Specielle Therap.* T. II, S. 408.

maar er nieuwe koortsaanvallen komen, verzeld van een' zeer sterken hoest, beklemming op de borst en alle andere duidelijke teekenen van *peripneumonie*, waarin, indien men niet dadelijk hulp aanbrengt, de dood spoedig volgt. In meer langdurige gevallen zijn soms de scheidingen onvolkomen, de koorts hervat zich van nieuws, en hierbij voegen zich dan allerhande borstaandoeningen, aamborstigheid, een drooge kramphoest, somtijds ontlasting van een taai slijm. Deze toevallen blijven dan voortduren, de eetlust gaat verloren, de koorts wordt meer en meer slepende, de ophoesting bloederig, daarna etterachtig, en er volgt eene ware longtering. Prof. Krukenberg van *Halle* zag ook deze ongelukkige uitkomst in eene goedaardige *Epidemie*. Niet alleen wanneer er in het begin der ziekte aanstonds teekenen van borstontsteking aanwezig waren, maar ook eerst dan, wanneer de Mazelen afvielen en verdwenen, vooral als zij vroeg waren uitgekomen, vermeerderde de koorts op nieuw, en was met alle teekenen van *bronchitis* vergezeld, waardoor het gevaar schielijk en veel vermeerderd werd. Het was opmerkelijk, dat in een geval van dezen aard de moeijelijke ademhaling plotseling vermeerderde, dan wederom gedurende eenige dagen verminderde, totdat, na verloop van vijf dagen, plotseling 's nachts een toeval van stikking aankwam, waarop weder-

derom eene merkelijke *remissie* volgde, na vijf of zes dagen wederom hevige toevallen van stikking aankwamen, en eindelijk doodelijk werden (*e*). J. Frank (*f*) getuigt, dat niet zelden, na het afloopen der Mazelen, door het vatten van koude, of door het misbruik van heete en aanzettende middelen, er eene nieuwe koorts ontstaat, verzeld van stekende pijnen in de zijde, moeijelijke ademhaling, harden pols, roode wangen, en dat deze, vooral bij jonge kinderen, binnen weinig dagen doodelijk wordt. Bij anderen kwamen dezelfde toevallen langzaam, in de gedaante van eene tusschenpoozende koorts, met toevallen van borstwaterzucht, en hadden dezelfde doodelijke uitkomst. Ook zag hij dikwijls eene longtering ontstaan bij diegene, die reeds *tuberkels* in de longen hadden. Hildenbrand zegt: *non solum morbilli anomali, sed etiam « summe benigni, et sueto ordine decurrentes, « interdum sine ulla caussa evidente posthu- « mas relinquunt aegritudines, quae summe an- « cipitem reddunt aegri sortem. Has inter « principatum tenet phthisis pulmonalis tan- « quam effectus bronchitidis morbillosae non « resolutae vel peripneumoniae secundariae, « quam aegri desquammationis epocha ex im- « proviso contrahunt, funestae matastaseos caus- « sa.*

(*e*) l. c. p. 322.

(*f*) *Instit. Med. Pract.* l. c. p. 253.

« *sa. Absoluto nimirum morbi cyclo ordinario*
« *recens accenditur febricula ad lentam incli-*
« *nans naturam: in dies crescunt pectoris op-*
« *pressio, tussis sicca spastica et spirandi dif-*
« *ficultas, donec sputa purulenta sanguine re-*
« *mixta, horrores vespertini, sudores nocturni,*
« *corporisque extenuatio, statum pulmonis sup-*
« *purati extra dubium ponunt. Quandoque,*
« *teste* Richtero *organorum respirationi famu-*
« *lantium difficultates remanent per circuitus re-*
« *deuntes, asthmati* Millarii *simillima, quae*
« *indicata series pulmonum paralysi aegros*
« *miserrime suffocant* (*g*)."

Hetzelfde vinden wij reeds door Sydenham aangetekend (*h*), nadat hij gezegd heeft, dat, na het verdwijnen der Mazelen, op den achtsten dag de hoest, de koorts en benaauwdheid op de borst vermeerdert, en nacht nog dag den kinderen rust laat, — en dat, vooral wanneer zij al te veel onder de ziekte gebroeid en warm gehouden zijn, en de uitbotting door heete middelen is aangezet, er bij velen eene hevige *peripneumonie* volgt, die meer kinderen wegneemt, dan de Pokken zelve, of eenig toeval, hetwelk bij dezelve plaats heeft, ofschoon anders de Mazelen zonder eenig gevaar zijn, wanneer zij behoorlijk behandeld worden. — Hierop volgt ook niet zelden een

(*g*) l. c. p. 361.
(*h*) *Morbilli anni* 1670, cap. V, opp. t. I, p. 126.

een gevaarlijke buikloop, die vele weken aanhoudt, en de krachten niet zonder gevaar wegneemt. Somtijds wordt de uitslag na zulk een warm broeijen zwart en loodkleurig; dit heeft vooral bij volwassenen plaats, die daaraan zeker sterven, wanneer men niet tijdig door verkoeling en aderlating dit voorkomt. — Huxham ondervond dit zelfde (*i*), als ook Mead (*k*), Burserius(*l*), Horn(*m*), Lentin(*n*).

Meer bijzonder echter hebben onze nieuwere Schrijvers dit gevolg gadegeslagen, en, zoo als Hildenbrand opmerkt, deze *peripneumonische* toevallen toegeschreven aan eene ontsteking van den inwendigen rok van de luchtpijp, en dus deze ziekte als een *tracheitis* beschouwd, en somtijds met de *croup* verward. De heer Hastings heeft in zijn uitmuntend werk daarover (*o*) meer duidelijk en opzettelijk gehandeld. Hij verhaalt, dat Lieutaud(*p*) reeds opmerkt, dat bij de Mazelen de toevallen van longontsteking uit eene ontsteking van het vlies der *bronchiae* voortkwam. In een kind, hetwelk aan Mazelen stierf, waren de cellen der longen met et-

(*i*) *Epid.* p. 319.
(*k*) *ann.* 1672.
(*l*) p. 139.
(*m*) *Archiv*, 1810, p. 515.
(*n*) *Beÿträge*, l. s. 198.
(*o*) *Über die Entzündung der Schleimhaut der Lungen*, S. 139.
(*p*) *Hist. an. med.* Lib. II obs. 4.

etterstof gevuld, terwijl de longen zelve niet ontstoken waren. Chevallier zag bij een tweejarig kind, hetwelk, den vierden dag na de *eruptie* der Mazelen, de toevallen gekregen hebbende van slaapzucht, moeijelijke ademhaling, roodheid van het wezen, en zonder zamentrekking der borst bij de ophoesting, met een' kleinen, snellen, niet zeer harden pols, op den negenden dag stierf, de longen niet ontstoken, den inwendigen rok van de *trachea* zeer rood, en in dezelve *gecoaguleerde* slijm (*q*). Na de Mazelen, zegt verder Hastings, blijft er dikwijls een hoest over, dien men verzuimt; de ademhaling wordt alsdan benaauwd en piepende, somtijds ontbreekt de hoest geheel en al; in de meeste gevallen echter is die sterk en komt met *accessen* aan, zelden met ophoesting, ten zij er braking bijkomt, groote dorst, brandende huid, snelle en harde pols, eene vuile en beslagene tong, en een verstopt ligchaam. Somtijds is de ziekte zachter, en zij wordt zelden genezen (*r*); de lippen worden blaauw en het aangezigt bleek. In het lijk waren de longen met bloed opgevuld, de *bronchiae* met eene dikke etterachtige stof bezet, de *tunica mucosa* zeer ontstoken; maar er was noch in de *pleura* noch in de long eenige ontsteking. Somtijds vertoonde de ziekte de gedaante

te

(*q*) *Lond. Med. Journ.* t. III, p. 387.

(*r*) p. 202.

te van de *Angina polyposa*, waarvan hij drie voorbeelden opgeeft (*s*). Dikwijls volgt daarop schielijk eene longtering. Bij anderen bedaart de ontsteking der longen, maar de hoest blijft met vermagering voortduren, die echter bij gunstig en warm weder herstelt. Op eene andere plaats zegt hij, dat bij de gestorvenen aan de Mazelen nu en dan de longen ontstoken zijn, maar dat de zitplaats der ziekte meer in de *tunica mucosa* is, wanneer de *trachea* en *bronchiae* met slijm zijn bezet, en de *tunica mucosa* ontstoken is (*t*). In twee gevallen (*u*) volgde op de Mazelen eene zekere aandoening van de borst, waarin de stem en de ademhaling met die van de *angina polyposa* overeenkwam; alleen waren de toevallen minder hevig, zij bleven veertien dagen voortduren, wanneer de lijders herstelden. Bij twee anderen volgde de dood, en de *glottis* en *bronchiae* waren ontstoken en vol slijm. Somtijds werd de *bronchitis chronisch*, en genas door het gebruik van de *cicuta* (*v*). In een ander geval werd de *bronchitis*, met *hepatitis* gepaard, doodelijk; men vond onregelmatig ronde Mazelen op de *tunica mucosa* der *bronchiae* (*w*). Eindelijk zag hij *bronchitis chronica* met verharding der lon-

(*s*) p. 205.
(*t*) p. 215.
(*u*) p. 233.
(*v*) p. 276.
(*w*) Ibid.

longen daaruit voortkomen (*x*). Dr. Oppert van *Berlijn* zag in de Mazelen-*Epidemie* aldaar dikwijls *angina trachealis*, maar zij verdween bij het verschijnen der Mazelen, en was niet doodelijk (*y*). In de *Epidemie*, die in den omtrek van *Mainz*, van 1816 tot 1818, in de dorpen aan den Rijn sterke verwoestingen aanregtte, stierven vele kinderen aan zware borstontstekingen met toevallen van *croup;* vooral was dit toe te schrijven aan het sterk broeijen, en het misbruik van heeten rooden wijn te geven (*z*). Dr. Serlo (*a*) nam ook dikwijls *croup* na de Mazelen waar, wanneer die schielijk verdwenen. Zij werden echter door het toedienen van een warm bad hersteld.

Reil nam ook in eene *Epidemie* van Mazelen waar, dat velen aan *peripneumoniae* en *catarrhus suffocatirus* na de Mazelen stierven (*b*).

De naauwkeurige waarnemer, de heer Andral (*c*) is eenigzins van eene andere gedachte, en ik zal best zijne eigene woorden hier gebruiken,

(*x*) p. 376.

(*y*) Horn, *Archiv*, 1821 S. 314.

(*z*) Harless, *rhein. Jahrb. St.* 3. Witman, *über steh. Const.*

(*a*) Hufeland, Journ. T. LXII, 5, S. 96. *Eine Masern Epidemie in den Monate April, May zu Crossen.*

(*b*) *Mém. clinic.* t II. p. 10—17.

(*c*) *Clinique medicale ou choix d'observations recueillies à la clinique de Mr.* Lerminier, *III*, *maladies de la poitrine*, p. 49. Paris 1826.

ken, die wel waardig zijn hier aangehaald te worden. « *Parmi les exanthèmes cutanes ai-*
« *gus, il en est un surtout à la suite du quel*
« *on voit assez fréquemment apparaitre la phthi-*
« *sie pulmonaire; c'est la rougeole on en*
« *concevra facilement la raison, si l'on réflé-*
« *chit que dans la rougeole beaucoup plus,*
« *que dans la variole et dans la scarlatine, les*
« *bronches sont le siege d'une vive inflammati-*
« *on. Celleci se manifeste constamment plusi-*
« *eurs jours avant que ne se montre l'exanthème:*
« *si celuici ne soit pas bien, comme l'on dit:*
« *si après s'etre montré d'une maniere partielle*
« *ou générale, et se flétrit prématurément la*
« *congestion sanguine, qui cesse d'avoir lieu à*
« *la périphérie du corps, devient souvent très*
« *forte sur la membrane muqeuse des vojes a-*
« *eriènes, la bronchite prend une intensité*
« *de plus en plus grande, et après qu'elle*
« *s'est prolongée pendant un temps plus ou*
« *moins long, des symptomes de phthisie pul-*
« *monaire apparaissent. Chez d'autres malades*
« *la rougeole parcourt avec regularité ses peri-*
« *odes accoutumées; mais aprés qu'elle a dis-*
« *paru au bout du temps convenable, la bron-*
« *chite, qui l'avait accompagnée dans son*
« *cours, ne disparait pas avec elle; le pou-*
« *mon peut devenir le siege d'une assez forte*
« *congestion, pour qu'une abundante hemop*

« *ty-*

« *tysie se déclare ; et soit à la suite de cette* « *simple bronchite indéfiniment prolongée, soit* « *à la suite du crachement de sang, les pou-* « *mons se remplissent de tubercules etc.*"

Met deze waarnemingen komen ook de onze overeen, zoo als genoegzaam blijkt uit de aanteekeningen van de *Epidemie* van 1816, door den heer Themmen gemaakt (*d*). Bij sommigen namelijk vermeerderde, na het verdwijnen der Mazelen, de *oppressie* op de borst met groote benaauwdheid, vermeerdering van hoest, met roode wangen, een' heeten adem, zoodat er eene ware *peripneumonie* gevormd werd, die te gevaarlijker was, daar zij, van een' onzuiveren rozigen aard zijnde, zeer schielijk doodelijk werd. Dit gebeurde vooral, wanneer de Mazelen-stof, zich op de huid niet kunnende ontlasten, zich naar de longen verplaatste. — Anderen stierven teringachtig met een' droogen hoest en eene *hectische* koorts — sommigen kregen daarna een' lastigen Kinkhoest. In de zware *Epidemie* van Mazelen in *'s Gravenhage*, die ik kort in mijne waarnemingen beschreven heb, nam ik dezelfde gevolgen dikwijls waar, en ik heb ook bij sommige kinderen de *croup* na de Mazelen waargenomen, die echter den dood niet ten gevolge had (*e*). De Stads

(*d*) *Diss.* cit. p. 46, 47.

(*e*) Geneesk. corresp. 1st. d. bl.

Stads kommissie heeft ook in 1821 aangeteekend in haar rapport, dat vele kinderen een' hoest kregen, die naar de *croup* geleek. In het verleden jaar (*f*) is er in het hospitaal te *Bourdeaux* een aanmerkelijk geval van *inflammatoire* Mazelen waargenomen bij een sterk jongman van 22 jaren. In het hospitaal komende, had hij een rood opgezet aangezigt, eene drooge wit beslagene tong, drukking in het *epigastrium*, sterken dorst, eene drooge brandende huid, een' snellen harden pols, weinig hoest. Na eene aderlating, en het gebruik van *nitrum* met verzachtende dranken, was den volgenden dag het ligchaam met Mazelen bedekt, hij had pijn in het *epigastrium*, sterken dorst, pijn in de keel, de klieren daarin gezwollen, de ademhaling kort en snel, eene heesche stem, een' vollen en snellen pols, eene drooge roode tong, in het midden met een bruin roetachtig beslag. Er werd eene aderlating van zes oncen, en eene *infusio aromatica* met VI gr. *Tart. Emet.* voorgeschreven. 's Namiddags was de pols zacht, de uitslag verbleekt, met groote onrustigheid; er werden mostaardpappen aan de dijen gelegd. 's Avonds was de pols 120 en het *delirium* zeer sterk. 's Morgens volgde de dood. Bij de opening van het lijk was de uitslag meest verdwenen — de bloedvaten zeer vol — sterke ontsteking in de keel — de *bronchiae* en de longen zeer met

(*f*) *Revue Medicale*, May 1827, p. 174, 175.

met bloed opgezet — de maag ontstoken en met opgezette vaten — de milt vergroot.

Eindelijk moet ik hier nog bijvoegen, hetgene de heer Autenrieth van deze gevolgen zegt: « Het grootste gevaar bij de Mazelen dreigde de « aandoening van de borst. Benaauwdheid en « kortademigheid, in elk tijdperk der ziekte, wa« ren even zoo gewoon, als hevig hoesten — niet « zelden was daarmede bloedspuwing verbonden. « Ook wanneer de borst niet aanmerkelijk aange« daan was, vertoonde zich, even als bij den voor« afgaanden *typhus*, eene meer of minder gekookte « etterachtige ophoesting. Bij den sterksten uitslag « was de borst het meest benaauwd, meer dan « bij geringeren uitslag; — eene langdurige heesch« heid, somtijds zware ontsteking van de lucht« pijp, waren dikwijls gevolgen der ziekte, niet « zeer zelden ettering der longen — nog meer, « als gevolg, zijdewee. Zeldzamer waren ontste« kingen in den bovenbuik, als voortbrengsels « van ontstekingachtige ontbindingen der vochten, « etterende puisten en *furunculen*, die na de af« schilfering nog de huid aandeden, en de ont« stokene oogen en de etterende gehoorgang. (*g*).

Oogontstekingen. Onder de gevolgen, die wij bij de Mazelen waarnamen, hebben alle Geneeskundigen ook de oogontstekingen vermeld. En ze-

(*g*) l. c. p. 140.

zeker ontmoet men vele voorbeelden, dat er langen tijd niet alleen eene groote gevoeligheid in de oogen, maar ook eene soort van *scrophuleuse* ontsteking overbleef. Ik heb dit door vele gevallen in mijne praktijk bevestigd gezien, zoo wel in 1789 en 1790 in *'s Hage*, als ook naderhand in deze stad (*h*). *Oculos praeterea*, zegt Burserius (*i*) *sua mala manent*, *hi saepe in discessu gravissima ophthalmia corripiuntur.* Tortual te *Munster* verhaalt een geval van een kind, hetwelk door de Mazelen was blind geworden, en de hevigste pijnen in de oogen leed, en geheel geen licht daarin kon verdragen. Dat kind, bij hetwelk de behoorlijke ontlastingen verzuimd waren, werd door het uitdrijven van wormen hersteld, en de overblijvende *amaurosis* door *Calomel. rad. Valer. Sylv.* en *C. Peruv.* weggenomen.

Behalve de bovengemelde gevolgen, heeft men somtijds opzettingen der *parotides*, toevallen van *scrophulen*, verstoppingen in het *mesenterium*, allerhande soort van *chronische* uitslagen, enz. na de Mazelen waargenomen, even zoo als men dit ook na de Kinderpokken menigmalen ziet (*k*).

Ulcus Noma. Het is bijzonder, dat deze verschrikkelijke ziekte thans zoo dikwijls wordt

waar-

(*h*) Themmen, p. 47.

(*i*) Hufeland, Journ. T. LIII, 2. S. 78.

(*k*) Men zie Frank, Richter, Hildenbrand, l. c.

waargenomen bij kinderen, vooral na de Mazelen. Hufeland heeft ons daarvan een verschrikkelijk voorbeeld verhaald (*l*). Frank zegt: « *vegente hoc aurium fluxu* (na de Mazelen) « *ac praesente simul parotide, auris externae* « *gangrenam faciei letali cum eventu communicatam, nuperrime in infante, morbillos* « *parum antea perpesso, observavit* Jordens. « *In orphanotrophio Mediolanensi quamvis scorbuto non favente plurimi, qui hyeme 1789* « *et 1790 morbillos perpessi erant, vere sequente in scorbutum inciderunt. Idem Vilnae* « *post morbillos hyeme 1811 et 1812 inprimis inter judaeos accidit* (*m*)."

Poliniere had dikwijls na de Mazelen vooral *anasarca* in het aangezigt waargenomen (*n*). Frank en Heim hadden dit nooit in de Mazelen gezien. Niet zelden heeft men kinderen, die kwaadaardige Mazelen gehad hadden, aan *hydrocephalus acutus* zien sterven. Ik heb daarvan voor verscheidene jaren een sterk voorbeeld gezien bij een kind, drie jaren oud, hetwelk na de Mazelen *hydrocephalus acutus* kreeg, en daaraan ook stierf. Bij het openen van het hoofd, dreef het helder water aanstonds over de ta-

(*l*) Bemerk. über die naturl. u. inoculirten Blättern, enz. p. 461 § 2.

(*m*) *Instit.* l. c. p. 254, not.

(*n*) *Dict. des Sc. Médicales*, t. 49, p. 141.

tafel, terwijl inwendig in de *ventriculi cerebri* eene menigte water gevonden werd. De heer Themmen heeft dit ook aangeteekend (*o*). Als wij de gevallen, door Poliniere verhaald, nazien, zullen wij bevinden, dat vele daarvan tot *hydrocephalus* behooren gebragt te worden (*p*). Krukenberg (*q*) zag ook in een kind, hetwelk eerst na de Mazelen door *bronchitis* werd aangetast, al de toevallen van *hydrocephalus:* groote onrustigheid, kramptrekkingen der spieren van het aangezigt en der ledematen, buikpijnen, die door drukking niet toenamen, terwijl de buik plat en ingevallen was, aanhoudende ijlhoofdigheid, sterke ingetrokkenheid (*Hinfälligkeit*), stuipen, verdraaijen der oogen, enz., die zich bij de reeds vroeger aanwezende aandoeningen der ademhaling voegden. Bij de ontleding vond men duidelijke sporen van ontsteking in de luchtpijp en de longen. De hersenen waren sterk met bloed bezet, in de *ventrikels* vond men 5 a 6 oncen helder water opgehoopt. Hij zag ook na de Mazelen een kind aan *scrophuleuse atrophie* sterven. Willan noemt ook, onder de gevolgen der Mazelen, verhardingen, zwellingen, en allerhande soorten van *chronische* uitslag (*r*). Ein-

(*o*) l. c.

(*p*) l. c.

(*q*) *Jahrb. der amb. Klinick zu Halle* 1, S. 323.

(*r*) *Hautkrankheiten*, III, S. 1.

Eindelijk moeten wij nog brengen tot de gevolgen der Mazelen: ontsteking der groote bloedvaten, het hart en het hartzakje. Portal ontdekte, bij het ontleden van een' man, die in weinige dagen na ingeslagene Mazelen stierf, dat de longen met lucht opgezet en hard en rood waren; de *aörta* was bijna in derzelver geheele uitgestrektheid zeer rood, de wanden waren verdikt en week, vooral in de borstholte bij het middenrif, alwaar zij met *variceuse* vaten bedekt was, de inwendige rok was opgezet en verweekt (*s*). In de *Medic. Comm.* van Duncan (*t*) vinden wij een geval van een meisje, hetwelk na de Mazelen sterke hartkloppingen kreeg, met teekens van *hydropericardium*, hetwelk echter van zelf door eene sterke pisontlasting herstelde. J. Frank (*u*), die deze beide gevallen aanhaalt als gevallen van *pericarditis* na de Mazelen, voegt daar bij: « *In epidemia morbillorum a mense* « *Augusto usque ad Decembrem a. 1822 late* « *per Lithuaniam grassante, pericarditides* « *pluries mihi observare contigit. Inter alios* « *aegros exemplum puellae undecim annorum* « *memorabile est, utpote quae sub morbillorum* « *eruptione in epistaxin librarum duarum in-*

« *ci-*

(*s*) *Anatomie Médicale*, t. III, p. 127.

(*t*) *Decad. II*, vol. II, p. 316, seqq.

(*u*) Inst. Med. t. II, vol. 2, sect. 2, p. 132, not. 60.

« *cidit in nare sinistra, concomitantibus febre*
« *magna, pulsu oppresso, anxietate, jactatio-*
« *ne, torpore brachii sinistri, dolore sub sterno*
« *et vehemente cordis motu. Hirudines thora-*
« *ci sinistro appositae et sinapismi pedibus ad-*
« *moti illico morbillos ad simplicitatem redux-*
« *erunt.*"

VIER-

VIERDE HOOFDDEEL.

Over de Oorzaken der Mazelen.

Wij hebben reeds in de inleiding van deze verhandeling gesproken van den oorsprong dezer ziekte, en van den tijd, waarop dezelve gewoon is zich *Epidemisch* te vertoonen, en gezien, dat dezelve, even als de Kinderpokken, op zekere vaste tijdperken terug keert.

Met opzigt tot de voorbeschikkende oorzaken dezer ziekte merken wij aan, dat zeer weinig menschen, die de ziekte niet gehad hebben, daarvan in een' tijd van *Epidemie* vrij blijven — en dat de smetstof, even als die der Pokken, niet alleen door persoonlijke aanraking, maar ook door den athmospheer, door levenlooze voorwerpen, en door goederen wordt overgebragt. — Eene dame van mijne kennis in *'s Hage* schreef een' brief in eene kamer, waarin hare kinderen aan de Mazelen ziek lagen; deze brief bleef bij toeval eenige dagen in die kamer liggen, en werd toen naderhand met den post naar *Cassel* verzonden aan haren zoon, een officier in *Hessische* dienst; kort na de ontvangst van dezen brief kreeg haar zoon de Mazelen, die in *Cassel* niet waren, en deze ziekte werd

werd door hem ook verder aan anderen medegedeeld.

Het Mazelen-gif deelt zich op dezelfde wijze, als dat der Pokken, alleen door besmetting mede. Het schijnt echter meer vlug te zijn, en zich door den *athmospheer* te verbreiden. Somtijds kan het langen tijd verborgen liggen, en dan op eens uitbreken en zich verspreiden — het loopt intusschen niet zoo oogenschijnlijk van het eene huis naar het andere, en van straat tot straat, als dat der Pokken, over (*v*). Ik heb daarvan een sterk bewijs gezien bij mijne eigene vrouw, die de Mazelen niet gehad had, ofschoon zij meermalen aan besmetting daarvan was blootgesteld geweest — zij bezocht en behandelde zelfs in eene *Epidemie* van Mazelen, die in 1807 hier plaats had, verscheidene kinderen aan de Mazelen. Kort daarop vertrok zij met mij, in het begin van Maart, naar *'s Hage*. Zij gevoelde zich daar reeds minder wel; dan eerst drie weken daarna, bij ons vertrek, gevoelde zij eene ongewone matheid en zwaarte door de leden, met groote benaauwdheid; terwijl in de schuit de Mazelen uitbraken, die, van een' zeer gunstigen aard zijnde, te *Amsterdam* zeer gemakkelijk afliepen, — zoodat zij binnen drie weken, in de maand April, in eene vrij sterke koude, de huisreis

(*v*) Hildenbrand, l. c. p. 358.

reis deed en zonder eenig gevolg volmaakt hersteld bleef. — Daar er in Holland geheel geene Mazelen waren, bleek het duidelijk, dat zij het gif reeds van *Groningen* had medegevoerd.

Ik merkte reeds boven aan, dat de ziekte altijd erger werd, als het weer koud en ongunstig was; in welk gevoelen de heer van Hildenbrand ook instemt (*w*).

Wat nu den oorsprong der Mazelen betreft, heb ik altijd gedacht, dat dezelve, even als de Roodvonk, nooit van zelve, maar altijd door eene medegedeelde smetstof ontstonden en voortgeplant werden. Dan ik ben thans daaromtrent in twijfel, daar er vele beroemde mannen denken, dat deze beide ziekten zich, onder sommige omstandigheden, van zelve ontwikkelen, en men volstrekt geene oorzaak van besmetting kan aanwijzen.

Hildenbrand schijnt van dit gevoelen te zijn, daar hij zegt (*x*): « *Nostra quoque sub* « *zona hunce fomitem contagiosum in morbis* « *catarrhalibus gravioribus opitulante constitu-* « *tione annua, vel specifica plurium hominum* « *et animalium cohabitantium mephiti, primi-* « *tus oriri posse, conjectura quidem foret, no-* « *bis omnino non improbabilis, quam tamen ob* « *de-*

(*w*) p. 359.
(*x*) p. 36.

« *defectum observationum defendere nondum* « *auderemus.*"

De heer Autenrieth (*y*), een man van veel ondervinding en doorzigt, is van hetzelfde gevoelen, en denkt meer bepaald, dat de Mazelen uit *typhus*-gift ontstaan. — Eene ontsteking *gastrisch* karakter, schijnt hare vorming te begeleiden. In *Sigmaringen*, zegt hij, was het eerste kind, hetwelk de Mazelen kreeg, blootgesteld geweest aan de liefkozingen van een' zieken *Russischen* soldaat, welke soldaten aan meer plaatsen *typhus* verbreid hadden. — In het gansche land volgden Mazelen op den aanstekenden *typhus*, die het land van het Noord-Oosten naar het Zuid-Westen was doorgetrokken. Hoe vroeger de Mazelen na den *typhus* verschenen, des te gevaarlijker woedden zij. — Het vroeger heerschende *rheumatisch inflammatoir* karakter helde toen ook tot het *gastrische* over; spoedig volgden op den verminderenden *typhus*, in de eerste maanden des jaars 1806, de Mazelen, die zich eerst langzaam en onregelmatig ontwikkelden, maar daarna, toen zij haren volkomenen vorm gekregen hadden, zich door aansteking *Epidemisch* verbreidden. — Uit de Mazelen ontwikkelde zich naderhand de Roodvonk.

Tot nog toe kan ik niet geheel het gevoelen van den heer Autenrieth aannemen; vooreerst,

(*y*) l. c. p. 26, 27.

eerst, omdat ik deze ontwikkeling van *typhus* in Mazelen nergens gezien of gevonden heb, en het verband tusschen deze beide ziekten niet kan vinden. Ten tweede, ofschoon de ondervinding leert, dat er een onbekende zamenloop van omstandigheden noodig is, om eene *Epidemie* van heete uitslagziekten voort te brengen, en dat deze omstandigheden ook zoodanig zijn, dat de eene uitslagziekte op de andere volgt, zoodat eene *Epidemie* van Pokken Mazelen, en Mazelen wederom Roodvonk ten gevolge hebben, bewijst dit nog niet, dat, wanneer er geene smetstof voorhanden is, deze ziekte ten minste *Epidemisch* wordt voortgebragt. Meestal vindt men hier en daar Roodvonk of Mazelen *sporadisch*, dan die, om *Epidemisch* te worden, eene zekere luchtsgesteldheid vorderen, om algemeen en heerschend zich te verbreiden. — Te voren, vóór de inenting der *vaccine*, waren altijd hier of daar *sporadische* Kinderpokken, die echter maar na zekere jaren *Epidemisch* werden; dan dit heeft thans niet meer plaats overal, waar de *vaccine* de Pokken heeft uitgeroeid — en ik geloof, dat hetzelfde met Mazelen en Roodvonk zoude plaats hebben, wanneer men even veel zorg droeg, om de overbrenging daarvan te verhinderen. Meestal vindt men in deze Provincie hier of daar Roodvonk, en deze is nu ook, na het verdwijnen der Mazelen, ook hier en daar in de-

deze stad waargenomen, maar in sommige dorpen op het land vrij sterk *Epidemisch* heerschende. — Wij hebben boven gezien, dat de Mazelen door een' brief naar *Duitschland* werden overgebragt, en zien daaruit, dat het geheel geen wonder is, dat de Mazelen, die zich van zelve hadden geschenen te ontwikkelen, echter door eene van buiten ongevoelige wijze aangebragt waren.

Wat nu de voorbeschikking tot deze ziekte betreft, leert de ondervinding, dat over het algemeen alle menschen, zonder onderscheid, daaraan onderworpen zijn. Rosenstein en Vogel denken, dat zelfs de vrucht in den moederlijken schoot daarvan niet vrij blijft. De ziekte is bij kinderen, na het spenen, meer dan aan bejaarden eigen. Dit heeft dan toch ook zijne uitzonderingen. Ik heb dezelve in alle leeftijden, van 40 zelfs tot 70 jaren, waargenomen, en gunstig zien afloopen (*z*).

Somtijds komen de Mazelen alleen bij eene bijzondere soort van menschen voor. J. Frank zag in 1811 en 1812 de Mazelen te *Wilna* alleen onder de Joden (*a*).

Wat nu de natuur van de smetstof betreft; het komt ons voor, dat hier eene bijzondere smet-

(*z*) J. Frank, *Inst.* l. c. p. 239. *Dict. des Sc. Méd.* l. c. p. 160.

(*a*) p. 241, not. 23.

smetstof aanwezig is, welke zich eerst op de *membrana mucosa* van de oogen, van den neus, de keel en de borst plaatst, welke vervolgens koorts en een' bijzonderen uitslag voortbrengt. Montfalcon houdt den uitslag niet voor *essentieel*, en brengt de ziekte, volgens het stelsel van Broussais, tot de *gastritides.* Zonderlinge ingenomenheid met een eenmaal aangenomen denkbeeld! Het Mazelen-gif heeft veel overeenkomst met dat van den Kinkhoest, en zoo als wij gezien hebben, gaan deze beide ziekten dikwijls gepaard of volgen elkander op. — Selle denkt, zonder grond, dat het met het Schrofel-gift zoude overeenkomen.

Men heeft, evenmin als in de Pokken, door het openen der lijken der genen, die aan de Mazelen gestorven waren, eenig licht omtrent den aard en de natuur dezer ziekte verkregen, daar men natuurlijk niets meer gezien heeft, dan de uitwerkingen, welke deze ziekte, wanneer zij doodelijk werd, heeft te weeg gebragt.

Hildenbrand zegt: « *vias aëriferas mor-* « *billosa phlogosi inféstari vocis raucitas et* « *pervicax tussis*, *nec non extispicia* Wilso- « ni *comprobant etiamsi* Lieutaud *in parti-* « *bus interaneis thoracis et abdominis aegrorum* « *morbillis defunctorum maculas rubras inve-* « *nerit*, *eas tamen morbillosum exanthema de-* « *clarare velle immatura foret conclusio; novi-*

« *mus*

« *mus enim ex inconcussis pathogeniae princi-*
« *piis solam cutim, eique homonymas membra-*
« *nas mucosas exanthemata producere posse.*"

Watson (*b*) beschrijft eene *Epidemie* van kwaadaardige Mazelen, waarin, bij de opening der lijken, de longen en ingewanden *gesphaceleerd* gevonden werden.

J. Frank (*c*) had nooit gezien, dat de Mazelen zich op de oppervlakte der ingewanden vertoond hadden, maar alleen dezelfde uitwerkingen, die hij in *catarrhale* koortsen had waargenomen, inzonderheid eene ontsteking der *trachea*, die zich verder als de *bifurcatie* daarvan uitbreidde — eene etterachtige stof, die den inwendigen rok der *bronchia* bedekte, eene uitstorting van een weiachtig vocht, hetwelk zich in de borstholte verzameld had — de longen met bloed opgezet, somtijds wel rood van kleur, maar nooit ontstoken, als wanneer er toevallig *tuberkels* aanwezig waren. Verder, dat de ondervinding van Home, van Horst en anderen ook met de zijne overeenkwamen (*d*).

Zeer breedvoerig wordt dit stuk behandeld door Montfalcon (*e*). Vijf kinderen stierven in

(*b*) *Lond. Med. obs. and eng.* t. IV. Zie Vogel, Handb. III, p. 200.

(*c*) p. 239.

(*d*) *Act. Med. Berol. Dic.* II, vol. X, p. 28. Hufeland, Journ. T. XVII, 1° S. 69, 70.

(*e*) *Dict. des Sciences Méd.* p. 142, — 144.

in de *salpetriere* in eene soort van *marasmus*; bij het openen van twee daarvan vond men de long en de *trachea* met slijm overstelpt. Eene tweede opening van een meisje vertoonde een *absces* in het darmscheel en verharde klieren. Bij anderen waren sterke bewijzen van ontsteking in de borst en buiksingewanden — waaruit hij dan opmaakt, dat deze ziekte niet *essentieel*, maar een *gastro-enterite* is.

Als wij nu alles zamen nemen, blijkt het genoegzaam, dat men uit deze lijkopeningen niets omtrent den aard der ziekte, of omtrent het wezen van het *virus morbillosum* besluiten kan, dan alleen, dat hetzelve dikwijls ontstekingen der borst en buiksingewanden ten gevolge heeft, waarvan men dan de uitwerkingen in de ligchamen gewaar wordt.

VIJFDE HOOFDDEEL.

Anomaliën — Onregelmatige Mazelen.

Behalve de verschillende *complicatiën* met koortsen en andere ziekten, hebben de Mazelen dit met alle andere uitslagen gemeen, dat zij niet altijd even regelmatig afloopen, maar dat zij vele *anomaliën* of onregelmatigheden hebben, welke onze opmerking allezins waardig zijn: deze *anomaliën* zijn reeds door Sydenham aangeteekend (*f*). De Mazelen, die in de jaren 1673 en 1674 *Epidemisch* te *Londen* waren, verschilden van de voorgaanden van 1669 en 1670. Zij waren onregelmatig, en hadden een' verschillenden loop. De uitbotting was nu eens vroeger, dan wederom later, daar zij te voren altijd op den vierden dag uitkwamen. Zij vertoonden zich eerst op de schouders, daar de voorgaanden altijd het eerst in het aangezigt kwamen, en zich van daar over het ligchaam verspreidden. Ook zag men zelden die afschilfering als van meel, die men bij de anderen had waargenomen. Na eene verkeerde behandeling, stierven er ook meer kinderen — en de koorts en *peripneumonische* toevallen waren daarbij ook

(*f*) Tom. I, cap. IV, p. 143, 144.

ook veel erger. — Tusschenbeiden liep er eene *febris morbillosa*, waarin hier en daar op de schouders en achter aan den hals en op den rug zich een uitslag, naar de Mazelen gelijkende, vertoonde, de koorts veel heviger was en over de veertien dagen duurde. Deze Mazelen verdroegen geene aderlatingen, noch klisteren, maar weken gemakkelijk voor de gewone behandeling der Mazelen. — In onze *Epidemie* van 1816 kwamen de Mazelen niet op den derden dag uit, maar dikwijls veel later (*g*). — Serlo zag de Mazelen eerst na twee of drie weken uitkomen, door koude inslaan, en na eene herhaalde nieuwe *eruptie* met *croup* verzeld gaan (*h*). Ackerman zag ook eene onregelmatige uitbotting, vooral bij volwassenen (*i*). Volgens Burserius, had Tossetti waargenomen, dat na eene regelmatige uitbotting eene *diarrhé* gevolgd was, waarna de Mazelen tevens met de koorts en met den hoest verdwenen waren (*k*); voorts, dat de koorts vóór de *eruptie* den vorm aannam van eene dubbele anderendaagsche koorts, en na de *eruptie* geheel wegbleef, maar ook somtijds verschei-

(*g*) Themmen, p. 41.
(*h*) Hufeland, *Journ.* T. LXI, 6, S. 96.
(*i*) *Bemerkungen*, II, S. 60.
(*k*) T. II, p. 141.

scheidene dagen vóór de *eruptie* wederkwam; bij anderen pijn en roodheid in de keel, en eene soort van kinkhoest voortbragt, die tot den zevenden dag vóór de *eruptie* voortduurde, en dan nog vier dagen aanhield tot de afdrooging. Hij haalt een voorbeeld aan van eene vrouw, bij welke vierentwintig dagen eene dubbele alledaagsche koorts met een' geweldigen hoest voorging, en met de *eruptie* der Mazelen ophield. Bang (*l*) had in de Mazelen eene herhaalde *eruptie* opgemerkt. Heberden (*m*) heeft ook in 1753 vele onregelmatige Mazelen ontmoet, zoo wel in derzelver beloop, als in de toevallen, als pijn in de keel, slaapzucht, neusbloeding, walging, braking, enz. — Ook Autenrieth heeft verscheidene *anomaliën* in het beloop der Mazelen aangeteekend, waarvan wij naderhand, bij de behandeling derzelve, spreken zullen.

Eindelijk moeten wij nog iets zeggen van de onvolkomene of onechte Mazelen.

Het is moeijelijk, om daaromtrent een juist oordeel te vellen, dewijl de schrijvers daaromtrent zeer verschillen.

Vogel (*n*) spreekt van onechte Mazelen, die niet beveiligen — de ziekte duurde eenige dagen

(*l*) *Med. Zeit.* 1824, IV, S. 298.

(*m*) l. c.

(*n*) *Handb.* III, S. 203.

gen korter, en de Mazelen verdwenen zonder afschilfering.

Fordyce (*o*) zag de Mazelen op den dag na derzelver uitbotting reeds wederom verdwijnen. Metzger (*p*) had dit ook waargenomen, en ook Vogel zelf, in eene *Epidemie* te *Rostock*, in 1785, had de Mazelen zien verdwijnen, en daarop de echte Mazelen in dezelfde *Epidemie* wederkomen. Richter (*q*) spreekt ook van valsche Mazelen; dan deze, zegt hij, zijn veel te onregelmatig, en hebben te weinig vaste kenmerken, dat men die in de *Pathologie* eene zoo bestemde plaats zoude mogen aanwijzen. Zij gelijken somtijds naar gierstuitslag, dan naar *urticaria* of netelroos; zelfs zijn de *Rötheln* en Roodvonk even eens zoo verscheiden in derzelver vorm. — Meer bestemd spreekt daarvan Hufeland (*r*). Na eenige *catarrhale* toevallen, nam hij bij kleine kinderen eenige roode plekken waar, die meer bleek en boven de huid verheven waren; zij waren verzeld van eene driedaagsche koorts met niezen, hoofdpijn, en pijn in de keel, doch zonder hoest, welke hij

(*o*) *Fragm. med.* p. 63.

(*p*) *Verm. med. Schrift.* II, S. 167.

(*q*) *Spec. Ther.* II, S. 412, 413.

(*r*) *Bemerk. über die naturl. und. inocul. Blättern*, *cap. V*, *S. 324.*

hij voor een zeker teeken van de Mazelen houdt. Na drie of vier weken, kregen zij eene hevige koorts met *soporeuse* toevallen, met roode oogen, eene moeijelijke ademhaling en hoest; — op den derden dag kwamen vele plekken van Mazelen, die zich boven de huid verhieven, waarbij zich *miliaria* voegden. De koorts bleef ook na de *eruptie* voortduren, tot aan de afschilfering toe. Hij is van oordeel, dat het Mazelen-gif in het ligchaam aanwezig en verborgen gebleven was; dat de eerste koorts het Mazelen-gif niet genoeg bereid had en er een gedeelte van overbleef, hetwelk, als de natuur meer kracht kreeg, eerst werd uitgeworpen. Zouden de Mazelen, die men in dezelfde *Epidemie* voor de tweedemaal krijgt, niet van dezen aard zijn?

Clarus spreekt ook van echte en valsche Mazelen (*s*). Horn gewaagt ook van Mazelen, waarin naauwelijks uitslag was, zonder koorts, en de meeste kenmerken der ware Mazelen ontbraken (*t*).

Op het oogenblik, dat men dit blad zoude afdrukken, ontving ik van mijnen zeer geachten Ambtgenoot, den heer M. D. Oudeman een zeer belangrijk berigt omtrent eene *Epidemie*

van

(*s*) *Annalen der Klinik zu Leipzig*, S. 18.

(*t*) *Archiv*. l. c.

van Valsche Mazelen, hetwelk zoo zeer van 's mans oplettendheid, kunst van waarnemen, belezenheid en geleerdheid getuigd, dat ik hetzelve hier gaarne in zijn geheel plaatse.

Valsche Mazelen.

In de twee eerste maanden, voornamelijk in de maand Februarij van 1811, zag hij hier bij verscheidenen een uitslag, welke zeer groote overeenkomst had met de Mazelen — echter daartoe inderdaad niet behoorde. Na eene veelal ligte of niet beduidende koortsige beweging, kwamen kleine ligtroode of purperverwige vlekjes te voorschijn, welke van een' onregelmatigen, hoekigen, ronde vorm of gedaante zich wel eenigzins uitbreidden of vergrootten, doch zelden zamenvloeiden, ook indien er geene *complicaties* van eenigen anderen uitslag bij plaats had, niet verheven waren boven de huid, noch ruw op het aanvoelen.

Dezelve vertoonden zich toen gewoonlijk eerst in het aangezigt, spoedig daarna aan den tronk en de bovenste ledematen, en iets later aan de onderste. — In eenige gevallen had echter de uitbotting vroeger plaats aan het ligchaam en de bovenste ledematen, daarna op het gelaat; — hij meende dat aan eene meerder aangebragte warmte, die een' spoediger uitslag aldaar te weeg bragt,

bragt, te moeten toeschrijven. — Deze vlekken stonden doorgaans drie of vier dagen, en verdwenen dan zonder eenige daarna volgende afschilfering. Na de doorgaans zeer geringe uitbottings-koorts, zag men verder geene koorts, noch eenige aanmerkelijke ongesteldheid, ten zij er eene zekere *catarrhale* of andere ongesteldheid mede gepaard ging. Van de aan Mazelen eigene *catarrhale* toevallen, als hoest, niezen, enz. zag men bijna niets, behalve als er toevallig tevens verkoudheid bij plaats had. Men zag er noch pijn in de keel, noch hoogroode tong, in Roodvonk zoo gemeen, noch *gastrische* toevallen bij.

Overigens was de ziekte buiten twijfel besmettelijk, daar zij, eenmaal in een huis komende, zich bij de overige huisgenooten verspreidde — in eene Fransche school voor jonge jufvrouwen, verschoonde zij even weinig die, welke reeds de Mazelen gehad hadden, als anderen. Toevallig zag hij in 1811 deze ziekte in de bijna volwassenen van 16 tot 20 jaren, zelden in jonge kinderen, en geheel niet in een' meer gevorderden leeftijd.

In de maand April, Mei en Junij van 1822 zag hij dezelfde ziekte in een veel grooter getal van zieken, dan in 1811. Ook zag de heer M. D. de la Faille dezelve, in meer of minderen graad, bij meer dan 300. Ook was in dat

dat jaar de uitbottings-koorts meestal gering, en baarde bijna daarna geene ongesteldheid meer; bij sommigen echter, vooral bij kinderen, was de koorts van meer belang en langduriger. De uitslag was aan de voorgaande gelijk, behalve dat zij zich bij sommigen meer uitbreidde en zamenvloeide — dezelve verdween ook zonder afschilfering — inzonderheid leden er dat jaar ook jonge kinderen aan — de uitslag kwam toen, volgens den heer Dr. la Faille, ook veelal vroeger aan de bovenste ledematen, dan in het aangezigt. Doorgaans werden er ook de *catarrhale* toevallen der Mazelen niet bij waargenomen. De ziekte verschoonde wel de meer gevorderden in jaren, maar plantte zich door besmetting voort, en spaarde ook degenen niet, die te voren de Mazelen hadden doorgestaan, en nam ook de vatbaarheid voor de echte Mazelen geenszins weg. Immers hebben vele kinderen, die in 1822 door deze ziekte waren aangetast, in 1826 en 1827 de Mazelen gekregen. — Van waar deze ziekte hier gekomen is, of werwaarts zich de ziekte van hier begeven hebbe, heeft men niet kunnen ontdekken. Men kon ook, hetwelk ook in andere ziekten moeijelijk is, het tijdperk van besmetting niet bepalen.

Wanneer men nu deze ziekte met soortgelijke, welke elders zijn waargenomen, vergelijkt, is er geen twijfel aan, of dezelve behoort tot

die,

die, welke de Duitsche artsen *Onechte Mazelen* (*morbilli Spurii*) noemen, en die door H. G. Schmaltz (*u*) inzonderheid naauwkeurig gekenmerkt zijn. Hij kenschetst dezelve aldus: « Onechte Mazelen verschijnen door besmetting « en worden *Epidemisch*, voor of na de echten, « waaraan zij in uitwendig voorkomen zeer gelijk « zijn. Zij loopen zeer spoedig en zacht af, met « zeer geringe of geheel geene koortsige en *catar*-« *rhale* verschijnselen, en verdwijnen zonder af-« schilfering."

Verscheiden voorbeelden van waargenomene valsche Mazelen vindt men door S. G. Vogel en anderen opgegeven; dan van velen is het twijfelachtig, of zij daartoe behooren, terwijl men, zoo als velen gedaan hebben, deze benaming ook uitstrekke tot die, welke gelijktijdig met de heerschende Mazelen voorkomen, en niet dan in een' zeer geringen graad en hoogst goedaardig dezen en genen aandoen. Sprengel heeft daarvan wel eene korte, doch tamelijk goed kenmerkende opgaaf gegeven; hij zegt echter niet te weten, of degene, welke daaraan geleden hebben, nog vatbaar zijn voor de echte Mazelen (*v*). R. Willan heeft eene soort van Ma-

---

(*u*) *Diagnost. in Tabellen*, 3 Aufl. P. 2033.

(*v*) *Nov. act. Nat. curios*, T. VIII, p. 153. Ook bij Willan.

Mazelen opgegeven en afgebeeld (*w*), onder den naam van *Rubeola sine catarrho*, dan, ofschoon die ook daar gebragt worden tot de valsche Mazelen, blijkt echter uit de beschrijving niet, dat dit te regt geschiedt. En zoude ook wel de *Rubeola incocta* van J. Mason Good (waartoe, volgens den Recensent in de *Med. Chir. Zeit. Sept.* 1824, S. 348, de *morbilli spurii* behooren) eene andere zijn?

Voorts hebben wel Sydenham, Heberden, Metzger, Fordyce, Vogel (*x*) en anderen Mazelen gezien, of althans een' Mazelen gelijkenden uitslag, allezins goedaardig, niet, of slechts in zeer geringen graad, vergezeld van aan Mazelen eigene toevallen, en zonder eenige daarna volgende afschilfering. Daar echter de beschrijvingen zeer kort en onvolkomen zijn, en niet bepaald wordt, of zij ook de reeds aan Mazelen geleden hebbenden verschoonden, en de vatbaarheid daarvoor vernietigden, is het moeijelijk te bepalen, of dezelve hiertoe behooren, te meer omdat de meeste tevens met eene *Epidemie* van ware Mazelen plaats hadden. Metzger alleen zag een' jongeling aan de onechte Mazelen lijden, waarop kort daarna de echte Mazelen volgden (*y*), zoodanig, dat men het onderscheid dui-

(*w*) *Hautkrankh.* III B. S. 177, 178, plaat XXI.

(*x*) *Handbuch*, III § 58, S. 227 a 221.

(*y*) *Vermischte Med. Schrift.* II, S. 167.

duidelijk bespeuren kon: ondertusschen zag hij dit alleen bij eenen enkelen, en dus kon hier ook wel hetzelfde plaats gehad hebben, hetgene Home, Wendt en ook de heer O. zelf bij verscheidenen hadden waargenomen (*z*).

Hoe het ook zij met de van anderen als onechte beschouwde Mazelen, is het zeker, dat geene van die alle met grooter regt den naam dragen van valsche Mazelen, dan die, welke hier in 1811 en 1822 waargenomen zijn; wijl dezelve niet alleen niet gelijktijdig met, of kort voor of na, maar op een' geheel en al niet mazelachtigen tijd geregeerd hebben, en alzoo geene de minste verwantschap hadden met de ware Mazelen, maar ook omdat, hoe groot ook de gelijkvormigheid van dien uitslag was met dien van de Mazelen, en ofschoon die ook even besmettelijk was, als die van de Mazelen, dezelve echter de voorheen gemazelden in geenen deele waarborgde tegen de echte: en deze twee hoedanigheden zijn ongetwijfeld de beste, de onbedriegelijkste kenmerken van de onechte Mazelen. Valsche Mazelen verschillen evenzeer van de ware, gelijk de valsche Pokken van de ware; niet door of in enkele goedaardigheid, maar in haar onderscheiden wezen, of door hare verschillende geaardheid: en ook deswege is de enkele goedaardigheid, het ontbreken van *catarrhale* toe-

(*z*) Vogel, *Handbuch*, III, S. 227.

toevallen en van de afschilfering bij een' Mazelvormige uitslag, inzonderheid als men dien waarneemt ten tijde als de ware Mazelen heerschen, niet genoegzaam, om dusdanige ligte ziekte voor onechte Mazelen te verklaren.

Daar men nu zich zeer ligt kan vergissen, door de gelijkvormigheid van beide ziekten, heeft de heer O. de volgende kenmerken, om de onechte Mazelen van de echte, zoo wel als van de Roodvonk en de zoogenaamde *Rötheln* te onderscheiden, opgegeven:

De valsche Mazelen verschillen van de ware daarin:

1. Dat de vlekken in vorm en gedaante verschillen van die der Mazelen, aangezien zij noch de halvemaansche gedaante hebben, welke Willan daaraan toeeigent, noch de *elliptische*, welke Sprengel daaraan toekent, maar eene onregelmatige, hoekige, ronde gedaante hebben, dat is, dat derzelver omtrek wel in zeker opzigt rond, echter niet effen rond zijn, maar zekere uitstekende puntjes hebben.

2. Dat er doorgaans geene *catarrhale* toevallen van roode en tranende oogen, niezen, veelvuldige waterige ontlasting uit den neus, hoest, benaauwdheid op de borst, enz., alle zoo zeer eigen aan de ware Mazelen, bij tegenwoordig zijn.

3. Dat zij de voorheen aan de Mazelen gele-

den hebbenden geenszins verschoonen, en ook de vatbaarheid voor de echte Mazelen geenszins uitroeijen.

4. Dat er na de afgeloopene ziekte geheel geene afschilfering volgt.

5. Misschien ook (althans zoo dit in het vervolg op dezelfde wijze wordt waargenomen) dat zij alleen regeren op eenen Mazelen vrijen tijd; dit moet echter nog nader blijken.

6. In het tijdperk van wederkeering. De ware Mazelen keeren na eenigen tijd (gewoonlijk ongeveer 6 jaren) weer te rug; deze valsche Mazelen zag Dr. O. niet eerder dan na een' omkring van elf jaren weder verschijnen: of dit een vast tijdvak is, 't welk zij plegen in acht te nemen, is nog onzeker; doch in allen gevalle verschilt hare wederkeering van die der echte Mazelen.

Zij verschillen (in zoo verre als die uitslag zich uitbreidende zamenvloeit en groote vlekken vormt) van de Roodvonk daarin:

1. Dat de kleur van den uitslag verschilt, en ligter of helderder rood is, dan die van de Roodvonk, en ook de vlekjes in de meeste gevallen op zich zelve van elkander blijven staan, zonder groote vlekken te vormen.

2. Dat er geene keelziekte mede gepaard gaat.

3. Dat men er ook niet dien rassen pols bij waarneemt, welke zoo vaak, van het begin der ziekte, de Roodvonk kenmerkt.

4.

4. Dat er ook die hoogroode, glanzige tong niet bij wordt waargenomen, en waaraan W. M. Mathon, (*in die Gott. Gelehr. Anz.* 1816, 18 T. S. 1828,) gelijk ook de Recensent erkent, met regt zoo veel gewigt hecht, ter onderkenning van de Roodvonk.

5. Dat men niet dien bijzonderen reuk bij dezen uitslag bespeurt; (althans daarbij door hem niet is vernomen,) welke dikwerf bij de Roodvonk wordt waargenomen, en dan zeer kenmerkend de tegenwoordigheid van de ziekte aanwijst.

6. Dat er geene afschilfering, zoo min zemelachtige, als die, welke aan de Roodvonk eigen is, bij plaats heeft.

7. Dat de tijd van wederkeering zeer verschilt van die der Roodvonk, welke sinds eenige jaren als het ware geen paal of perk meer heeft, en zoo vaak terug keert, dat dezelve bijna voor aanhoudend voortdurende kan gehouden worden.

Wat de alleen bij de *Duitschers* bekende *Rötheln* betreft, daaromtrent zelfs zegt Dr. Sprengel te regt, dat de artsen het nog niet eens zijn, welke soort van ziekte men daardoor te verstaan hebbe. Wanneer men zich dus alleen bepaalt bij de kenmerken, door Selle opgegeven, waaraan ook anderen, b. v. de Recens. in Hufelands Biblioth. XX B. n°. 4. S. 301, de voorkeur geven, en welke Dr. O. zelf vroeger meer of min hier

haar *Epidemisch* heerschende heeft waargenomen, behalve dat de puistjes niet in verettering zijn overgegaan, — van deze *Rötheln* nu (*Rosalia*, *Rubeola*), hetzij dezelve als eene afzonderlijke ziekte, of als eene wijziging (*variëteit*) van eene andere ziekte te beschouwen hebbe, verschilden onze onechte Mazelen daarin:

1. Dat zij een' vlakken, en geenszins een' boven de huid verhevenen uitslag met uitstekende puntjes, blaasjes, of puistjes vormden, gelijk de *Rötheln*.

2. Dat bij onze ziekte geene keelziekte, gelijk bij de *Rötheln*, plaats had.

3. Dat ook bij den afloop geheel geene, en alzoo niet de zemelachtige afschilfering, welke na de *Rötheln* volgt, is waargenomen.

—

In een voorgaand stuk mijner Geneeskundige Waarnemingen heb ik gesproken van eene *febris variolosa sine variolis*; — met meer grond spreken de schrijvers van eene *febris morbillosa sine morbillis*, eene Mazelen-koorts zonder uitslag.

De Haen spreekt in zijnen tijd reeds daarvan (*a*). Hildenbrand (*b*) gewaagt ook van eene *febris morbillosa sine morbillis*. Montfalcon trekt

(*a*) *Theses sist. febrium divis.* p. 106.

(*b*) p. 353.

trekt die in twijfel (*c*). De heer Themmen (*d*) heeft die ook gedurende de *Epidemie* van 1816 waargenomen. Een kind had ware Mazelen, en al de andere kinderen hadden alle teekenen van *catarrhale* koorts, maar bleven gedurende de geheele *Epidemie* van allen uitslag vrij. — J. Frank had die zelf niet waargenomen, maar houdt dezelve echter voor mogelijk. In heete klimaten, zegt hij, worden de Mazelen wel eens violetkleurig en zwart (*e*). Consbruch twijfelt ook aan het wederkeren der Mazelen niet (*f*). Themmen had bij sommige kinderen dezelfde toevallen waargenomen, en na vier weken de ware Mazelen zien verschijnen; dit is ook van Reil en anderen waargenomen (*g*).

Ofschoon ik in de *Haagsche Epidemie* van 1789 en 1790 vele kinderen aan *catarrhale* ziekten en hoesten onder mijne behandeling had, kan ik niet zeggen, bemerkt te hebben, dat deze kinderen meer dan andere van de heerschende Mazelen vrijbleven, of dat zij eene duidelijke *febris morbillosa sine morbillis* hadden.

De

(*c*) *Dict. des Sc. Méd.* l. c.
(*d*) p. 148.
(*e*) p. 148.
(*f*) Hufeland, *Journ.* T. XIII, 3, S. 37, 38.
(*g*) l. c. Reil, *mém. clinic.* etc. *fasc.* 2, p. 11.

De Mazelen behooren tot de ziekten, die slechts eens in het leven voorkomen; ik heb dezelve niet den tweeden keer bij mijne zieken gezien; — dit zelfde getuigen ook Rosenstein en anderen (*h*). Burserius is van een tegengesteld gevoelen; hij haalt het getuigenis van du Bosq de la Roberdiere en vele andere voorbeelden aan van menschen, die de ziekte twee- en driemalen zouden gehad hebben. Hij haalt zelfs een gezegde van Ad. Genovesius aan, die veertig volwassene menschen voor de tweede maal aan Mazelen behandeld had, zoodat die alle de ziekte door besmetting gekregen hadden. Richter(*i*) gelooft, dat de Mazelen, veel meer dan de Pokken, tweemalen bij hetzelfde voorwerp voorkomen. Vogel(*k*) stelt het buiten allen twijfel, dat iemand tweemalen de Mazelen kan hebben. Behalve de voorbeelden, door Burserius opgegeven, haalt hij dat van Wendt aan, die zegt, dat in éène *Epidemie* verscheiden menschen en daaronder een volwassene, na verloop van zes weken, voor de tweedemaal bevallen werden, en daarvan erger waren, dan de eerste reis; dat een Recensent in de *Algem. Litterat. Zeitung* van 1786, S. 249, hetzelve naauwkeurig had waarge-

(*h*) p. 97.

(*i*) *Therap* l. c. S. 397.

(*k*) S. 190—191.

genomen. Intusschen, gaat hij voort, is het niet minder zeker, dat hier, even als bij Pokken, dwalingen plaats hebben; hetwelk hij dan op het bovengemelde niet wil toepassen. Willan (*l*) spreekt van Mazelen zonder verkoudheid, die voor de echte Mazelen niet zouden beveiligen. Hij had in twintig jaren geene echte Mazelen de tweedemaal zien terug komen.

J. Frank wil wel niet geheel verwerpen, dat de Mazelen de tweedemaal kunnen wederkeeren, maar schrijft dit dan toch veeltijds toe aan *Rubeola* of andere soorten van uitslag, die met de Mazelen verward zijn (*m*). Hildenbrand (*n*) twijfelt ook, of die Mazelen, welke de tweedemaal gezegd worden voor te komen, wel echte Mazelen geweest zijn, ten minste houdt hij die voor zeer zeldzaam. Odier (*o*) had nooit de echte Mazelen in hetzelfde voorwerp tweemalen gezien, maar dikwijls voor die Mazelen de onechte zien voorgaan of opvolgen. Autenrieth schijnt omtrent het wederkeeren der Mazelen niets zekers te stellen.

Dr. Oudeman berigt mij omtrent dit stuk het volgende: In mijn vroegeren leeftijd zag ik,

(*l*) *Hautkr.* T. III, 1. S. 177.

(*m*) p. 254. 5.

(*n*) l. c.

(*o*) *Manuel de Méd. Pratique*, p. 73.

ik, ten tijde van eene hier toen aanwezige Mazelen-*Epidemie*, in verscheidenen hetzelfde, waarvan de Dr. Vogel, III, S. 214, gewaagt. Zij, die ik kort te voren aan de Mazelen zag lijden, werden, na verloop van 3 of 4 weken, wederom ten tweeden male (echter zonder voorafgaande zwelling van eenige klier) even sterk of liever nog sterker, dan den eersten keer, door de Mazelen aangetast. Had ik niet den vorigen keer de ziekte in dezelfde lijders gadegeslagen en behandeld, dan had ik zekerlijk vermoed, dat een mijner ambtgenooten den vorigen keer voor Mazelen had aangezien, welke het inderdaad niet waren — dan dit vermoeden viel weg, doordien ik zelf de ziekte had waargenomen. Verwonderd over dit, toen nog voor mij geheel vreemd verschijnsel, wekte dit weldra in mij de nieuwsgierigheid op, en drong mij, om op te sporen, welke hiervan de reden was. En dien ten gevolge ontwaarde ik dan ook spoedig, dat dit alleen gezien werd en plaats had in hen, welke zich te vroeg aan gure koude, aan het toen heerschend koud, schraal weder hadden blootgesteld, en alzoo de natuur in hare pogingen, om zich van overwonnene schadelijke stof door de uitwaseming te bevrijden, hadden tegengewerkt, en dezelve als het ware hadden getergd, en uitgelokt tot een' tweeden kampstrijd. Toen kort daarna de luchtsgesteldheid gunstiger was, werd dit bij geen' enkelen waargenomen.

ZES-

ZESDE HOOFDDEEL.

Onderscheiding der Mazelen van andere uitslagziekten.

Men zoude in den eersten opslag zeggen, dat niets gemakkelijker ware, dan de Mazelen van alle andere ziekten te onderkennen. De ondervinding heeft mij in verscheidene *Epidemiën* van het tegendeel overtuigd. Immers ziet men meest altijd, dat te gelijk met de Mazelen hoesten en *catarrhale* ziekten heerschen, en ook tevens alle andere soorten van uitslagziekten, als Roodvonk, Pokken, enz. worden waargenomen.

Het is daarom altijd twijfelachtig vóór het uitbreken van den uitslag, of er Mazelen zullen volgen. Burserius (*p*) zegt wel, dat men, om dit te beslissen, de heerscheude *constitutie* in aanmerking moet nemen — voorts onderzoeken, of iemand de ziekte gehad heeft — of er ook gemeenschap geweest is met menschen, die de Mazelen hadden — of de *Epidemische* gesteldheid der lucht daartoe geschikt is. Dan al deze teekenen kunnen bedriegen, daar men dikwijls ziet, dat men langen tijd de Mazelen, zoo als men zegt,

(*p*) P. l. c.

zegt, onder de leden kan hebben, en dezelve eerst na verscheiden dagen, ja zelfs weken voor den dag komen; wanneer de Mazelen zich in hetzelfde huis ophouden, dat sommige desniettegenstaande dan vrij blijven — terwijl naderhand, als het ligchaam daarvoor eerst vatbaar is, de ligtste besmetting dezelve ziekte veroorzaakt. Men kan er dus geheel niet op rekenen, zoo als J. Frank denkt, dat den vierden dag na het verschijnen der *catarrhale* toevallen de *eruptie* gemeenlijk moet volgen (*q*).

II. Wanneer de Pokken en Mazelen te gelijk regeren, is het soms moeijelijk, deze ziekten in den beginne van elkander te onderscheiden, vooral wanneer er tevens eene *catarrhale dispositie* heerschende is. Burserius (*r*) zegt: «*apparen-* «*tibus papulis ne putes, omnem dubitationem* «*ablatam esse, prima enim morbillorum apparitio* «*magnam cum variolis habet cognationem, sic* «*ut primo statim intuitu, uter morbus sit,* «*decernere nequaquam liceat.*" Lieutaud zegt verder, dat bij de Mazelen de stippen meer in troepen (*racemi*) en menigvuldiger voorkomen, dan de sterkst *confluerende* Pokken, — voorts, dat de stippen wel in het aangezigt, even als de Pokken, boven de huid verheven zijn, maar dat dit op de borst en het overige van het lig-

(*q*) p. 246.
(*r*) p. 108.

ligchaam geen plaats heeft; eindelijk, dat de hitte en koorts in de Mazelen sterker zijn: waarbij ik zoude voegen, dat na de uitbotting de koorts in de Pokken veel meer, dan in de Mazelen, *remitteert.* Voorts zegt hij, dat het Mazelen-gif zoo scherp en invretende (*exulcererende*) niet is, als dat der Pokken — dat zij niet tot ettering komen, en geene lidteekenen nalaten — dat zij de opperhuid meer, dan de huid zelve aandoen — sterkere en meer *constante catarrhale* toevallen hebben, en meer met bloedvloeijingen verzeld zijn. — Hildenbrand drukt zich hieromtrent zeer kort uit: *a variolarum initiis discrepant morbilli apparatu symptomatum catarrhalium altioris ordinis, tussi molesta, maculis et papulis minoribus, minus duris, minus circumscriptis magisque levibus et superficialibus* (*s*).

III. Vele andere schrijvers, als Morton, Violante en andere, hebben de Mazelen en Roodvonk niet van elkander onderscheiden. Naderhand heeft men de eerste *Rubeola* en de laatste *Rosalia* genoemd. De Franschen gaven daar aan den naam van *Rougeole.* Breedvoerig heeft de heer Mason Good in zijn voortreffelijk nieuw werk daarover gehandeld, en verdient hier daarover nagelezen te worden (*t*). Met opzigt tot de onderscheidingsteekenen, zegt hij: *Rosalia* is ver-

(*s*) p. 355.

(*t*) *Study of medicine*, *vol. III*, *pag. 8* en 28.

verzeld met eene *typhoide* koorts, *Rubeola* met eene *catarrhale* koorts, met heeschheid, een' harden droogen hoest, moeijelijke ademhaling, gezwollene oogleden, roode ontstokene oogen, de wangen bedekt met een' vloed van scherpe tranen, de neusgaten beladen met een scherp wit vocht, hetwelk een gestadig niezen veroorzaakt, hoofdpijn of duizeling, braking; de uitslag op den vierden dag is somtijds zoo sterk, dat de geheele huid rood is, en naar *Rosalia* gelijkt. In deze ziekte is geen hoest, de oogen zijn niet rood, en de leden niet gezwollen — in de Mazelen zijn de stippen of puistjes scherper, purperkleurig en niet van eene scharlakenkleur, en komen tien dagen later, dan in de Roodvonk.

J. Frank geeft de volgende kenmerken op (*u*). In de *scarlatina* is de hoest, wanneer die aanwezig is, kort en droog; in *morbilli* met *paroxysmi* lang met *sputa cruda.* In *scarlatina* zijn de oogen, ofschoon tranende, niet zoo gevoelig voor het licht; in *morbilli* tranen de oogen aanhoudend en zijn lichtschuw. In *scarlatina* gebeurt de *eruptie* den tweeden; in *morbilli* den vierden dag. In de Mazelen maakt de uitslag ronde of *solitaire* of opeengehoopte ronde puisten, die zich uitbreiden en halvemaanswijze vlakken maken, terwijl de huid tusschen dezelve *normaal* blijft; in de *scarlatina*, in tegendeel, vloei-

(*u*) p. 242. 243.

vloeijen de kleine vlekken geheel en al zamen, zoodat de geheele huid bedekt wordt. In de Mazelen zijn de vlekken boven de huid verheven; hetwelk bij de *scarlatina* geen plaats heeft, ten zij er zich *miliaria* bijvoegen. In *morbilli* is de huid meer purper, van de kleur van frambosen; in de *scarlatina* meer helder rood. Zeldzaam ontmoet men bij de Mazelen ijlhoofhoofdigheid; meermalen bij de *scarlatina*. De afschilfering is bij de Mazelen meelachtig; bij de *scarlatina* vervelt de huid en valt met geheele lappen af. De koorts is ook meer *inflammatoir*, en men ontmoet bij dezelve meer bloedvloeijingen. De voornaamste kenmerken, die de Mazelen van de *scarlatina* onderscheiden, stelt Richter in de *catarrhale* toevallen, welke in geene andere ziekte zoodanig uitstekende zijn, als in deze, daar niet alleen de gansche *membrana schneideriana*, maar ook de luchtwegen aangedaan zijn, daar, in tegendeel, gewoonlijk de werktuigen der slikking hier niet aangedaan worden, ten minste zeer ligt den derden of vierden dag der ziekte, wanneer de Mazelen zich sterk tot in de keel uitbreiden (*v*). « *Scarlati-*
« *nam distinguit*," zegt Hildenbrand, « *ru-*
« *bor diffusus, levis, pruriens, angina faucium,*
« *et secessus cuticulae forma pannorum amplo-*
« *rum.*

(*v*) p. 399.

« *rum*" (*w*). Burserius, die genoegzaam dezelfde kenmerken opgeeft, voegt er te regt bij: « *quod tumor leucophlegmaticus*, *qui in scarla-* « *latina die 21 aut 22 tantum supervenit in* « *morbillis aut non cernatur*, *aut si unquam*, « *accidit*, *statim in fine tertii stadii se exhibet*" (*x*). Montfalcon denkt, volgens het stelsel van Broussais, dat zij beide *sympathische* aandoeningen van eene inwendige ontsteking, en beide van denzelfden aard zijn. Het is der moeite niet waard, zulk een tegen alle ondervinding aanloopend gevoelen te wederleggen, hetgene zoo dikwijls door anderen gedaan is (*y*).

Van de *Rubeola*, eene middelsoort tusschen Roodvonk en Mazelen, welke meestal in *Epidemiën* van beide ziekten wordt waargenomen, zal ik hier niet spreken, daar ik in mijn voorgaande deel, over de Roodvonk handelende, daarvan breedvoerig gesproken heb (*z*).

IV. Men kan de Mazelen, vooral wanneer die violetkleurig zijn, zoo als die soms voorkomen (*a*), met *Petechiae* gemakkelijk verwarren. Burserius geeft de volgende onderscheidende ken-

(*w*) p. 356.

(*x*) p. 109 et 110.

(*y*) *Dict. des Sc. Médical.* l. c. p. 140.

(*z*) *Gen. Waarn.* II, d. bl.

(*a*) Masuongord, en Willan, l. c.

kenmerken op: 1. dat in de Mazelen de opperhuid verheven is, 2. de vlekken grooter zijn, en 3 een' anderen vorm hebben (*b*). J. Frank (*c*) stelt de onderscheidende kenmerken de volgende te zijn: dat *Petechiae* meest met *gastrische* toevallen gepaard gaan, zelden in het aangezigt komen, zeldzaam zich uitbreiden, op onbepaalde tijden aankomen en weder verdwijnen, zelden of nooit afschilferen. — In tegendeel hebben de Mazelen altijd *catarrhale* toevallen, komen eerst en vooral in het aangezigt, vormen vlekken, komen regelmatig aan en verdwijnen wederom, en schilferen altijd wederom af.

V. Te regt spreekt Hildenbrand hier van de *purpura typhosa* (*d*), of dien uitslag, die meest altijd onze rot- of blutskoortsen, en altijd den *typhus bellicus* vergezelt. Deze uitslag kan gemakkelijk, wanneer er eene *Epidemie* van Mazelen is, met dezelve verward worden; immers heeft zij meestal de purpere kleur der Mazelen. Intusschen kan een naauwkeurig waarnemer dezelve daardoor onderkennen, dat deze ziekte met de andere toevallen van den *typhus* gepaard gaat, eene andere gedaante heeft, onregelmatig aankomt en verdwijnt, en zelden (doch ook somwijlen) afschilfering van de opperhuid ten gevolge heeft.

VI.

(*b*) p. 110.
(*c*) p. 247.
(*d*) p. 356.

VI. Van de *purpura miliaris alba* en *rubra*, welke van denzelfden aard zijn, onderscheiden zich de Mazelen genoegzaam door den vorm van den uitslag zelven, die bestaat in kleine blaasjes met een wit vocht vervuld — die zelden in het aangezigt komt — met een zuurruikend zweet gepaard gaat, op een' onbepaalden tijd zich vertoont, en ook somtijds de Mazelen vergezelt.

VII. Nog gemakkelijker kan men de Mazelen van de netelroos of *urticaria* onderscheiden, waarin de uitslag met sterke jeuking verzeld gaat, reeds den eersten of tweeden, zelden op den derden dag der ongesteldheid uitkomt, de uitslag zelf uit boven de huid verhevene blazen bestaat, die onregelmatig zijn, zeer rood of violetkleurig, geen vocht bevatten, somtijds door warmte, maar ook veelal door koude verdwijnen, — telkens wederkomt en verdwijnt, zelden met koorts gepaard is.

Deze kenmerken zullen dan ook naar ons oordeel voldoende zijn, om de Mazelen van alle andere soorten van uitslagziekten te onderscheiden.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Voorzegging. (*Prognosis*).

De Mazelen zijn over het algemeen eene gemakkelijke en goedaardige ziekte, die bij de Pokken niet te vergelijken is. Sommige *Epidemiën* van Mazelen zijn zoo gunstig, dat er weinig of geene aan sterven. Hildenbrand zegt: *testes fu-« imus Epidemiae per plures menses late dif-« fusae, quin vel unicus aegrotantium succu-« buisset* (*e*). Volgens de tafels van Perceval, is de *proportie* van het getal der dooden van de Pokken tot de Mazelen, als een tot vijf en tien (*f*), Bij de landlieden loopen de Mazelen, als zij niet verwaarloosd worden, meest gelukkig af. Intusschen is het er verre af, dat dit altijd zoude plaats hebben, daar men nu en dan ook *Epidemiën* van Mazelen aantreft, waarin er velen sterven, en de ziekte dan ook zeer verraderlijk is, zoodat zelfs regelmatige Mazelen dikwijls onverwacht doodelijk worden (*g*). Veel hangt hier af

(*e*) p. 362.

(*f*) *Auserles. Abh. für pract. Aertze*, *III*, S. 645.

(*g*) Men zie voorbeelden van boosaardige *Epidemiën* Mazelen bij ONTYD, *Nieuwe bijdrage tot de waarde der Koepokinenting*, bl. 234. volgg.

af van de omstandigheden, waarin de Mazelen voorkomen.

Vooreerst hebben vele schrijvers en ook wij reeds aangemerkt, dat de gunstige of ook de ongunstige gesteldheid der ziekte zeer veel afhangt van den tijd, waarop zij eerst verschijnen. — Daar de Mazelen veel van een' *catarrhalen* aard hebben, zijn de zomer en het warme weder in het voorjaar, voor dezelve het gunstigste, zoodat zij alsdan het gemakkelijkst afloopen. In tegendeel zijn zij minder gunstig en veel meer doodelijk, wanneer zij in den winter, in het vroege voorjaar, of in het late najaar heerschende zijn. Ja de ondervinding heeft geleerd, dat een koude regen, dat een scherpe ooste- of noordewind aanstonds het getal der zieken vermeerderde, en het beloop en de toevallen der ziekte verergerde (*h*). De Mazelen namen alsdan een erger beloop, werden boosaardig, de uitslag kwam ongeregeld uit, en was met een' scherperen hoest, stuipen, benaauwdheid op de borst en *peripneumonische* toevallen vergezeld.

2. Andere uitwendige omstandigheden, als koude en vochtige huizen, togtige kamers en bedden, veroorzaakten altijd eene meer kwaadaardige ziekte — hierom was ook in de hutten der armen de ziekte meer doodelijk — Maar aan

(*h*) Themmen, p. 51.

aan den anderen kant heb ik zelf waargenomen, dat een matig koel vertrek, ruime luchtige kamers, waarin zelfs weinig of niet gestookt werd, maar de zieken in het bed matig bedekt bleven, veel te verkiezen waren boven heete en broeijende kamers, en het onmatig warm houden door vele dekens en naauwe bedbehangsels. Ik heb dit hier in de *Epidemie* van 1816 duidelijk in een huis bespeurd, waarin bij een kind in het laatste geval hoest, koorts en *oppressie* op de borst veel erger waren, dan bij twee anderen, die veel minder gebroeid waren (*i*).

3. Omtrent de gunstige of ongunstige uitkomst in deze ziekte, maken ook de jaren eenig onderscheid. Men heeft namelijk over het algemeen waargenomen, dat zeer zelden jonge, nog zuigende kinderen, ofschoon aan de sterkste besmetting blootgesteld, de Mazelen kregen — dat de kinderen, die in het tanden krijgen waren, meestal heviger daarvan werden aangetast — en dat, hoe ouder de kinderen waren, en zelfs volwassenen de ziekte meer gemakkelijk hadden.

Dit gaat echter niet algemeen door. Hildenbrand zegt (*k*): *adulti a morbillis semper pejus habent.*

4. In de voorzegging moet men ook vooral let-

(*i*) Themmen, p. 51 § 52.

(*k*) p. 263.

letten op het gestel en het *temperament* van den lijder. De ziekte is ongunstig bij degenen, die eene zwakke borst, of eenige voorbeschikking tot longtering hebben. Ook is eene *scrophuleuse* of eene *scorbutike* scherpte voor deze ziekte zeer ongunstig. — Menschen, die aan den drank zijn, zwangere en kraamvrouwen loopen ook meer gevaar in deze ziekte (*l*).

De ziekte, wanneer die eenvoudig is, en alleen met eene eenvoudige koorts (zoo als Hufeland die noemt *neutrius generis*) gepaard, is meestal gunstig, en alle *complicatie* met andere koortsen maakt dezelve veel erger. De *inflammatoire* koorts geeft veelal *peripneumonische* toevallen en hierom zijn de Mazelen ook in den winter veelal kwaadaardig. De *febris catarrhalis* en *pituitosa* maken de ziekte ook meer bedenkelijk; terwijl echter de *febris nervosa*, die zich, zoo als wij gezien hebben, bij wijlen bij deze ziekte voegt, maar vooral wanneer die na het *putride* overhelt, zoo als Watson die heeft beschreven (*m*), dikwijls gangreën in de longen, en andere toevallen veroorzaakt.

6. Vooral komt met opzigt tot de voorzegging in aanmerking het beloop der ziekte en der toe-

(*l*) Themmen, p. 52.

(*m*) l. c.

toevallen, waarover Burserius en Vogel breedvoerig spreken (*n*).

Al aanstonds bij de uitbotting dezer ziekte kan men reeds min of meer over den goeden of slechten uitslag oordeelen.

Wanneer de Mazelen op den behoorlijken tijd, niet te vroeg of niet te laat, uitkomen, is dit altijd een goed teeken. Hoe langer de Mazelen, na het verschijnen der voorboden, uitblijven, hoe zwaarder zij gemeenlijk worden; maar wanneer zij te schielijk, en als het ware in eens uitbarsten, is dit ook minder gunstig. — Het is een goed teeken, wanneer de uitbotting verligting aanbrengt, de vlekken helder rood zijn, er geene toevallen van stuipen voorvallen, enz.; wanneer de vlekken meer dan vier dagen blijven staan, wanneer er *petechien* onder zijn, maar vooral wanneer zij door eene al te warme, of, in tegendeel, door eene al te koude behandeling inslaan, en niet voort weder uitkomen, wanneer hierop ijlhoofdigheid, of *bronchitis* en *peripneumonie* volgt, is het gevaarlijk. Een matige doorloop is niet nadeelig, wanneer die niet te sterk is. Ook zijn matige neusbloedingen dikwijls zeer verligtende.

Een goed en matig zweet, wanneer het niet al te sterk en aanhoudend is, is meestal voor-

dee-

(*n*) p. 110.

deelig. — Het is een kwaad teeken, indien de koorts na het afloopen der Mazelen blijft voortduren, wanneer er dikwijls eene tering op volgt. — Velen hebben opgemerkt, dat, wanneer de niezing en het tranen der oogen sterk zijn, de hoest veel minder is (*o*).

(*o*) Men zie breeder Richter, Themmen en vooral Burserius, p. 131 seqq.

HOOFD-

ACHTSTE HOOFDDEEL.

Geneeskundige Behandeling der Mazelen.

Omtrent de behandeling der Mazelen is het vooreerst noodig, dat wij hier onderscheiden de eenvoudige goedaardige Mazelen, en die, welke met andere koortsen of ziekten gepaard gaan.

I. *Eenvoudige Mazelen.*

De eenvoudige en goedaardige Mazelen, zoo als wij die in den beginne der *Epidemie*, en vooral in den zomer, meest ontmoeten, en waarbij geene sterke *catarrhale complicatie* plaats heeft, vorderen bijna geene geneeskundige hulp, en herstellen meestal alleen door een' goeden leefregel en het vermijden van die dingen, welke een' schadelijken invloed op dezelve hebben.

Daar nu het Mazelengif zeer vlug is, en zich niet op eens ontlast, maar de geheele ziekte door langzaam naar de huid gebragt wordt, spreekt het van zelf, dat men hier vooral zorg moet dragen, dat de warmte op eene doelmatige en verstandige wijze zoodanig geregeld worde, dat de koorts daardoor niet worde aangezet, en er hierdoor te veel stof *geassimileerd* worde,

en aan den anderen kant ook de ziekte niet door eene al te koude behandeling belet worde, zich behoorlijk naar buiten te kunnen uitzetten. Beide deze uitersten zijn even nadeelig en moeten daarom zorgvuldig vermijd worden. Sydenham schijnt zelf te ver gegaan te zijn in het te koud behandelen der Mazelen, en dit gaf het eerst aanleiding aan den *Edinburger* Hoogleeraar F. Home, om met eene verkoelende behandeling de Mazelen, even als de Pokken, te behandelen. Te dien einde in eene *Epidemie*, in het jaar 1778, in het *Edinburgs* hospitaal proeven genomen hebbende, vielen die zeer ongelukkig uit, zoodat een zieke, dien hij aan sterke koude blootstelde, aan *tracheitis* stierf, en hij daardoor ook belet werd, verdere proeven in het werk te stellen (*p*). Over het algemeen geloof ik, dat zelfs Burserius (*q*) hierin te ver gaat, wanneer hij voorschrijft, de zieken buiten het bed te houden gedurende de *eruptie*-koorts, daar de ondervinding van alle geneesheeren, en ook de onze, toch leert, dat de zachte en matige warmte van het bed uitnemend geschikt is, om de regelmatige uitzetting der Mazelen te bevorderen. Ik heb intusschen reeds boven aangemerkt, dat de ondervinding mij

(*p*) *Clinical Experim. Histories and reflections*, *sect.* V, p. 96.

(*q*) p. 114.

mij in de *Epidemie* van 1816 geleerd had, dat broeijen en warme kamers nadeelig waren, en de koorts en de ziekte verergerden, daar eene matig koele kamer, en tevens eene zeer matige bedwarmte de ziekte gelukkig en gemakkelijk deden afloopen. Richter gaat over het algemeen wederom te ver, wanneer hij voorschrijft, om gedurende de gansche ziekte het bed te houden, en ten minste binnen veertien dagen dit niet te verlaten (*r*). Intusschen is zijn raad wederom heilzaam, om niet door al te sterke dekking met vederen bedden, en door het aanbrengen van al te groote hitte, de koorts aan te zetten, en zoo veel mogelijk een *temperatuur* van 15 of 16 graden van den thermometer van Reaumur of 68 van Fahrenheit in de ziekenkamer te onderhouden; voorts raadt hij, dat men behoorlijk zorgt, dat men de zieken op geen' togt van deuren of vensters legge, hetwelk vooral in armoedige huisjes, en door het leggen der lijders in vochtige bedsteden, en tegen natte muren, dikwijls zeer nadeelige gevolgen en te gelijk het inslaan der Mazelen ten gevolge heeft. Te regt heeft de heer Themmen aangemerkt, dat een al te koude *temperatuur* dikwijls veroorzaakt, dat de Ma-

(*r*) S. 418.

Mazelen in haren loop gestuit worden, en men dus niet zeker is, dat de lijders de ziekte hebben doorgestaan, terwijl sommige voor de tweedemaal in deze *Epidemie* werden aangetast (*s*).

Hij geeft hier tevens eenige belangrijke opmerkingen, die ik niet overbodig houde hier mede te deelen.

1. Dat hij in het behandelen dezer *Epidemie*, naar mate van het jaarsaizoen, altijd trachtte eenen min of meer gelijken graad van warmte in de vertrekken der zieken te houden, zoodanig echter, dat die meer matig gehouden werd omtrent het tijdperk der *eruptie*, omdat die altijd min of meer ontstekingaardig was, en dat hij alsdan dezelve vermeerderde, wanneer deze gesteldheid verminderde, omdat daardoor de scheiding der ziekte beter bevorderd werd — dat de middelgraad der warmte bij hem meest op 60 gr. Fahr. gehouden werd.

2. Dat hij altijd had ondervonden, dat men de zieken niet met dekens moest overladen, maar liever de kamer warm houden. Men begrijpt ligt hiervan het gewigt, doordien de verwarmde lucht door de ademhaling de aangedane deelen aanstonds raakt. Hierom is een kagchel in den winter boven een' open' haard te verkiezen. Een open haard, en de vernieuwing der

(*s*) p. 60 seqq.

der lucht, door het van tijd tot tijd openen van deuren en vensters, maken te veel verandering van *temperatuur.* — Wanneer men eene lamp of brandende kaars onder den schoorsteen zet, en dit twee- of driemaal daags herhaald wordt, wordt de lucht daardoor genoeg vernieuwd.

3. Het nadeel van de koude in deze ziekte wordt bevestigd door de waarneming, dat kinderen, die zich eenigen tijd warm in huis gehouden hadden, altijd de Mazelen daarna gemakkelijker kregen. Hierdoor was het, dat de eerste kinderen, die van de Mazelen aangetast werden, altijd de ziekte erger, en de laatsten de ziekte gemakkelijker kregen, omdat zij dan gewoonlijk warmer gehouden werden. In het Roomsche weeshuis zijn vierentwintig kinderen na elkander behandeld, zonder dat een kind daaraan gestorven is, behalve een zwakkelijk kind, hetwelk bij de Mazelen door eene zenuwkoorts werd aangetast; alle waren in eene warme, door eene kagchel matig gestookte, kamer gehouden. Een kind, hetwelk in een koud togtig huis zwaar ziek lag, en zeer benaauwd op de borst was, zoodat men voor het leven van het kind vreesde, werd in een huis in de buurt overgebragt, hetwelk matig gewarmd was; hierop werden al de toevallen verligt, de ademhaling werd natuurlijk, de uitslag kwam weder voor den dag, en na weinige dagen was het kind hersteld.

4.

4. Hij voegt in eene noot daarbij, dat men in het vertrek van het Roomsche armhuis, waarin zoo vele kinderen ziek lagen, den bijzonderen reuk der Mazelen duidelijk gewaar werd, zoodat de oogen en de neus zeer onaangenaam daardoor werden aangedaan, en zoodanig geprikkeld, dat er niezing door werd veroorzaakt. Hij merkt hierbij aan, dat Hecker dit ook heeft opgemerkt (*t*), — dat de uitgeademde lucht van de lijders, die de Mazelen hebben — dat het zweet, de tranen, het slijm uit den neus, en als het ware de geheele Athmospheer een' bijzonderen, de Mazelen eigen' scherpen zuren reuk veroorzaakten, zoodat de gezonden daarvan somtijds aan het niezen raakten. Heim (*u*) beschrijft dezen reuk naauwkeuriger, en zegt, dat die van het begin der ziekte tot den zevenden dag zoet is, daarna weer zuur wordt, en naar den reuk van levend uitgetrokkene ganzenvederen gelijkt. (Zie boven.)

In het behandelen der Mazelen, die eenvoudig en gunstig zijn, heeft men veelal alleen noodig, een' geschikten leefregel aan te raden, welken men tot de volgende punten gevoegelijk kan brengen.

1. In de eerste plaats vermijde men alle mo-

(*t*) *Die Kunst die Krankh. der Mensch. zu heilen*, Th. II, S. 157.

(*u*) *Bemerk. über die Versch. der Scarl. die Röth. und Masern*, *in* Hufel. en Himly's *Journ.* 1812, 3, S. 95.

mogelijke prikkeling. — Daar het veel en hard spreken de aandoenlijke longen tot hoesten aanzet, dient men dit zoo veel mogelijk te vermijden, — alle onnoodige bezoeken, om dezelfde reden niet alleen, maar ook om het bederf der lucht, hetwelk door de ademhaling van vele menschen veroorzaakt wordt, af te snijden. Voorts alle sterk rooken van tabak, enz. in de ziekenkamer niet toe te laten.

2. Een ander prikkel is die van het licht. Daar de oogen in deze ziekte altijd zeer gevoelig zijn, en dikwijls door ontsteking aangedaan zijn, is het zeer noodig, dat de zieke zoo donker mogelijk ligge — dat vooral de oogen niet aan de zon worden blootgesteld — dat er in de kamer niet vele kaarsen branden, maar dat alleen 's nachts, buiten het gezigt van den lijder, eene kleine lamp brandende gehouden worde.

3. Wegens de groote gevoeligheid, en de daarmede gepaarde koorts, is het noodzakelijk, dat men alle geraas en gedruisch vermijde, en de zieke in een stil en afgezonderd vertrek geplaatst worde.

4. Met betrekking tot het voedsel en den drank, moet men hier aanmerken, dat men geene aanzettende spijzen, geen vleesch of vleeschnat toediene, waartoe dan de zieke ook weinig lust betoont. Ik zonde dus met Hildenbrand al-

alleen zeldzaam *jura carnium tenuia* toestaan (*v*), maar mij alleen houden bij zachte, gestoofde vruchten, appelen, peren, pruimen, enz., weeke en malsche groenten, als spinazie, gestoofde salade, porselein, wortelen, andijvie, schorseneren, *panade*, grutten, rijst en dergelijke spijzen.

Voor drank, tot verzachting, rijstwater, gerstenat, broodwater met appelen of rozijnen gekookt; terwijl ik alle zure dranken, die den hoest aanzetten, zoude vermijden, welke te onregt door Plenck en anderen worden aangeprezen.

Op deze wijze is het niet zelden het geval, dat de lijder, zonder eenig geneesmiddel, maar alleen door een' geschikten leefregel, en eene goede oppassing, hersteld wordt.

Daar echter veelal de menschen niet tevreden zijn, zoo men geene geneesmiddelen geeft, kan men dezelven vergenoegen met verzachtende drankjes van arabische gom, amandelmelk, vlier, enz.

Intusschen is de ziekte, ofschoon eenvoudig, niet altijd zonder eenig geneesmiddel goed ten einde te brengen; vooral moet men in het behandelen der ziekte bij kinderen wel letten, om sommige doorgaande toevallen te bedaren.

I. Het eerste en zwaarste toeval, hetwelk hier in aanmerking komt, is de kittelende hoest, die hier gematigd en bedwongen dient te worden.

(*v*) p. 365.

den. Men kan hier veel uitregten met zachte en inwikkelende middelen, b. v. eijerdoren met suiker of stroop, *Syr. Altheae*, slijm van arabische of dragant gom, amandelolie met eijerdoren, of de nog beter verzachtende en inwikkelende *sperma ceti*, *decoct. Altheae*, een aftreksel van lijnzaad, enz. Wanneer de hoest zeer hevig is, een weinig *extract. hyoscyam.* of *Syr. pap. alb.*, of eene *emulsie* uit de zoogenaamde verkoelende zaden. Men zij echter voorzigtig, om niet te veel of buiten noodzaak *narcotische* middelen te geven, daar dezelve dikwijls niet verdragen worden, en meer schade dan voordeel aanbrengen, vooral bij zeer jonge kinderen.

II. Dikwijls vindt de ziekte de maag en ingewanden vervuld met onreine stoffen, hetwelk zich door gebrek aan eetlust, walging, braking, eene onzuivere tong, en andere bekende toevallen van *sordes* openbaart. — In dit geval kunnen kleine giften van *Ipecacuanna*, en, als er veel taai slijm aanwezig is, een *emeticum per Epicrasin* van *Tart. Emeticus* veel dienst doen, daar deze niet alleen de maag en ingewanden zuiveren, maar ook, door de huidkramp weg te nemen, en de uitwaseming te bevorderen, de uitbotting gemakkelijk maken. — Daarna is het noodig, door zachte *laxantia*, door *manna*, kleine giften van middelzouten, of door klisteren, naar mate van de verschillende omstandigheden

des

des lijders, den buik open te houden, vooral tegen het einde der ziekte, wanneer ruime ontlastingen dikwijls andere en gevaarlijke gevolgen voorkomen. Men behoeft hier niet zoo zeer bevreesd te zijn voor het inslaan der Mazelen, welke door matige buikzuiveringen in het beloop der ziekte niet veroorzaakt wordt.

III. Wanneer de oogen zeer gevoelig zijn en veel tranen, hetwelk in de eene *Epidemie* meer dan in de andere plaats heeft, moet men niet alleen, zoo veel mogelijk, het licht schuwen, maar ook vooral door zacht *emollierende* oogwaters, vooral door een *decoct. Altheae*, of een *infusum seminis lini* of *psyllii*, met eenige greinen *Flor. Zinci* deze groote gevoeligheid bedaren; — een lapje met groene zeep bij kleine kinderen of eene kleine Spaansche vlieg bij grootere, achter de ooren gelegd, doen hier ook, door afleiding te maken, goede diensten.

IV. Eindelijk, daar de *eruptie*-koorts dikwijls vrij hevig is, en na het ontstekingachtige overhelt, is het raadzaam, alsdan verkoelende dranken met een weinig *nitrum* of *sal Ammoniac* toe te dienen, welke de koorts matigen en den geregelden afloop der ziekte bevorderen.

Eene goede en geregelde ontlasting, ja zelfs eene ligte *diarrhé*, die de overblijfselen der ziekte wegneemt, is hier altijd voordeelig, —

wan-

wanneer dus de ontlasting traag is, is het altijd nuttig, op het einde der ziekte, bij de afschilfering, buikzuiverende middelen te geven.

II. *Behandeling der Mazelen met ontsteking verzeld.*

De Mazelen zijn, zoo als wij reeds boven zagen, veelal tot ontsteking geneigd, en vorderen uit dien hoofde, over het algemeen, eene min of meer *antiphlogistische* behandeling, en eene vermijding van alle prikkelingen, welke den omloop des bloeds kunnen versnellen; — dan veel meer is dit het geval met die soort van Mazelen, welke duidelijk met eene *active inflammatoire* koorts verzeld zijn. Sydenham ried hierom ook aderlatingen (ja zelfs herhaalde aderlatingen) in deze gevallen aan (*w*). Mead, die zekerlijk doorgaans *inflammatoire* Mazelen moet gezien hebben, ried vooral aderlatingen aan (*x*). Hij verhaalt, dat, toen in *Londen* in het jaar 1672 de Mazelen hevig woedden, en zeer doodelijk waren, een geneesheer hem vroeg, wat hij daarin moest doen, Mead hem daarop antwoordde, dat hij aanstonds, in het begin der ziekte, eene ader moest openen — dat deze geneesheer hem daarna zijnen dank betuigd

(*w*) *Opp.* t. I, cap. V, *morbilli* 1670, p. 120, seqq.

(*x*) *De variolis et morbillis.*

tuigd en tevens verzekerd had, dat hij, dezen raad opgevolgd hebbende, daarna geen' enkelen zieke meer verloren had, — terwijl daarna deze behandeling zoo algemeen in gebruik raakte, dat de apothekers in *Londen* (die, zoo als bekend is, daar ook de geneeskundige praktijk uitoefenen) zich daar ook van bedienden.

Burserius (*y*) stemt ook hierin overeen, en wil, dat zelfs in eenvoudige en niet kwaadaardige Mazelen, wanneer de koorts verzeld is met een' vollen en sterken pols, zware *oppressie* op de borst, een' lastigen hoest en andere zware toevallen, b. v. pijn in de keel, oogontsteking, enz., niet alleen ééne, maar zelfs herhaalde bloedontlastingen noodzakelijk zijn, totdat de kracht der vaten genoegzaam gebroken is; maar dat er echter zelden meer, dan twee aderlatingen gevorderd worden, — dat, volgens de getuigenis van Hoffman, bij volwassenen reeds in het begin der ziekte bloedontlastingen vereischt worden, om bloedstortingen, benaauwheid en onrustigheid weg te nemen of voor te komen, terwijl hij voorts van oordeel is, dat daardoor de uitbotting bevorderd wordt. Vooral vermaant hij, om in het tweede tijdperk der ziekte, wanneer zich eenige teekenen van *peripneumonie* opdoen, herhaalde aderlatingen in het werk te stellen. P. Frank en Vogel stemmen ook hierin volko-

(*y*) p. 115 en 133.

komen met hem overeen (*z*). J. Frank drukt zich over de noodzakelijkheid der aderlatingen zeer sterk uit: « *In nullo exanthemate VS tam* « *secure sub quovis morbi stadio, ac invasionis* « *non excepto, nec contraindicantibus epistaxi,* « *menstruatione, diarrhea, institui potest, quam* « *in morbillis inflammatoriis. Indicatur po-* « *tissimum a decubitu impedito, a dolore late-* « *ris et a tussi sicca* (*a*). Hildenbrand zegt « ook: *Morbillis inflammatoriis remedia anti-* « *phlogistica potentiora suppetias ferunt, quae* « *inter VS tanto utilior evadit, si notabilis simul* « *in pulmonibus turgor viguerit. In infantibus* « *hirudines pectori, vel si caput sanguine ob-* « *ruitur, retro aures applicitae, venaesectionis* « *vices agere possunt* (*b*). Richter wil, dat, wanneer de meesten een duidelijk *inflammatoir* karakter hebben, men, vooral bij volwassenen, niet te vroeg kan aderlaten. Een jeugdige ouderdom (zegt hij), een sterk en *robust* ligchaamsgestel, eene heerschende *inflammatoire constitutie* vorderen in het eerste en tweede tijdperk bloedontlastingen, ofschoon de ontsteking nog geenen hoogen trap bereikt heeft. Men komt daardoor latere plaatselijke ontstekingen, en ande-

(*z*) P. Frank l. c. Vogel p. 204.

(*a*) p. 256.

(*b*) p. 368.

dere gevaarlijke toevallen voor; ofschoon het eigenlijk tijdperk der aderlating het tweede is, wanneer, na de *eruptie* der Mazelen, de toevallen meer toe- dan afnemen. Hij oordeelt echter, dat de aderlating zelden groot behoeft te zijn, of herhaald te worden, vooral wanneer die vroeg genoeg geschiedt, en de *peripneumonische* toevallen zich nog niet ontwikkeld hebben (*c*).

Autenrieth, die in de *epidemie*, die hij beschrijft (*d*), zeer *inflammatoire* Mazelen gezien heeft, geeft zijne behandeling op de volgende wijze op. Hij rekent vooreerst tot eene gelukkige behandeling noodig, de zieken in eene ruime en koele kamer te leggen. Men moet zoo veel mogelijk den kwellenden hoest zoeken te bedaren. In de *eruptie*-koorts gaf hij met nut het *salpeterzuur*, somtijds met *salpeter* bij volwassenen — *calomel* met een weinig *Tart. Emet.* bij kleine kinderen, met zinkbloemen vermengd, en bij verstopping deed hij daar een weinig rhabarber bij — vooral prijst hij het gedurig aanwenden van klisteren met zemelen en eenige lepels wijnazijn bereid. Deze klisteren deden alsdan ook veel nut, als de koortshitte sterk was, en er waterige stoelgangen aanwezig waren; wanneer die echter al te sterk waren, dan hielp de arabische gom. Wanneer de kinderen in

(*c*) p. 430—2.

(*d*) *Tübinger Blätter*, 1, S. 40.

in eene sterke koortshitte lagen, de huid met uitslag overladen was, die dreigde in te slaan, en zij daar bewusteloos, en met eene zeer benaauwde ademhaling heenlagen, werden deze toevallen het best weggenomen door een *julapium camphoratum* met wijnazijn; maar bij de eerste kenteekenen van verbetering, moest men, om dezen storm te bedaren, *calomel* met *Flor zinc.* en azijnklisteren toedienen, — zuurdeeg scheen hier niet te helpen, maar wel eene Spaansche vlieg in den nek gelegd. Wanneer men deze behandeling in acht nam, en de koortshitte op deze wijze bedaard had, liep de ziekte gunstig af, indien men de lijders in het bed hield, een ligt voedsel gaf, en hun water en melk of zachte slijmige dranken toediende; — wanneer er toevallen van *peripneumonie* kwamen, schijnt hij geene aderlatingen, maar bloedzuigers en vooral *calomel* aan te raden.

Ofschoon ik niet van oordeel ben, dat men in alle gevallen van Mazelen behoort ader te laten, geloof ik echter uit langdurige ondervinding, dat men minder gezondigd heeft door in deze ziekte te veel, dan wel te weinig ader te laten, wanneer namelijk de ziekte duidelijk van een' *inflammatoiren* aard is — wanneer de benaauwdheid op de borst, een prikkelende scherpe en pijnlijke hoest, kortademigheid, opzettingen naar het hoofd, ijlhoofdigheid, enz., verzeld

zeld met een' snellen en harden pols, hitte, vooral in sterke volbloedige voorwerpen, plaats hebben. Ja zelfs heb ik mij dikwijls beklaagd, dat ik bij kinderen niet vroeg genoeg eene ader opende, en daardoor *peripneumonische* toevallen voorkwam, welke mij noodzaakten, naderhand meer aderlatingen te doen, en daardoor het ligchaam te verzwakken. Wanneer zich eens de *peripneumonische* toevallen gevormd hebben, is het zeer moeijelijk dezelve te bedwingen; men behoort dan aanstonds eene ruime aderlating te doen, en, wanneer na een paar uren de toevallen niet verminderd of opgehouden zijn, dezelve te herhalen; men zal dan altijd vinden, dat het bloed geweldig ontstoken is. Men moet hier altijd in aanmerking nemen, dat de oorzaak dezer ontsteking is een scherp Mazelengif, hetwelk maakt, dat, bijaldien men de ontsteking niet aanstonds wegneemt, er schielijk of eene verlamming, of een versterf der longen plaats grijpt, of, wanneer de ontsteking *chronisch* wordt, er eene sluipende *inflammatie* (*inflammatio lenta*, *tecta*) volgt, die op tering uitloopt. Ik heb dit in de Mazelen van 1789 en 1790 in 's Hage ondervonden, daar het mij niet zelden voorkwam, dat ik in gevallen geroepen werd, waarin de aderlating verzuimd was, en ik zoo wel kinderen als volwassenen, ondanks alle alsdan nog aangewende middelen, aan de tering moest zien sterven. In

een

een berigt van de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt alhier, omtrent de Mazelen, welke in *Groningen* in 1821 heerschten, vind ik aangemerkt, dat in 1816 ook hiervan eene *Epidemie* plaats had, en deze zich gewoonlijk alle zes jaren vertoonde. Dit zelfde heeft dan ook wederom plaats gehad op het laatst van 1826 en het geheele jaar 1827 door, dan niet in die maat, waarin zij zich in 1816 en 1821 vertoond hebben. De *Epidemie* was toen *catarrhaal inflammatoir* en goedaardig, zoodat zij zelden eene geneeskundige behandeling behoefde, maar er echter nog al vele kinderen van den gemeenen man stierven, die togt gevat hadden, in die huizen van arme lieden, die maar één woonvertrek, maar met twee deuren voorzien, hadden, die tegen elkander over waren, en dan dikwijls te gelijk open kwamen. In dit berigt vond ik, hetgene tot ons tegenwoordig oogmerk betrekking heeft, dat hoest, korte en moeijelijke ademhaling, hevige koorts en andere *inflammatoire* toevallen eene bijzondere oplettendheid vorderden; aderlatingen, zelfs bij herhaling, waren wel eens noodig en noodzakelijk, omdat de bloedzuigers dikwijls niet voldeden, en schoon bij velen in den aanvang der ziekte de aderlatingen niet dringende waren en dus schenen nagelaten te kunnen worden, vorderden echter deze toevallen, bij het klimmen der ziekte,

 vol-

volstrekt die bloedontlastingen, die men, uit toegeeflijkheid aan het zwak der ouderen, en de hoofdigheid der kinderen, wel eens te lang reeds had uitgesteld; zelfs soms bij den afloop der ziekte hielden deze toevallen aan, en bragten de ontlastingen van bloed, hetwelk er altijd zeer *inflammatoir* uitzag, de grootste verligting toe, ook dan nog, wanneer de lijders door de ziekte reeds aanmerkelijk verzwakt waren en zelfs de arts niet dan tragelijk tot dezelve besluiten kon. Eenige weinige jonge lieden, reeds te voren aan borstziekten onderhevig, werden, de Mazelen daarover komende, door eene haastige tering weggesleept.

En dit brengt mij nu van zelf tot het gebruik van bloedzuigers in deze ziekte.

Men is thans algemeen zeer voor het gebruik van bloedzuigers, en niet zonder reden moet men dit middel als zeer nuttig aanmerken, wanneer het wel *geïndiceerd* en op zijn' tijd aangewend wordt. Dan men is, naar mijn oordeel, te verre van het oorspronkelijk gebruik daarvan afgeweken, vooral in Frankrijk, door de navolgers van Broussais, die, door de aanwending van een schromelijk getal van bloedzuigers, de krachten verspillen en de lijders zonder noodzaak uitputten.

Naar mijn inzien, komen de bloedzuigers in de Mazelen te stade:

1. Bij kleine kinderen, die meestal slechts eene geringe bloedontlasting behoeven, om de *congesties* naar het hoofd en de borst voor te komen, of, reeds aanwezig zijnde, te bedaren.

2. Wanneer er ware longontsteking of *bronchitis*, met groote benaauwdheid op de borst, met een' vollen sterken pols plaats heeft, is de aderlating aangewezen, en verre boven de bloedzuigers te verkiezen, terwijl men, na genoegzame aderlating, nog altijd zonder nadeel een paar bloedzuigers, des noods op de borst of aan het hoofd, kan aanleggen.

3. Bij volwassenen zoude ik altijd aanraden ader te laten, daar hierdoor veel schielijker verligting en ontspanning wordt aangebragt, dan door het aanleggen van bloedzuigers.

4. Bij het aanleggen van bloedzuigers moet ik vooral waarschuwen, dat die niet door onkundigen worden aangelegd, omdat die niet kunnen beoordeelen de hoeveelheid bloed, die er behoort ontlast te worden, — maar men lette zorgvuldig ook op de plaats, waar dezelve worden aangelegd, daar die, op een' slagadertak geplaatst, dikwijls een' gevaarlijken bloedvliet kunnen veroorzaken; — en eindelijk zorge men, dat men naauwkeurig lette, dat de nabloeding niet te sterk worde, en men daarnaar gedurig zie, dewijl niet alleen volwassenen daardoor in

gevaar van verbloeding en groote verzwakking geraken, maar niet zelden kleine kinderen of hun leven verliezen, of door de onmatige ontlasting zoodanig verzwakken, dat zij dit nimmer weder kunnen te boven komen.

5. Eindelijk bedenke men altijd, dat de ontsteking in deze ziekte geene eenvoudige *dynamische* ontsteking is, maar eene valsche, roosachtige, onzuivere, door het scherpe Mazelen-gif veroorzaakte, ontsteking, die veel gevaarlijker is, en dus onmiddellijk moet weggenomen worden, zoodat men aanstonds zoo veel bloed wegneme, om dadelijk ontspanning te geven en de vrije *circulatie* door de borst herstelle, daar kleine ontlastingen, zelfs dikwijls herhaald, niet aan het oogmerk voldoen. — Voorts, dat deze bloedontlastingen niet alleen in het begin der ziekte, maar in het geheele beloop derzelve, en niet zelden eerst in het laatste tijdperk derzelve kunnen te stade komen, wanneer de *peripneumonische* toevallen vooral plaats hebben. Eindelijk behoort er veel oplettendheid, kennis en ondervinding toe, om te zorgen, dat men niet in een ander uiterste vervalle, en niet te veel bloed ontlaste, dat de natuurkrachten te veel verspild worden, en men daardoor belette, dat de natuur in staat gesteld wordt, om de stof naar buiten te brengen — de heilzame scheiding door zweet

en

en water de ziekte goed ten einde te brengen (*e*).

Behalve de aderlatingen en andere bloedontlastingen, moet men in deze *complicatie* over het geheel in allen opzigte eene *antiphlogistische* behandeling in acht nemen, welke in alle gevallen veel afdoet, en, wanneer de toevallen van ontsteking ligt en niet hevig zijn, vooral wanneer er alleen *congestie* en geene ware ontsteking plaats heeft, ook somtijds alleen voldoende is.

Boven alle andere middelen, voldoen hier het best kleine giften salpeter, met slijmige en inwikkelende middelen gegeven — waarbij men echter moet zorgen, dat men, door te veel van dit zout te geven, niet te veel prikkele. Salpeter met Arabische gom, of met een afkooksel van *althea*-wortel, of een aftreksel van lijnzaad met zoethout, of in eene *emulsie* van amandelen, doen in dit geval het meeste nut. — Meer algemeen is hier door de *Duitschers* aangeprezen de *murias ammoniae* of het ammoniakzout, hetwelk door Richter en ook door Krukenberg in de *Epidemie* van *Halle* zeer geroemd wordt, en mogelijk bij ons minder in gebruik is, dan het verdiende. Dit zout is echter zachter, prikkelt minder, en werkt meer op de *sereuse* ontlastingen, dan het salpeter. Men kan dit ook veilig bij greinen aan kleine kinderen ge-

(*e*) l. c.

geven. Dan daar het zeer onaangenaam in te nemen is, heb ik best bevonden, om het in *succus liquiritiae* opgelost te geven. Burserius (*f*) schijnt, na Hoffman, het gebruik, immers het al te sterk toedienen van verkoelende middelen in deze ziekte bij kinderen af te keuren, denkende, dat die de *eruptie* zouden beletten, en de scherpe Mazelen-stof naar de ingewanden zouden verplaatsen en aldaar *gangreen* voortbrengen; — dan ofschoon men zeker hier, als overal, alle uitersten moet vermijden, geloof ik, dat deze middelen, met oordeel gebruikt, niet nadeelig, maar nuttig zullen zijn.

Sedert weinige jaren heeft men ook in ons land meer algemeen gebruik gemaakt van kwikmiddelen, bijzonder in ontsteking-ziekten, vooral van eenen *gecompliceerden* aard, welke door een' scherpen prikkel veroorzaakt worden. Men is echter hier niet tot die uitersten gekomen, als in *Engeland* en in *Amerika*, waar dit middel, vooral in den vorm van *Calomel* of zoet kwik, bijna in alle ziekten gegeven wordt. Men schijnt echter over het algemeen in de Mazelen daarmede minder, dan in andere uitslagziekten op te hebben. Richter spreekt daarvan alleen met een woord, en wil het aangewend hebben, wanneer men vreest, dat er verhardingen in de longen zullen nablijven en eene tering veroorzaken

(*f*) p. 116 en 117.

ken (*g*). J. Frank zag daarvan geen nut in het voorkomen der gevolgen dezer ziekte (*h*). Autenrieth spreekt alleen daarvan bij volwassenen, en wil *Calomel* en *Tart. Emet.* gegeven hebben bij eene al te sterke *eruptie*-koorts (*i*), en wanneer na de Mazelen eene ontsteking van de luchtpijp of de longen dreigde. Krukenberg gebruikte ook in deze *complicatie*, met andere *antiphlogistische* middelen, *Calomel*, koude azijnklisteren, enz. (*k*).

Meer opzettelijk is onlangs de *Calomel* aangeprezen door den heer Ockerse in deze ziekte, vooral in deszelfs laatste tijdperk, en wanneer er eene zwakheid in het *systema lymphaticum* overblijft; daarna ook in vele ziekten, die na de Mazelen volgen, vooral in borstontstekingen, hetwelk hij bevestigt door twee waarnemingen, hem door den beroemden *Rotterdamschen* geneesheer H. van den Bosch medegedeeld (*l*). « *Longa confirmavit experientia*," zegt hij, « *morbillosis saepissime, quarto, quinto, sex*« *to, imo octavo die ab eruptione, quando* « *exanthema jam evanescere coepit, supervenire* « *tus-*

(*g*) p. 428.

(*h*) p. 259.

(*i*) p. 41 en 42.

(*k*) p. 325.

(*l*) C. F. R. Ockerse, *Spec. Therap. de Mercurio dulci ejusque usu in morbis infantum et puerorum.*

« *tussiculam molestissimam, anxiam, brevem,*
« *siccam, cum emaciatione decumbentium et*
« *subita subsequente morte, quod symtoma mo-*
« *lestum et periculosum semper tanquam sig-*
« *num inflammationis spuriae pulmonum et as-*
« *perae arteriae consideravi variis sub epide-*
« *miis praegressis multos hinc inde infantes suc-*
« *cumbentes vidi, variis licet varii generis me-*
« *dicamentis efficacissimis, sedulo sed incassum*
« *administratis, sub Epidemia, quae anno*
« *1817 hacce in civitate regnavit, plures tales*
« *aegros observandi occasio se protulit, malum*
« *hocce, propter eventum adeo funestum, ma-*
« *gis, quam scarlatinam metuens, nullus du-*
« *bitavi, casibus datis, merc. dulcem extracto*
« *hyoscyami nigri junctum administrare: ef-*
« *fectus felicissimus fuit, ita ut satis tempes-*
« *tive vocatus omnes servaverim, quod variis*
« *possem probare exemplis.*" Bij een kind van 5 jaren, bij hetwelk op den zesden dag, toen de Mazelen reeds verdwenen, met eene benaauwde ademhaling en eene korte kuch, met een ingetrokken wezen nederlag, schreef hij poeders, bestaande uit *1 gr. merc. dulcis* met $\frac{1}{8}$ *gr. Extr. hyosc. nigri* voor, om daarvan alle uur één te nemen. Nadat het den volgenden dag 24 poeders genomen had, waren de toevallen bedaard, en het kind bevond zich veel beter, — op den daarop volgenden dag, wanneer de poeders om het

het ander uur waren voortgebruikt, was de ademhaling vrij, de hoest was bijna over, de ontlasting regelmatig, de eetlust hersteld, — door het voortgebruik van dit middel was het kind binnen weinige dagen geheel genezen.

Hij behandelde in de maand Augustus van hetzelfde jaar een' jongen van 3 jaren, — alles ging wel, door het gebruik van poeders uit *Ipecacuanna* bestaande en *diluerende* dranken, tot den 5den dag der ziekte, wanneer onverwacht, onder het verdwijnen van den uitslag, er een drooge hoest ontstond, met eene korte ademhaling, een' snellen pols en stuipachtige zamentrekkingen der spieren, die de neusvleugels opbeuren, hetwelk hij voor een zeker en onderscheidend teeken houdt van de valsche borstontstekingen. Hij behandelde dit kind op dezelfde wijze, en het herstelde binnen vijf dagen.

Daar nu de Mazelen-stof door hare scherpte een sterke prikkel is, welke de *inflammatoire* toevallen veroorzaakt, is het zeer noodig, zoo veel mogelijk dezelve af te leiden, in te wikkelen en te bedaren. Vooral zijn hier, zoowel bij volwassenen als bij kinderen, aan te prijzen warme voetbaden, pappen, zuurdeeg met mostaard aan de voeten en op de borst. Bij volwassenen komen meer te stade Spaansche vlieg-pleisters, in den nek, op de borst en de beenen aan te leggen. Voorts is het noodig, om, wanneer er

gee-

geene ontlasting is, dezelve door klisteren of zachte laxeermiddelen te bevorderen. Men houde echter in het oog, dat hier op het einde der ziekte gemeenlijk een *diarrhé* volgt, en dat men daarom ook met het gebruik der purgeermiddelen voorzigtig behoort te zijn.

De scherpe en pijnlijke hoest, welke in deze soort van Mazelen altijd zeer kwellende en verontrustende is, dient men vooral door inwikkelende en slijmige dranken, en die middelen, welke wij boven hebben opgegeven, te matigen, en door den damp van warm water en verzachtende kruiden te stillen.

Eindelijk is het gebruik van zachte *narcotica*, vooral van het *extr. hyoscyami*, verbonden met de inwikkelende middelen, hier aan te raden. Kleine giften *Ipecacuanna*, met een weinig *laudanum* of *Syr. Diacod.* hebben mij ook in deze ziekte dikwijls veel nut gedaan. Men zorge echter, dat men bij jonge kinderen met het gebruik van *narcotica* voorzigtig zij. Burserius schijnt mij te sterk te zijn in het afraden dezer middelen, ofschoon die door Sydenham en anderen zeer worden geprezen (*m*).

III.

(*m*) p. 120, 121.

III. *Behandeling der Mazelen met catarrhale koorts.*

De *complicatie* van Mazelen met eene *catarrhale* koorts, die men naauwelijks vindt opgemerkt, is echter zoo algemeen, dat men die in alle *Epidemiën*, die in den winter, in natte en vochtige jaren voorvallen, altijd gemakkelijk kan onderscheiden, zoo als wij in de beschrijving daarvan bewezen hebben.

Wij vinden in het Journal van Hufeland (*n*) eene beschrijving van *catarrhale* Mazelen, door een' ongenoemden schrijver te *Erlangen* in 1798 waargenomen. Deze Mazelen werden zoo wel bij volwassenen als bij kinderen gezien; zij hadden een goedaardig karakter en een' vrij schielijken afloop. Over het algemeen vertoonden zij een' *catarrhalen* aard (die toen algemeen was). Twee of drie dagen vóór de *eruptie* kwam er eene *catarrhale* koorts aan, met groote matheid, bezetting van het hoofd, een ligt ontstaan van zweet, hoesten en niezen. Het is in dezelve zeer nuttig, het zweeten te bevorderen, hetwelk altijd door ligte *diaphoretische* middelen bij de Mazelen verwekt werd; — men kan, door dit te bevorderen (vooral door *guajac* met middelzouten verbonden) door *Spir. Minder.*, de

(*n*) *Journ.* T. VI, S. 45.

de naweeën dezer ziekte doorgaans voorkomen. Ten minste waren deze in een' veel minderen trap aanwezig. Bij sommigen was echter de matheid des te grooter, en vorderde naderhand het gebruik van versterkende middelen. Bij weinigen was de zwelling van eenig aanbelang, behalve in het aangezigt. Bij sommigen kwam wel de koorts, maar geen uitslag, zoodat de ziekte als met eene Mazelen-koorts scheen afgedaan te zijn.

Wanneer de ziekte eenvoudig zuiver *catarrhaal* is, is ook de behandeling daarvan eenvoudig, en zachte *diapnoica* en *diaphoretica*, vlierthee, conserf van vlier, met de bovengemelde verzachtende dranken gepaard, doen hier dan de meeste diensten. Dan zelden is deze ziekte zoo eenvoudig, of er voegen zich *inflammatoire* of *gastrische* toevallen bij, die de behandeling moeijelijk maken. — Ook zien wij niet zelden, dat deze Mazelen, bij het minste vatten van koude, inslaan, of eindelijk ook daarbij *nerveuse* toevallen komen, die de ziekte onverwacht doodelijk maken. In allen gevalle vorderen de toevallen meer toezigt en oplettendheid in de behandeling, dan de eenvoudige Mazelen; de hoest is veel scherper en meer prikkelende, en zeer ligt vertoonen zich hier *peripneumonische* toevallen.

Wanneer er zich *gastrische* toevallen bij op-

doen,

doen, en de witbeslagene tong, een zeker gevoel van volheid, een slijmige mond, enz. *sordes* in maag en ingewanden aanduiden, en de koortsverheffing 's avonds aanmerkelijk is, heeft de ondervinding geleerd, dat een braakmiddel uitnemend nuttig is; dat daardoor niet alleen de maag van slijm gezuiverd wordt, maar ook de *circulatie* door de longen door de ontlasting van het *bronchiaal* slijm, en de *contra-irritatie* door de zamentrekking van het *diaphragma* bevorderd wordt, terwijl daardoor tevens de hoest bedaart, de *circulatie* naar de huid bepaald, en daardoor de geregelde uitbotting der Mazelen bevorderd wordt. Hierom prijzen ook alle schrijvers braakmiddelen in deze *complicatie* aan, die zij met de *gastrische* en *nerveuse* verwarren, of onder den naam van *typheuse* Mazelen, doch zeer te onregt, begrijpen.

Wanneer er teekenen van *sordes* of slijm in de ingewanden aanwezig zijn, hetwelk gewoonlijk het geval is, geef ik zachte *laxantia*, aan kinderen *Manna. Syr. Cichor. cum Rheo*, enz., of ik laat met de *Tart. Emet.* of *Ipecacuanna* in kleine giften een weinig *rheum* mengen, waardoor dan altijd veel verligting der toevallen volgt.

De eerste wegen gezuiverd zijnde, is het hier de groote zaak, de lijders warm te houden, en voor alle koude en togt te bewaren, dewijl

juist

juist hier het grootste gevaar van het inslaan der Mazelen plaats heeft: kleine giften van *Sulph. aur. ant.* of *kerm. min.* met *campher*, met of zonder *nitrum*, naar mate der omstandigheden. — *Spir. Mindereri* met *vinum Antimon.* zijn ook hier vooral aangewezen. Maar vooral is het hier nuttig, om door zuurdeeg, mostaardpappen aan de voeten, of door Spaansche vliegen op de borst, op de armen of aan de beenen afleiding te maken.

Wanneer er *inflammatoire* toevallen bij komen, zoo als veeltijds gebeurt, is het dikwijls noodig, dezelve door eene aderlating of door het aanleggen van bloedzuigers weg te nemen. Natuurlijk behoef ik niet te zeggen, dat men vooral hier zorge, dat de zieken zich niet te vroeg aan de gure lucht blootstellen.

IV. *Behandeling der Mazelen met gastrische en pituiteuse complicatie.*

In de breedvoerige beschrijving dezer gewigtige *complicatie* der Mazelen heb ik reeds gezegd, dat ik dezelve menigvuldig in de *Haagsche Epidemie* van 1789 heb waargenomen, en dat er ten zelfden tijde veel hoesten en *peripneumoniae nothae*, de natuurlijke voortbrengsels van slappe, natte en koude winters, aanwezig waren, en dat deze *complicatie* vooral bij

bij kinderen zeer gevaarlijke toevallen te weeg bragt; over het algemeen waren *resolverende* en losmakende middelen, als *Ipecacuanna*, *Sulphur. aur. antim.* in kleine giften, *oxymel simplex*, *sal polychr.*, *sal Ammoniac*, enz. in het begin der ziekte noodig, om de stof, wanneer die taai en lijmig was, los te maken en te verdunnen — zij waren echter niet voldoende, om de zwakke longen en ingewanden van het losgemaakte slijm te ontlasten. — Hier was een sterker prikkel noodig, zoodat ik de *Ipecacuanna* met *Tart. Emeticus* in sterkere giften moest verbinden, en eene volle en herhaalde braking daardoor moest te weeg brengen, wanneer eene ongeloofelijke hoeveelheid dik en taai slijm met de grootste verligting ontlast werd. Na de braking was het volstrekt noodzakelijk, ook de ingewanden te ontlasten, daar dezelve met taai slijm overladen waren, waartoe zachte *incidderende laxantia*, met *Tart. Emetic.* met middelzouten aangezet, en ook herhaalde klisteren noodig waren. Ruime ontlastingen waren hier steeds aangewezen, welke den loop der Mazelen geenszins hinderden of deden inslaan. In tegendeel sloegen zij zeer ligt in, wanneer deze behandeling verzuimd was.

P. Frank(*o*), nadat hij opgemerkt heeft, hetgene ik boven uit Burserius reeds heb aangetee-

(*o*) *Ep.* l. c. p. 297.

teekend, dat men wel moest onderscheiden de schijnbaar *gastrische* toevallen, die uit de prikkeling van het Mazelen-gif op de zenuwen en daardoor op de maag en ingewanden ontstaan, van de ware, oordeelde ook het gebruik van braakmiddelen en zachte *laxantia*, b. v. *Manna*, olie, enz. nuttig, om de nadeelige *diarrhéen* en *hamorrhagien* voor te komen, welke somtijds in het verder beloop der ziekte plaats grijpen. Burserius is zelfs dan nog zeer voorzigtig in het voorschrijven van *Emetica* en *purgantia*, en raadt water met honig aan, en zoo dit niet helpt olijfolie, maar eerst, wanneer die niet genoeg werkt, kleine giften van *Ipecacuanna* met *Tart. Æmet.*, en, wanneer de ingewanden meer bezet zijn, Rhabarber-stroop met een grein *Tart. Æmetic.* (*p*). Van een geheel ander begrip is de voortreffelijke Vogel (*q*). Ik kan mij niet onthouden, deze plaats, hoewel wat lang, hier over te schrijven. « In de meeste gevallen van heete uitslag- « ziekten, hangen in onzen tijd, niet alleen bij « enkele voorwerpen, maar in geheele *Epidemi-* « *en*, het gevaarlijk karakter, de hevigheid en « de menigte der toevallen, de verwarring der « ziekte, de storing der *crises* en het gevaar van « den geheelen toestand der ziekte van een *caco-* « *chylie* der eerste wegen af. Uit deze bron « ont-

(*p*) p. 118.
(*q*) *Handbuch*, T. III, § 63, S. 206.

« ontspringen voor den kortzigtigen en minge-
« oefenden arts vele bedriegelijke aanwijzingen,
« waardoor hij duizendmaal de ongeschiktste mid-
« delen zal aanwenden, daar hij den waren grond
« der omstandigheden niet ziet, en niet treft.
« Dit is juist het geval ook bij de Mazelen. De
« verschrikkelijkste angst, de woedendste hoofd-
« pijn, de allersterkste drukking en zamentrek-
« king der *praecordia*, de hevige pijnen der le-
« dematen, de geweldigste koortsen, het sterk
« en niet verligtend zweet, groote onrustigheid
« en slapeloosheid, de ondragelijke jeuking en
« branding der huid, ijlhoofdigheid, *petechiae*,
« *miliaria*, spruw, koude ledematen, brandende
« hitte in den onderbuik, verstopping, of *dysen*-
« *terische* buiksloop, groote beklemdheid van de
« borst, en zeer moeijelijke ademhaling, beving en
« krampen der ledematen, slaapzucht, alle mo-
« gelijke wanorde in de houding en kleur van
« den uitslag, en nog vele andere schrikbarende
« omstandigheden hebben, in tallooze gevallen van
« erge en boosaardige Mazelen, alleen haren oor-
« sprong in min of meer vastzittende, en zich
« steeds van nieuws ophoopende, galachtige, slij-
« mige, en rottige stoffen in de maag en den
« onderbuik. En ik behoef hier dus naauwelijks
« bij te voegen, dat men hier alleen hulp van
« ontlastende middelen kan verwachten. Men le-
« ze en bestudere Stoll. Hier is helder licht.

« Maar in de geschikte aanwending dezer midde-« len is de ware kunst des geneesheers gelegen, « welke **Stoll**, die, helaas! niet meer leeft, in « de hoogste maat verstond. Deze moeijelijke « kunst bestaat hierin — niet te ontlasten voor-« dat de stof daartoe geschikt is; dit bij afwis-« seling en lang te herhalen, tot dat doel bereikt « is; op den regten tijd daarmede op te houden; « alsdan nieuwe ophoopingen, die door de ver-« zwakking der deelen ontstaan, door doelmatige « middelen voor te komen. Alles weg te nemen, « wat de ontlasting der stoffen tegenwerkt, de « aanwijzingen daartoe tijdig te vatten, en van « andere gelijktijdige aanwijzingen behoorlijk te « onderscheiden." **J. Frank** schijnt minder met braak- en purgeermiddelen op te hebben, vreezende, dat daardoor in het vervolg der ziekte eene *diarrhé* zoude ontstaan (*r*). **Richter** (*s*) raadt ook braakmiddelen aan bij *gastrische* Mazelen in het begin der ziekte; op het einde van het eerste tijdperk bevorderen zij de *eruptie* en nemen tevens de toevallen weg. Later gebezigd, verligten zij het angstig gevoel in de hartkolk, en den sterken droogen hoest. Men kan ook, wanneer men daartoe eene duidelijke aanwijzing heeft, afvoerende middelen gebruiken, die (naar zijn oordeel) hier niet zoo veel dienst doen, als in de

Pok-

(*r*) p. 258.
(*s*) p. 432.

Pokken en in de Roodvonk, en niet zelden de trage *circulatie* naar de huid nog verminderen. *Manna* met *Sedlitser* zout voldoen hier het beste.

V. *Behandeling der Mazelen met galachtige toevallen gepaard.*

Van deze *complicatie* sprekende, heb ik aangemerkt, dat de eenvoudige galachtige *complicatie* met Mazelen niet algemeen was waargenomen, maar dat, wanneer de Mazelen in den zomer heerschten, dezelve dikwijls *gecompliceerd* waren met de *febris gastrica* of *febris biliosa* van Stoll, dat is met *saburra biliosa*, zoo als wij uit Stoll boven gezien hebben. Ik zag veelal bij deze *saburrale complicatie* eene *inflammatoire* gesteldheid; hetzelfde, 't welk ook door Reil is waargenomen (*t*). In het eerste geval, door Stoll aangeteekend, deden twee aderlatingen geene uitwerking, en verergerden de ziekte, terwijl alle toevallen verbeterden, nadat door een braakmiddel veel bitter slijm ontlast was (*u*). Het tweede geval is zeer leerzaam, en toont duidelijk deze galachtige *complicatie*. Een meisje van 20 jaren, dat reeds sedert een jaar zware hoofd-

(*t*) *Mem. clinic. fasc.* II, p. 10.

(*u*) *Rat. Med. in Nos. Vind.* t. II, p. 161.

hoofdpijnen geleden had, kreeg dezelve nu sedert drie weken sterker, verzeld van drukking in het *epigastrium;* zij had geen' eetlust en veel dorst. Na den eten zweette zij, en had braaklust (*vomituritie*), 's morgens een' bitteren mond, eene sterke hardlijvigheid, somtijds eene ligte rilling, afwisselende met hitte, zwelling der halsklieren — de drie laatste dagen sterk niezen en brand in de oogen. Den 22 Julij kwamen de Mazelen met de voorgaande toevallen uit, en zij werd den 24sten in het hospitaal opgenomen. Zij klaagde toen over walging, zwaarte en duizeligheid, een' bitteren mond, de tong was vlekkig wit beslagen en vochtig, glinsterende pijnlijke oogen. 's Morgens gaf zij schuimachtig slijm op, hoest, koorts met een' vollen, sterken, snellen pols, sterke hitte, geen afgang; de Mazelen bleven staan. Den 25sten bittere mond, de tong meer vuil beslagen, de hitte en koorts vermeerderd. Een toegediend braakmiddel loosde van boven en naar beneden vele galstoffen, waardoor, vooral het hoofd, veel verbeterd werd; — den 26sten was de bitterheid in den mond beter, de borst minder benaauwd, een klein koorstje — de uitslag begon te verdwijnen, de nacht was beter. — Den 27sten was er meer *oppressie*, de mond slijmiger, de hitte sterker. Een *emetico-catharticum* ontlastte veel taai slijm, met groote verligting van hitte en druk-

king

king op de borst. — Van den 28sten tot den 3osten waren de nachten rustig, er was geen koorts, maar de mond slijmig.

Dezer dagen was haar een aftreksel van *rhabarber* met een middelzout voorgeschreven, hetwelk zij echter verzuimde geregeld te gebruiken. Den 31 's morgens had zij eene sterke koorts met eene bleek geel beslagene tong, en een' met slijm bezetten mond; zij had pijn op de borst en in de hartkolk. Tegen den middag braakte zij van zelve eene menigte taai slijm met groote verligting; er vertoonde zich op de armen en beenen een naar roodvonk gelijkende uitslag. Den 1 Augustus roode vlakken, die zamenvloeiden, de keel zeer rood met gierstpuistjes bezet, de mond zeer slijmig, en sterke koorts; — den 2 op de armen veel gierstuitslag, spruw, zware drukking op de borst. Een *emetico-catharticum* ontlastte wederom door braking en ontlasting veel galachtig slijm, waardoor zoo wel de koorts als de benaauwdheid op de borst veel verbeterd werden. — Gedurende eenige dagen had zij van zelve verligtende brakingen van slijm, waardoor de koorts en andere toevallen langzaam verdwenen, en de zieke volkomen herstelde. — «*Morbillos*," zegt hij, «*et* «*praecessit et comitata est febris bilioso pi*- «*tuitosa*, *quam solam inter medendum re*- «*speximus*, *Prostantibus efflorescentiis morbil*-

«*lo*-

« *losis alvum atque emesin sollicitavimus valen-*
« *te pharmaco impune cum emolumento, et*
« *quin exanthema fuerit introversum. Ea erat*
« *materiae peccantis moles, isque habitus, ut*
« *qui ea neglecta morbi caussam in miasmate*
« *quievisset ignoto et contagioso ridiculus fuis-*
« *set.*"

Bij het volgende geval, hetwelk van den zelfden aard was, en op dezelfde wijze behandeld werd, zegt hij: « *Foeminas morbillosas hoc* « *anno plures habuimus, atque eas prae ceteris* « *laxas et pituitosas, viros vero perpaucos. At* « *neminem, mas feminam fuerit morbillis cor-* « *reptum vidimus quam febris ejusdem tempes-* « *tatis biliosa, pituitosa, aut ex utroque con-* « *flata, insalutatum praeteriisset. Eam febrim* « *fere solam persequebatur et non perfunctorie.* « *Hinc nullo non tempore morbillorum emeti-* « *cum exhibebatur. Si id posceret morbus* « *complicatus, nec eorundem id circo introversio* « *aut ulla anomalia observabatur* (*v*).

Hij voegt bij de overige dergelijke gevallen nog zeer gewigtige aanmerkingen, welke, daar ik reeds al te breedvoerig geworden ben, aan de overweging en bestudering van mijne jonge kunstgenooten moet aanbevelen.

VI.

(*v*) Ib. pag. 169.

VI. *Behandeling der Mazelen met Febris Nervosa vergezeld.*

Wanneer wij de toevallen nagaan, welke wij bij de meeste *complicatiën* der Mazelen hebben waargenomen, dan blijkt het ons duidelijk, dat men deze soort van Mazelen met de *putride* en *typheuse complicatie* verward hebbe. Intusschen hebben wij gezien, dat Hildenbrand en Richter dezelve zeer wel gekend en onderscheiden hebben, en dat ook Huxham (*w*), Sydenham en Morton, zoo wel als Burserius, ook daarvan de bijzondere behandeling hebben opgegeven (*x*). Huxham raadt in deze gevallen, vooral bij het inslaan der Mazelen, het ligchaam met warme doeken te wrijven, opwekkende en hartsterkende middelen (naar den geest van dien tijd) te geven, als *Lap. de Goa*, *crocus anglic.*, *moschus*, *campher*, met een *julapium temper.*, wijn, enz. Hij raadt vooral, bij het uitbotten der Mazelen geene koude te vatten, vooral bij het verschoonen, waardoor de Mazelen meest inslaan. Intusschen onderscheidt hij niet duidelijk de verschillende *complicatiën*, en handelt daarover zeer kort (*y*). — Burserius, die ook in eenen adem hier van de *morbilli putridi maligni* handelt,

(*w*) *Opp.* T. 1. S. pag. 322 336.

(*x*) p. 135.

(*y*) p. 277.

delt, raadt twee of drie dagen vóór de *eruptie* het bed te houden, voorts de zieken in eene matige *temperatuur* zonder sterk broeijen te bewaren, geen vleesch of vleeschnat te geven, maar verzachtende inwikkelende dranken van gerst, rijst of melk te bezigen, en voorts, wanneer de *eruptie* traag voorgaat, een aftreksel van linde, vlierbloemen of klaprozen, met een weinig *campher* of *spir. C. C.*, *spir. Minder.* of *Liq. anod. min. Hofmanni.* Somtijds doen hier drooge koppen, op verschillende plaatsen van het ligchaam aangelegd, veel nut, als ook voetbaden en mostaardpappen, ja somtijds zelfs Spaansche vliegen. In het tweede tijdperk raadt hij, de uitbotting traag zijnde, en de Mazelen niet goed uitkomende, even als Huxham, *bezoardica pulv. e chelis cancror. comp.*, *Rad. contrajerv. stib. diaphoret. non ablutum*, en volgens den raad van Hoffman, het *bezoardicum mineral.* en *sulph. aur. ant.* in kleine giften. Richter (*z*) merkt hieromtrent met regt aan, dat men vooral in het begin der ziekte niet te veel moet aanzetten, omdat men hier met *irritabele* zwakheid te doen heeft, maar dat men in tegendeel de scherpe stof moet afleiden door mostaardpappen en Spaansche vliegen, en het inwrijven van het *liniment. volatile* op de borst, — dat men hier vooral op de huid moet werken, en liever kramp-

(*z*) p. 434.

krampstillende middelen voorschrijven, dan *valeriana*, *senega*, *serpentaria*, maar vooral *campher* en *mosschus*, ja zelfs in het verder beloop vlugtige loogzouten en *opium;* terwijl hij de meer verhittende middelen, als wijn, de *naphthen*, enz. afraadt, maar daar vooral zorg voor laat dragen, dat de lijder geene koude vatte, en dat hij zich warm houde. De heer Themmen, die deze *complicatie* zelden gezien heeft, volgt de behandeling van Richter. De heer C. A. Tott (*a*) prijst zeer de goede uitwerkingen der *campher* met een afkooksel van den *senegawortel* met *Sulph. aur. antim.* in *nerveuse* Mazelen met aandoening van de borst, en zag daarvan de heerlijkste uitwerkingen in verplaatsingen naar de borst, zelfs in hopelooze gevallen — vooral ook, om de gevolgen daarvan voor te komen, zoo als wij nader zien zullen.

Ofschoon somtijds de Mazelen, zoo als ik boven reeds gezegd heb, alleen de kenmerken van eene *febris nervosa* vertoonen, heb ik dezelve meestal *gecompliceerd* gezien met *febris catarrhalis* en *pituitosa*, en daarom ook in deze ziekte eene gemengde behandeling moeten volgen. In den beginne gaf ik verzachtende en inwikkelende middelen met *Spir. Minderer.*, *vin. antim.*, *Huxh. kerm. miner.*, *sulph. aur. antim.*, gepaard

(*a*) Hufel. *Journ. Suppl.* 1827, S. 101, 102.

paard met zachte *anodyna. syr. pap. alb.*, *extr. hyosc.* enz. Hier heb ik echter al vroeg mostaardpappen en Spaansche vliegen moeten bezigen — vooral de zieken warmer houden, en daarna in het verder beloop kleine giften van *campher* in eene *emulsie* of in eene oplossing van *gummi Arabic.* gegeven, waarbij ik dan, naar de verschillende omstandigheden, *nitrum* of *antimonialia* voegde. In dit geval, vooral als de Mazelen dreigden in te slaan, heb ik met nut *opiaten* en vooral het *extr. hyoscyam.*, met de *campher* vereenigd, gebezigd. Zelden heb ik sterkere middelen, dan *valeriaan*, *arnica* of *serpentaria* noodig gehad.

VII. *Behandeling van Mazelen met Typheuse of Rotachtige toevallen verzeld.*

Ik heb geene *Epidemie* van Mazelen met *typheuse* toevallen of met eene ware *febris putrida* waargenomen, en ik geloof ook, dat die zeldzaam voorkomt, en dat de Mazelen, die voor rotachtig gehouden worden, meer tot de *nerveuse* behooren, waarbij zich dan wel eens *putride* toevallen vertoonen, en daarom veelal als *morbilli nervosi* kunnen behandeld worden. Intusschen twijfel ik er niet aan, of deze ware *putride* Mazelen worden nu en dan waargenomen, en hierom zal ik ook, hetgene ik bij andere schrij-

vers

vers daarvan vermeld vinde, in de behandeling dezer *complicatie* opgeven.

Morton(*b*), die de Mazelen met de Roodvonk verwart, beschrijft ook deze beide ziekten onder éénen titel, zoodat het moeijelijk valt, overal zijne regte meening te vatten. Men ziet echter ligtelijk, dat hij tweederhande soort van *maligniteit* onderscheidt; de eerste, als een gevolg van ontsteking, wanneer die, of verwaarloosd, of kwalijk behandeld zijnde, in *gangreen* of *Sphacelus* overgaat; de tweede, waarin van het begin der ziekte af teekenen van zwakheid en ontbinding der vochten plaats hadden.

Deze *Epidemie* van 1670 te *Londen* was zoo doodelijk, dat er omtrent 300 's wekelijks stierven; deze stikten in het tweede tijdperk der ziekte door *angina* of *peripneumonie*. Breedvoerig spreekt hij hier van het onderscheid van goed- en kwaadaardige Mazelen. In het volgende hoofdstuk gaat hij tot de behandeling dezer ziekte over, die meest in het toedienen van warme *alexipharmaca* bestaat. Burserius is meestal Morton en Storck, die er slechts met een woord over handelt, gevolgd(*c*). Meer belangrijk is de verhandeling van Watson(*d*) over eene *Epidemie* van Mazelen, die hij te *Londen* in 1763 tot 1768 heeft waargenomen,

(*b*) *Tract. de febre inflam.* cap. III en IV, p. 11 seqq.
(*c*) Storck, *pr. med. pract.*, p. 500.
(*d*) *Lond. obs. and. enquis. t. IV. art. XI.*, p. 152 seqq.

men, komende dezelve veel overeen met diegene, welke Morton beschreven heeft, en waarvan hij ook sporen vindt bij Huxham, in zijne beschrijving der *Epidemie* van 1745, waarin sommigen stierven aan *peripneumonie*, anderen aan eene langzame *hectische* koorts, dikwijls verzeld van eene bloedige *diarrhé*, met verschrikkelijke zweren en *caries* in den mond. Watson beschrijft de ziekte op de volgende wijze. Nadat in de eerste drie dagen de gewone toevallen der Mazelen, waterige oogen, gezwollene oogleden, loopen van den neus, moeijelijke ademhaling, hoest, en verscheidene koortsige toevallen aanwezig geweest waren, verscheen de *eruptie*, die, nadat zij de vier volgende dagen zich op verschillende plaatsen van het ligchaam vertoond had, verdween, en alleen op de huid ligte schilfers naliet. Omtrent dezen tijd werden de koortsige toevallen, de hoest, en moeijelijke ademhaling erger, vooral wanneer men in het begin der ziekte de aderlating en behoorlijke braakontlastingen verzuimd had: maar deze toevallen weken wederom voor de gewone behandeling in een paar dagen, zoodat de ziekte meestal binnen tien, of ook somtijds wel binnen veertien dagen afliep. In de kwaadaardige Mazelen was in tegendeel de afloop geheel anders; waterige oogen, die tevens ontstoken waren, hoest, en algemeene zwakheid waren de eerste

tee-

teekenen dezer ziekte. Hierop volgde meest een rustelooze nacht. Op den volgenden dag bereikte de koorts meest eene aanmerkelijke hoogte, en was verzeld van pijn en zwaarte in het hoofd, waarop tevens reeds de uitslag volgde, zoodat de Mazelen reeds den tweeden dag op het ligchaam zigtbaar waren.

De hoest en de oogontsteking werden dan erger; de zieke klaagde over zeer sterke hitte, *oppressie* op de borst en lusteloosheid. De ademhaling was gemeenlijk moeijelijk, en er was geene ophoesting. De huid was meest droog, de keel had eene diep roode kleur, de tong was meest vuil beslagen, en de dorst sterk, de pols was zeer snel, maar zelden vol; de zieken klaagden over groote zwakheid. De *eruptie*, de hitte en *inflammatoire* toevallen bleven vier of vijf dagen aanhouden, naar mate de ziekte meer of minder zwaar was, en gingen dan weg. In sommige gevallen duurden zij eenige weinige dagen langer — maar de *eruptie* was gewoonlijk met de eerste vier dagen geëindigd. Dit was het eerste tijdperk der ziekte. Het tweede of laatste tijdperk der kwaadaardige Mazelen begon, nadat de koortsige hitte over, en de uitslag verdwenen was. De oogen werden nu gedurende een' geruimen tijd zeer pijnlijk, de hoest, *oppressie* en moeijelijke ademhaling bleven met dezelfde hevigheid aanhouden, en verergerden zelfs bij

wij-

wijlen, terwijl daarmede groote onrustigheid, benaauwdheid, zonder eenige ophoesting, gepaard gingen. Er had geen dorst plaats; de pols was klein, onregelmatig en snel, de lijder was zeer zwak, vooral, wanneer er tevens eene ontlasting van dunne stoffen bijkwam.

De zieken vermagerden nu sterk, en wanneer hier nu ijlhoofdigheid bijkwam, was het een teeken van een' naderenden dood. De schrijver merkt hier op, dat Mead te onregt Sydenham berispt, dat hij in het eerste tijdperk de aderlating verzuimde, en dezelve niet vóór het tweede tijdperk voorschreef, wanneer eene al te warme behandeling en heete geneesmiddelen hoest en eene korte ademhaling veroorzaakt hadden. Wanneer Mead deze soort van Mazelen gezien had, zoude hij ondervonden hebben, dat deze toevallen ook dan verschenen, wanneer men in het begin der ziekte de aderlating niet verzuimd had, en er geene heete middelen gebruikt waren. Men moest voor gunstige teekenen houden, wanneer in het tweede tijdperk der ziekte de huid vochtig werd, er eene zachte uitwaseming verscheen, de onrustigheid en de benaauwdheid bedaarden, de hoest en moeijelijke ademhaling verminderden, en de zieke meer krachten verkreeg. Het tegenovergestelde was ongunstig.

Weinigen stierven in het eerste tijdperk der ziekte, velen in de twee eerste dagen van het

twee-

tweede tijdperk, maar de meesten tusschen de tweede en derde week, sommigen zelfs nog wel eene maand na het begin der ziekte. Van degenen, die stierven, zonken er sommigen weg onder eene moeijelijke ademhaling; meer zieken bezweken onder *dysenterische* ontlastingen, wanneer de ziekte zich op de ingewanden gezet had, — bij dezen was er versterf van het *rectum* aanwezig. Behalve dezen, stierven er nog zes anderen aan *sphacelus* in andere deelen. De meisjes stierven meest aan *sphacelus* in de *pudenda*. Twee kinderen hadden verzweringen in den mond en in de wangen, die zoodanig sterk waren, dat de wangen vóór den dood geheel in *sphacelus* waren overgegaan. Bij eenen lijder was het tandvleesch en het kakebeen zoodanig *gecorrodeerd*, dat de meeste tanden vóór den dood waren uitgevallen. Bij diegenen, welke herstelden, bleven er nogtans langen tijd verzweringen aan de lippen en in den mond achter. Huxham had hetzelfde waargenomen bij de boosaardige Mazelen te *Plymouth*, in het jaar 1745. Sommigen waren, nadat de toevallen van hoest en van moeijelijke ademhaling verdwenen waren, zoodanig verzwakt, dat zij genoegzaam weigerden eenig voedsel te gebruiken, en somtijds nog na zes weken uitgeteerd bezweken.

Vele lijken zijn geopend. Die na eene korte ademhaling, enz. gestorven waren, hadden weinig

nig slijm in de luchtpijp, maar de zelfstandigheid der longen was zeer week, de bloedvaten waren met bloed opgezet en verstopt, de longen met het borstvlies zamengegroeid, de linker kwab was *gesphaceleerd.* Bij een' ander', die op het einde van de derde week onverwachts stierf na eene zeer benaauwde ademhaling, eene *colliquative diarrhé*, en eene scherpe pijn onder het linker schouderblad, waren de vaten der longen zeer vergroot, een groot gedeelte van de linker kwab was ook *gesphaceleerd*, waardoor eene *corrosie* der longvaten veroorzaakt was, en eene uitstorting van bloed, die bijna de gansche linker borstholte vervuld had. Het *gesphaceleerde* deel bevattede eene groote hoeveelheid rottige, donker gekleurde en sterk stinkende stof. Nergens vond men verzamelingen van etter, maar overal teekenen van *sphacelus.*

Wat nu de behandeling betreft; men had zeer zelden verzuimd eene ader te openen, en wanneer er gedurende het eerste tijdperk teekenen van eene zware *peripneumonie* aanwezig waren, werd de aderlating meer dan eens herhaald; de zieken schenen echter daarvan minder verligting te hebben, dan in de gewone Mazelen. Wanneer er na de hitte in de *eruptie* eene zware benaauwheid in de ademhaling overbleef, verligtte de aderlating niet meer, en scheen in tegendeel de zwakheid te vermeerderen. Daar de ziekte van een' rotachtigen

gen aard was, was men genoodzaakt deze behandeling te staken. Want ofschoon de longvaten uitgezet en verstopt bleven, was dit geen gevolg van eene algemeene, maar van eene plaatselijke volbloedigheid der longvaten.

De verstopping had hier alleen in die vaten plaats, die het bloed van de regter holligheid van het hart ontvangen, en dus verligtte de ontlasting dier vaten niet, die hetzelve uit de linker holligheid ontvangen, daar de verstopping in de vaten, die tusschen de beide holligheden van het hart gelegen zijn, plaats had. En hierdoor werd de zieke aanmerkelijk door die herhaalde aderlating verzwakt.

Na de aderlating, die in het begin der ziekte geschied was, werden de toevallen merkelijk bedaard door het zuiveren van de maag en ingewanden, door kleine giften van *Tart. Emetic.* toe te dienen. Daarna werden zachte verkoelende *antiseptica* gegeven — de kamers, waarin de zieken lagen, werden koel gehouden, daar de ziekte in den zomer voorviel. Wanneer er geene *diarrhé* aanwezig was, gebruikten zij een *decoct. pectorale* met *oxym. simpl.*, of gerstewater, of vlierthee. Bij sterke onrustigheid laauwe baden, zoo lang de lijder die konde verdragen. In het tweede tijdperk deden Spaansche vliegen veel nut. Voor de zwakheid gaf men hun wijnwei. Wanneer er *dysenterische* toevallen bij waren, *Rad.*

Serp. virgin. met *confect. cardiac.* Somtijds, met eenige droppen *Tinct. Theb.*, voor voedsel rijstpap. Als de ademhaling niet zeer moeijelijk was, werd de zwakheid zeer verbeterd door het gebruik van een *dec. cort. peruv.* Somtijds werd de ademhaling daardoor moeijelijker, en het was te betreuren, dat *ulceraties* in den mond en *sphacelus* van andere deelen het gebruik van dit edel middel noodzakelijk aanwezen, en men hetzelve om de benaauwde ademhaling niet konde bezigen. Men moest in dit geval daarvoor de *Serp. virg.* in de plaats stellen, die echter veel minder uitwerking deed. Wanneer de eetlust ontbrak, deed versche melk veel goed. De schrijver denkt uit ondervinding, dat op kwaadaardige Mazelen ook booze Pokken volgen, en wilde daarom na het ontstaan der Mazelen geene Pokken inenten.

Wij zouden nu moeten overgaan tot de behandeling der *complicatie* van de Mazelen met andere ziekten; dan daar ik hieromtrent geene bijzondere aanmerkingen heb, en ik het bekende omtrent de behandeling dezer ziekten zoude moeten opgeven, zal ik liever tot de behandeling van de gevolgen dezer ziekte overgaan.

VIII.

VIII. *Behandeling van de gevolgen der Mazelen.*

In de behandeling der Mazelen zelve heb ik ook grootendeels de gevolgen daarvan afgehandeld; om in geene noodelooze herhalingen te vervallen, zal ik dan hier kort zijn.

Wij zouden hier in de eerste plaats moeten spreken van de toevallen van *peripneumonie* en *pleuritis* of *bronchitis*, welke niet alleen onder, maar ook, vooral in kwaadaardige *Epidemiën* van Mazelen, na den afloop der ziekte, somtijds zonder uitwendige oorzaak, maar vooral door het verwaarloozen der zieken, en het vatten van koude voorvallen; — dan, daar wij dit stuk boven zoo breedvoerig behandeld hebben, kunnen wij dit hier met stilzwijgen voorbij gaan.

Wij moeten hier alleen nog opmerken, dat er dikwijls na de Mazelen een krampachtige hoest overblijft, die zeer lastig is, en, verwaarloosd zijnde, zeer nadeelige gevolgen, ja de tering zelfs kan veroorzaken. Men moet in de behandeling daarvan zeer oplettend zijn; wanneer daarbij nog hitte, koortsigheid, en min of meer kortademigheid overblijven, moet men zich vooral van heete en prikkelende borstmiddelen onthouden, maar deze toevallen of door eene algemeene aderlating, of door koppen of bloedzuigers, en door *emolliërende* dranken, borstkruiden

 met

met *nitrum* of *Sal Ammoniac* behandelen, terwijl men hier tevens afleidende middelen, als Spaansche vliegen, of de zalf van Autenrieth, uit *Tart. Emet.* met *axungia* bestaande, of met *Tinct. Canthar.* kan aanwenden, welke dan dikwijls de beste uitwerkingen geven. J. Frank waarschuwt hier te regt, om niet te vroeg, en in alle gevallen, zonder onderscheid, den koortsbast toe te dienen, maar liever zijne toevlugt tot de *digitalis* en het gebruik van melk te nemen (*e*). Burserius (*f*) is ook van dit gevoelen, en zegt, dat, ofschoon de hardnekkige hoest, die na de Mazelen overblijft, somtijds voor borstmiddelen (*bechica*), en het inademen van eene zuivere lucht van zelven verdwijnt, dan echter, wanneer die hardnekkig voortduurt en op kwaadaardige Mazelen volgt, ligt in tering overgaat, en daarom meest met herhaalde aderlatingen moet bedwongen worden, waarna men met nut zachte borstmiddelen, met koortsbast gepaard, en 's avonds een *paregoricum* kan geven. Von Hildenbrand, die ook deze gevolgen zeer wel heeft opgemerkt, en de *peripneumonische* toevallen na de Mazelen ook door aderlatingen en *antiphlogistica* wil behandeld hebben, zegt ook, dat, wanneer deze aanvallen van hoest meer met *accessen* aankomen, en naar kinkhoest, of naar een

(*e*) p. 259.

(*f*) p. 140.

een *asthma convulsivum* gelijken, men dezelve dan met krampstillende middelen, *hyoscyamus*, *phellandr. aquat.*, *merc. dulc.*, *campher* en *opium* moet wegnemen. Hij rekent de *emetica* onder de twijfelachtige middelen (*g*). Ik heb in die gevallen, waarin een aanhoudende prikkelende hoest na de Mazelen plaats had, mij zeer wel bevonden bij, en die meest kunnen te boven komen door een aanhoudend gebruik van selterwater met warme melk.

Dit niet helpende, voegde ik bij het inwendig gebruik van *Syr. pap. alb. extr. hyoscyam.*, met of zonder *vinum antimon*, of *Ipecacoan.*, een' warmen leefregel, het dragen van flanel, en eene Spaansche vlieg, of *bois de garou* op den arm eenigen tijd opengehouden. Richter is genoegzaam van hetzelfde gevoelen. Hij raadt echter voorzigtigheid aan bij het aderlaten van kleine kinderen, en wil na de aderlating Spaansche vliegen, *opium* en *campher* aangewend hebben.

Wanneer na de *peripneumonische* toevallen de hoest droog wordt, de borst reutelt, en het kind niet meer kan ophoesten, dan loopt het groot gevaar van eene stikzinking, of eene verlamming der longen. In dezen toestand is de *senegawortel*, *kermes mineral.*, de *scilla.*, *gummi ammon.* en, als dit alles niet meer helpt, een braakmiddel soms nog van dienst. Wanneer er ee-

(*g*) p. 367.

een drooge kramphoest, veroorzaakt door kleine klierverhardingen, in de longen overblijft, heeft men zeer voor eene longtering te vreezen. Hier helpen *opium* en *campher* met kwikzilver, eene *diaphoretische* behandeling, en een flanellen hemd op het bloote lijf gedragen, ook *senega*, watervenkel, *Sulph. aur. antim.;* en voorts raadt hij hier het volgend middel aan:

℞ *Extr. conii macul.*
Sulph. depur. à gr. VIII.
Extr. Hyoscyam. gr. II.
Sac. Rar. albi. gr. XII.
m. f. pulv. dispens. tales N. VII.

Blijven er vaste pijnen in de borst over, dan legt men daarop Spaansche vliegen. Laauwe baden met zwavellever worden als krachtige hulpmiddelen ook door hem aangeprezen. Als de krachten daarbij afnemen, kan men koortsbast en ijslandsche mos met een melkdiëet aanraden. Bijaldien er teekenen van slijmtering bijkomen, is de *digitalis* met selterwater en melk bijzonder nuttig.

Oogontstekingen. Onder de gevolgen der Mazelen, welke eene bijzondere aandacht verdienen, behooren voorzeker ook de *ophthalmien*, van welker behandeling wij dus hier ook met een woord zullen moeten spreken.

Bur-

B u r s e r i u s (*h*) raadt in deze *ophthalmien*, welke dikwijls na het doorstaan der Mazelen overblijven, aderlatingen, bloedzuigers, Spaansche vliegen, en eene pap van zoete appelen in melk gekookt, soms, als er geene *active* ontsteking is, met een weinig *campher* op de oogen te leggen. P. F r a n k (*i*) zegt, dat men vooral op de oogen moet letten, als er veel jeuking en pijn daarin plaats heeft, de zieken in eene donkere plaats moet houden, en de verzachtende damp van vlierwater, of eene stoving van laauwe melk en een aftreksel van *malva* op de oogen moet leggen. Maar bijaldien er eene zware ontsteking plaats heeft, raadt hij bloedzuigers aan de slapen van het hoofd, of bloedige koppen achter de ooren te zetten (*k*). R i c h t e r wil, behalve het plaatsen der zieken in eene duistere kamer, dat men oogwater bezige uit witte vitriool, loodsuiker en *campher* bereid, en wanneer dit niet schielijk helpt, de roode *praecipitaat*-zalf, bestaande uit X grein roode *praecipitaat* met VI gr. *campher* en ʒII ongezouten boter, die men ter grootte van eene linze tweemaal daags in de oogen brengt.

Wanneer de zieken geene zalven verdragen kunnen,

(*h*) p. 140.

(*i*) p. 258, 259.

(*k*) l. c.

nen, gebruikt men een oogwater van I gr. *sublimaat* in ℥IV rozenwater opgelost. Bij groote gevoeligheid voegt hij er ʒII slijm van *gum. Arab.* bij, of ook ʒII *Tinct. opii.* In het *Journaal* van Hufeland (*l*) vinden wij eene belangrijke geschiedenis van eene *spasmodische* zamentrekking der oogleden, door Reil beschreven (*m*).

Een kind van 2½ jaar was van zijn eerste jaar af bestendig met daauwworm geplaagd geweest, waarop toevallen van *Engelsche* ziekte volgden; rondom de ooren was bestendig uitslag, en uit den neus vloeide steeds een scherp vocht. Deze ontlasting verdwijnende, werden de oogleden van beide oogen krampachtig gesloten, zoodanig dat het kind deze bij het ontwaken niet konde openen. Dit duurde tot 's avonds te zes uren, toen na het wrijven de oogen zich openden — de oogappel was gezond. In de beweging der spieren van het aangezigt en der armen bespeurde men ook iets krampachtigs. Na de *paroxysmus* konde het kind zien, maar klaagde het licht niet wel te kunnen verdragen en pijn in de oogen te gevoelen. — Daar men hier wormen vermoedde en verstoppingen in het darmscheel, gaf men *calomel*, hetwelk veel slijm, maar geene wormen ontlastte,

(*l*) *Journ.* I. S. 350.

(*m*) *Mem. clin.* vol. I. *fasc.* 2, p. 155.

te. Vervolgens gaf men *Vin. Ant.* met *Tinct. thebaic.*, waardoor de *paroxysmus* veel verkort werd, maar niet geheel wegbleef. *Laudanum* op de oogleden gestreken maakte wel, dat de oogen zich openden, maar de *paroxysmus* kwam geregeld weder.

Dit geval wordt aldaar door Hecker aangehaald, die een dergelijk geval na de Mazelen zag.

Een meisje van 7 jaren had in het najaar van 1795 de Mazelen gehad, waarop onmiddellijk over het geheele ligchaam zweren voortkwamen, die in ettering overgingen, en dan verdwenen, om voor nieuwe zweren wederom plaats te maken. Uit den neus vloeide gestadig veel slijm. Spaansche vliegen hadden hier niet geholpen. De oogleden bleven 's morgens bij het ontwaken zoo vast gesloten, dat men die niet van elkander konde scheiden, en openden zich 's avonds na zonne-ondergang van zelve. Met het toenemen van het lengen van den dag verlengde zich ook de *paroxysmus*. Men kon aan de oogleden niets tegennatuurlijks zien, en er was geen spoor van ontsteking, uitslag, enz.

In het begin was ook de oogappel gezond, en het meisje zag 's avonds en 's nachts zeer goed. Langzamerhand werd het horenvlies in beide oogen aanmerkelijk troebel. Daags kon zij niet alleen het licht niet verdragen, maar had zelfs

zelfs in eene donkere kamer hevige pijnen, en zij moest haar hoofd, om eenige verligting te hebben, in een dik bed verstoppen. Zoo had deze ziekte twee maanden geduurd, voordat de schrijver te hulp geroepen werd.

Inwendig gaf hij: ℞ *Merc. dulc.*
Extr. Hyoscyam.
Sulph. aur. antimon. gr. III.
Sacch. Canar. ʒß.

m. f. pulv. d. doses tales XII. Om daarvan morgen en avond een te nemen, en daarbij het volgende oogwater: ℞ *Merc. subl. corr.* gr. II.
Extr. opii aquos. ʒß.
Aq. Rosar. ℥IV.
Muc. Sem. Cydon. ℥ß.
m.

waarmede de oogen deels gewassen, deels daarvan *compressen* op de oogen moesten gelegd worden. Naauwelijks had het kind deze middelen een' dag gebruikt, of de oogen openden zich van zelve, en na het gebruik van drie dagen sloten zij zich niet weder. Het oogwater werd nog acht dagen gebruikt, waarna de oogen wederom genoegzaam helder waren, en het kind volkomem goed konde zien. Door het gebruik van de poeijers verdwenen de zweren ook langzamerhand.

Ik herinner mij nog zeer wel, ofschoon ik daarvan geene aanteekening vinde, een dergelijk ge-

val van een *scrofuleus* meisje, hetwelk na de Mazelen ook de oogen maar bestendig gesloten moest houden, en geheel geen licht konde verdragen, hetwelk ik ook door het uitwendig gebruik van een *decoct. Altheae* met *laudanum*, en inwendig met de *pulv. Plummer.* en eikelkoffij genas.

Ackerman rekent de langdurige oogontsteking onder de lastigste gevolgen der Mazelen. Zij volgde ligter bij slappe opgezette kinderen, die een' aanleg tot *Scrophuls* hadden. Deze oogontsteking was dan ook hardnekkiger, dan bij anderen; gezonde kinderen kregen die alleen, wanneer zij zich te vroeg aan de koude lucht blootstelden. Velen werden met den tijd door de natuur zelve hersteld, terwijl anderen door oogwater met *Sach. Saturni.*, anderen wederom met witte *vitriool*, met slijm van kwepitten met *opium* verbonden, genezen werden, vooral wanneer de aandoenlijkheid der oogen sterk was.

Wanneer de oogziekte *chronisch* werd, en met zwakheid gepaard was, hielpen versterkende en zamentrekkende oogwaters, vooral ook de zalf van Yves, die door hem op de volgende wijze verbeterd was: dezelve bestond namelijk uit tien grein roode *precipitaat*, zes gr. *campher*, en twee drachmen versche boter, van welke men tweemaal daags de grootte van eene linze in het oog bragt, en dan hetzelve uit-

wen-

wendig bedekte met eene oplossing van zink of ijzervitriool of loodsuiker. Deze zalf is ook bij *scrophuleuse* oogontsteking dienstig, waarbij dan ook inwendig *antiscrophuleuse* middelen moeten aangewend worden (*n*).

Reil spreekt nog in zijne *mem. clin.* (*o*) van eene bijzondere *metastase* na het onderste *ooglid*, waarin een *tumor inflammatorius* kwam van de grootte van eene hazelnoot, die altijd in verettering overging, en dan naar binnen, dan wederom naar buiten doorbrak, zelden werd de oogbol zelf aangedaan. *Emolliërende* middelen en het openen van het *absces* genazen dit schielijk.

In de Haagsche *Epidemie* heb ik zelden van de oogziekten, die wel eens na de Mazelen overbleven, eenige nadelige gevolgen waargenomen, maar die meest gemakkelijk zien wijken voor verzachtende en verkoelende oogwaters, en Spaansche vliegen achter de ooren eenigen tijd opengehouden. — In de *Epidemie* van 1816 bleven er bij sommigen vlekken op het horenvlies over, welke echter door een oogwater met een weinig *sublimaat* en *opium* gemakkelijk werden weggenomen.

Ik voeg hier nog bij eene getuigenis van Dr. C. A. Tott (*p*), omtrent de nuttigheid van de *campher*, om de gevolgen der Mazelen weg te

(*n*) *Bemerk. über die Kentniss und Cur einig. Krankheiten*, T. II, S. 84.

(*o*) l. c.

(*p*) *Hufel. Journ. Supplem.* 1827, S. 101 en 102.

te nemen. Hij had daarvan de beste uitwerkingen gezien in *chronische* ongemakken der werktuigen van de ademhaling, der oogen en ooren, als gevolgen der Mazelen. Hij behandelde in 1823 vele kinderen, die eenvoudige, goedaardige Mazelen hadden — geen kind stierf daarvan; velen hielden heeschheid, kittelen in de keel, aanvallen van verborgene *pleuris*, raauwheid op de borst en sterke hoest; velen behielden, in plaats van deze toevallen, eene *blephoro blennorhe* en *passive* ontsteking der *conjunctiva*. Al deze toevallen, waartegen zwavel, watervenkel, *senega*, goudzwavel, *conium*, *aq. Laurocerasi*, *vesicatoria*, oogzalven, oogwaters, weekmakende dampen, enz. bij sommigen zonder veel vrucht aangewend waren, weken voor het gebruik van de *campher*, die hij bij borstkwalen en keelpijn inwendig met *calomel*, *Extr. hyoscyam.* en suiker in den vorm van poeijers gaf — bij de hardhoorigen enkel met suiker, of in amandelmelk, bij oogziekten met *calomel*. Bij hardhoorigheid werden bovendien dampen van *campher* met heet water door een' trechter in het oor geleid — bij borst- en keelziekten in den mond — bij oogziekten zonder trechter — bij de laatsten ook zalven uit ongezouten boter en *campher*, waarmede de oogleden der zieken alleen bestreken werden, terwijl het oog dan gedurende eenige minuten gesloten bleef. Hij denkt, dat *campher* een even zeer

ver-

verstorend middel is van het Mazelen-gif, als de *belladonna* van dat van den Roodvonk.

Ulcus Noma, waterkanker schijnt, zoo als ik boven opmerkte, meer een gevolg der Mazelen, dan van eenige andere uitslagziekte te zijn. — Dit is reeds door Huxham aangeteekend. In de maand Julij 1745 zag hij kwaadaardige en met rotkoorts verzelde Mazelen, gangreen in de keel, *caries* in de kaak en van het *os vomer*, waarop een ellendige dood volgde; — dit kwam ook nog in de maand September voor (*q*). Reil beschrijft dit aldus: « *In plurimis cum* « *desquammatione, et octiduo circiter ab eo e-* « *lapso, gangraena et totum os internum,* « *quasi excoriatum dolere incipiebat. Mox se-* « *quebatur salivatio, et cum illa ulcus unum* « *aut alterum, lardaceum, albi, margaritacei* « *coloris, venereo simillimum. Ulcus hoc, pro-* « *funditate et magnitudine paullatim incres-* « *cens, latius serpebat, ac retrorsum ad fau-* « *ces, antrorsum ad aperturam oris ita exten-* « *debatur, ut ipso ore clauso una ulceris ex-* « *tremitas in illius angulo conspiceretur. Non-* « *nunquam ita ejus profunditas simul cum* « *magnitudine augebatur ut perforatio buccarum* « *inde timenda esset. Morbi hujus (quam certe* « *Medicus quisque, qui in singulo puero eum* « *conspiceret, pro ulcere cacoëthico venereo* « *ha-*

(*q*) p. 319.

« *haberet*) *vera diagnosis itaque in epidemica*
« *hujus mali natura et simultanea consuetarum*
« *aphtharum praesentia*, *pendebat.*

« *Ulcera haec plurimum in alterutra bucca*
« *interna in regione aperturae ductus stenoniani*,
« *in bucca sinistra saepius*, *quam in dextra*, *in*
« *puella frequintius*, *quam in pueris appare-*
« *bant Verum et alias partes*, *paeter buccas*
« *adgrediebantur. Eadem enim ulcera*, *inter-*
« *dum in gingivis superioribus et inferioribus*
« *alba*, *cruorem facile fundentia et tanta nas-*
« *cebantur*, *ut dentes nigri*, *carie confecti*, *va-*
« *cillarent immo exciderent*, *ipsasque gingivas*
« *fere ad ossa maxillaria depaserentur. In*
« *ipsius linguae latere*, *ad quod bucca adfecta*
« *erat*, *haec ulcera cum ingenti ejus tumore et*
« *dolore impeditaque daglutitione videbantur*
« *tanta*, *ut nonnunquam octavam*, *immo quar-*
« *tam linguae partem exederent*, *odor foetidis-*
« *simus oris et animae erat*, *ut in scorbuto.*
« *Salivatio continuata cum morbo increscebat*
« *eum in gradum*, *ut linteamina omnia brevi*
« *tempore madida*, *indusiaque bis in dies mu-*
« *tanda essent. Summa inde corporis macies*
« *ordiebatur. Quidam etiam pueri aliiquod*
« *tempus ante morbillorum eruptionem his ab*
« *ulceribus tentati*, *nihilo minus a superatis*
« *morbillis iterum invadebantur. Immo con-*
« *tagiosum videbatur esse malum*, *qua oscu-*
« *lan-*

« lando halitum eorum inspirabant, dolore, « sensibilitate pustulisque oris albis corri- « perentur.

« Ceterum aegroti sine febre erant, satis bene « valebant, immo cibum appetebant, dummo- « do dolor oris permitteret. Promiscue robusti « et imbecilles pueri, ii, qui multis et qui pau- « cis morbillis laboraverant, invadebantur. « Nullum vero adultum hoc a morbo tentatum « vidimus. Mitior morbus quatuordecim dies, « gravior quatuor hebdomades durabat.

« Variis remediis, in aphthas commendatis, « nostrum in morbum frustra tentatis, in usu « vitrioli albi melle mixti, acquievimns, quod « unicum fere lenimen optimoque contra haec « ulcera effectus praestitit. Cujus cum usu « externo pulverem Plummeri et laxantia mer- « curialia, per intervalla repetita, junximus. « Vulgus in eas unguentum Aegyptiacum, vel « merum, penicillo admotum, vel melle et « aqua dilutum, tanquam oris collutorium ad- « hibuit. Nec hoc remedium, quod cupro, « summo tonico vires debet, spem fefellit; ul- « cera laxa, ab illo purificata consolidabantur. « Ipse in refractario morbo hoc remedium, haud « sine insigni commodo, in auxilium vocavi- « mus (r).

Men duide het mij ten goede, dat ik dit ge-

(r) *Mem. clin. fasc.* 2, p. 264.

geheele stuk van den beroemden Reil hier heb afgeschreven, daar ik nergens eene zoo keurige beschrijving daarvan gevonden heb, en deze ziekte, helaas! zoo hier als elders meer algemeen schijnt te worden, en zoo ik merk, ook in het Noorden van *Duitschland* meer en meer, vooral bij de geringere volksklasse, wordt waargenomen, en ten tijde van Reil weinig bekend schijnt te zijn geweest. Wij vinden daarin ook de gelukkige behandeling eener ziekte, welke bij ons, wanneer men dezelve niet aanstonds behoorlijk behandelt, zeer dikwijls doodelijk wordt, en niet luistert naar die middelen, welke door Reil worden opgegeven. Ik heb ook gemerkt, dat men dezelve hier te lande nog voor eenige jaren minder kende, en daarom in het geneeskundig Magazijn van de heeren van Stipriaan Luiscius, enz. beschreven (*s*). Ik moet dan ook tot deze verhandeling mijne lezers verwijzen, daar ik in dezelve getoond heb, dat deze ziekte dikwijls een gevolg is van *Sordes* in de eerste wegen, van koortsen en van allerhande soort van uitslagen, vooral wanneer in de behandeling daarvan eenig verzuim heeft plaats gehad; dat deze ziekte van een' *scorbutieken* aard is, in het begin door *emetica* en *cathartica*, maar

(*s*) IV D. 3 st. bl. 52 en V. 3, bl. 78.

maar naderhand door *C. Peruv.* en *minerale* zuren moet behandeld worden, welke dan alleen nog helpen, wanneer de ziekte niet reeds te veel verwoesting in het aangezigt heeft te weeg gebragt. In de *Konst-* en *Letterbode* van 1827, no. 1, vind ik eene waarneming van den heer van Dam, van *Alkmaar*, omtrent het gebruik der *chlorine d'oxide de sodium*, *chloruretum* in den waterkanker. Hij had namelijk ondervonden, dat van 23 kinderen, die na eene ziekte, die in de dorpen van Noordholland geheerscht had, het *ulcus noma* gekregen hadden, er maar drie waren hersteld — dat hij aan een kind van vijf jaren, dat na afgaande koortsen deze ziekte gekregen had, zoodanig, dat er reeds eene *gangreneuse* plek ter grootte van een' gulden op de wang uitwendig aanwezig was, met eene verharding van het geheele linker gedeelte van het aangezigt, welke *gangreen* met een' ondragelijken stank tot in den mond doorging, nu het volgend geneesmiddel gegeven had, hetwelk hij met een penseel uit- en inwendig aanwendde. Hij bezigde een mengsel van 31,25 w. *chlorine soda*, 15,62 w. *tinctuur* van *catechu* en 156,25 w. gezuiverd water. Hij legde tevens eene plukselwiek, met dit vocht nat gemaakt, uitwendig op hetzelve aan. Het halve aangezigt werd verder met een *compres*, in warmen rooden wijn nat gemaakt, geheel bedekt, en het ongemak

alle

alle twee uren op dezelfde wijze bevochtigd en ververscht. Den volgenden morgen was niet alleen alle stank verdwenen, maar het verstorven deel ook niet in grootte toegenomen, en begon zich zelfs reeds van den gezonden rand af te scheiden; terwijl na 24 uren zich deze rand ontstoken vertoonde, en de wasachtige hoedanigheid der deelen, alsmede de algemeene verharding verminderd waren.

Na twee dagen was deze verharding nu niet alleen geweken, maar ook het verstorven gedeelte met de wiek medegegaan, met achterlating van een gat tot binnen in den mond van de grootte van eene muskaatnoot. De wang werd echter van dag tot dag zachter en het gezwel zuiverder, zoodat acht dagen na de eerste behandeling, of op den tijd van de mededeeling van dit berigt, zich nog alleen eene zuivere zweer vertoonde, die intusschen nog al moeite zoude opleveren, om zonder gemeenschap met de mondholte naar buiten te worden genezen.

In een ander geval had de geneesheer Tellegen bij een meisje van zeven jaren, dat deze ziekte in een' hoogen graad had, en waarin bloedstorting en losworden der tanden plaats hadden, gezien, dat door de aanwending der *chlorine-soda* bij toenemende sterkte alle stank verdwenen was, en de genezing ook daardoor allezins

zins scheen bevorderd te zijn, mogelijk met behoud der reeds losgewordene tanden (*t*).

De heer *Professor* S t r a t i n g h, mijn geachte voormalige toehoorder en thans mijn ambtgenoot, die in zijn uitmuntend werk over de *Chlorineverbindingen* alles heeft verzameld, wat tot deze stof betrekking heeft, deelt ons nog verschillende proeven mede der *Fransche* Geneesheeren S a m s o n, L a g n e a u, R e g n a r d, enz., die ook het nut van dit middel in deze ziekte bevestigen (*u*). Minder gelukkig was in deze ziekte mijn geachte ambtgenoot de heer H e n d r i k s z, daar door de *chlorine soda* wel de stank verdreven, maar nogtans de zweer niet genezen werd (*v*).

Omtrent de andere gevolgen dezer ziekte heb ik niets aan te merken, daar dezelve naar hunnen bijzonderen aard en omstandigheden behooren behandeld te worden (*w*).

(*t*) *De Chlorineverbindingen, beschouwd in hare scheikundige, fabrijkmatige, genees- en huishoudkundige betrekkingen; door* Prof. S. S t r a t i n g h, Ez.

(*u*) bl. 369, 370.

(*v*) bl. 374—376.

(*w*) Onder het afdrukken van dit blad ontvang ik drie verhandelingen over deze ziekte, welke zeer belangrijk zijn, en waarvan ik bij eene andere gelegenheid een verslag zal geven. 2 *Journ. gener. de Medicine, par* G e n d r i n, *Fevrier*, p. 220, *Mars*, p. 391, *Avril*, p. 48. 1828.

NE-

NEGENDE HOOFDDEEL.

Voorbehoeding.

Daar de Mazelen eene zeer besmettelijke, en somtijds eene zeer gevaarlijke ziekte daarstellen, is nu de vraag, of men de ziekte kan voorkomen, of, zoo niet, derzelver hevigheid door een of ander middel kan matigen?

Wat het eerste betreft, spreekt het van zelf, dat men de ziekte, even als alle andere besmettelijke ziekten, zoude kunnen voorkomen, wanneer men zorgvuldig voor de inbrenging derzelve, of, reeds ingebragt zijnde, tegen hare voortplanting zorgde, door alle gemeenschap met de aan deze ziekte lijdenden af te snijden; — en dit kwam alsdan vooral te stade, wanneer men wist, dat de Mazelen kwaadaardig waren, of wel op zulk een' tijd waren ingevoerd, waarin de ondervinding geleerd heeft, dat dikwijls Mazelen met gevaarlijke toevallen voorkomen, b. v. in een koud vochtig najaar, in den winter, enz., wanneer er ligt *peripneumonische* toevallen bijkomen. — Men zoude in dat geval die zelfde maatregelen kunnen nemen, die de ondervinding geleerd heeft geschikt te zijn, om de verspreiding der Kinderpokken voor te komen.

2. Wij hebben gezien, dat de kinderen, die behoorlijk warm gehouden waren, en wier huid dus geregeld werkte, steeds betere en gemakkelijker afloopende Mazelen bekwamen, dan die zich veel aan de gure en koude lucht hadden blootgesteld; — men zal dus wel doen, in zulke tijden de kinderen in huis te houden, warm te kleeden, en van tijd tot tijd een laauw bad te laten gebruiken.

3. Daar zachte uitwaseming bevorderende middelen, welke tevens de vrije *circulatie* door het *systema lijmphaticum* bevorderen, zoo wel voor als na de Pokken, en ook op het einde van de Roodvonk en de Mazelen, van veel dienst zijn, om de gevolgen voor te komen, en de ziekte te verzachten, is de vaaag, of het gebruik van *sulphur. auratum Antimon.* met *calomel*, die vooral in de andere uitslagen met zoo veel nut gegeven worden, ook niet van dienst zouden zijn, om de vatbaarheid voor de Mazelen te vernietigen, te verminderen, of ten minste het afloopen der ziekte gunstiger te maken? Dit komt mij des te waarschijnlijker voor, daar niet lang geleden de heer Tortual, van *Munster*, eene belangrijke waarneming mededeelt, die hij gedaan heeft, dat in eene *Epidemie* van Mazelen allen, die schurft hadden, vrijbleven door het gebruik van zwavel, ofschoon zij ook aan besmetting waren blootgesteld; — ook gaf hij

aan

aan de kinderen, die den kinkhoest hadden, zwavelpoeijers, en deze bleven ook vrij van Mazelen, ofschoon andere, die dezelve niet gebruikten, daarvan aangedaan werden. Vele arme kinderen, ofschoon zij aan de besmetting waren blootgesteld, bleven vrij door het uit- en inwendig gebruik van zwavel met *campher* (*w*).

De heer Tott, dien wij te voren gezien hebben, dat in vele gevallen de *campher* veel nut gedaan had in het voorkomen of wegnemen der nadeelige gevolgen der Mazelen, denkt, dat veelligt de *campher* even zoo goed een voorbehoedingsmiddel tegen de Mazelen zoude kunnen zijn, als de kwik in *siphyllitische* toevallen de smetstof verstompt, — hij zegt echter, dat verdere ondervinding dit zal moeten beslissen (*x*).

4. *Inenting*. Ik moet hier eindelijk spreken van de zoo veel gerucht gemaakt hebbende inenting der Mazelen, welke het eerst is in het werk gesteld door den *Edinburger* Hoogleeraar F. Home (*y*). Hij kreeg daartoe het eerst aanleiding door een vermoeden van A. Monro (*z*), die in zijne verhandeling over de watervaten zegt: « *Quam feliciter cesserit vario-*
« *la-*

(*w*) Hufeland, *Journ.* T. LVI, 2, S. 107.

(*x*) *Ibid. Supplem* 1827, S. 103.

(*y*) *Medical facts and experiments*, Sect. IV, p. 253, seqq.

(*z*) A. Monro, *de vasis lymph. valvul.*, p. IV.

« larum insitio neminem latet morbillorum « vero insitionem multo utiliorem et feliciorem « fore omnino persuasum habeo. Nimis enim « notum est, quam proclivis sit hic morbus « ad pulmones infestandos, quantamque exin- « de stragem edat. Hoc primo contagio in aëre « volitante, et in pulmonum cellulis inter in- « spirandum hausta, pertinaciter iis adhaeren- « ti, inflammante tussim hinc vel naturae « conatum ad materiam noxiam depellendam, « concitante, magna ex parte deberi videtur. « Si vero per insitionem arte factam induce- « rentur morbilli, ab inflammatione pulmonis « magis vacuos fore, et cutim fere tantum « morbum invasurum esse, verisimillimum est. « Hoc si ita contingeret, quantum commodi et « utilitatis generi humano adferret. Incom- « modi aut damni nihil adferre potest experi- « mentum. Insitionem fieri posse, probabile « est, si tantum pustulae, vel maculae, ma- « teriae gossypio perfricarentur et hoc dein vel « recens, vel vitro accurate obturato immissum « et conservatum vulnusculo indetur, eadem « prorsus ratione ac materia variolosa."

Men ziet hier uit, dat wel Monro het eerst van deze inenting gesproken, en het beproeven daarvan heeft aangeprezen, maar dat hij die geenszins, zoo als sommige denken, zelf heeft in het werk gesteld. Het blijkt hieruit duide-

lijk,

lijk, dat hij aan *Prof.* Home het eerste denkbeeld daarvan heeft ingeboezemd. Home heeft in 1758 eerst deze inentingen in het werk gesteld, welke reeds in 1753 door Monro waren aanbevolen. Om nu de waarde van deze zoo veel geruchts gemaakt hebbende proeven te beoordeelen, zal ik van de gelegenheid daartoe en de proeven zelve ook met een kort woord moeten gewagen.

Home, die in het *Edinburger* hospitaal, in eene *Epidemie* van het jaar 1758, die echter niet zeer kwaadaardig was, de Mazelen waarnam, begreep, dat het Mazelen-gif door de inademing, door de longen opgenomen, aldaar de gevaarlijke toevallen veroorzaakte, en dat, wanneer men, even als bij de Pokken, de stof onmiddellijk in het bloed konde brengen, men dan die plaatselijke toevallen zoude voorkomen. Daar hij echter uit de Mazelen zelve geene stof konde nemen, zoo als in de Kinderpokken, nam hij zijne toevlugt tot het bloed. Hij nam dit uit eene kleine wonde, die hij maakte in de opperhuid, tusschen de Mazelen, op den dag van het verdwijnen derzelve, denkende, dat de stof, die dan in het bloed opgenomen was, het krachtigste zoude zijn. Dit bloed werd op een katoentje opgevangen, en gelegd op een kleine insnede in de huid van elken arm — hij liet dit drie dagen liggen. Op deze wijze entte hij

twaalf

twaalf kinderen de Mazelen in — bij de meesten vatte de stof, en er kwam eene *eruptie* van eenige vlekken, maar niet zoo algemeen, als in de natuurlijke Mazelen; er was meer onrustigheid, dan koorts; de oogen waren waterig; zij niesden, maar hadden genoegzaam geen' hoest; de ziekte liep gemakkelijk en in weinige dagen af, zonder gevolgen na te laten. Naderhand nam hij katoen, hetwelk in den neus geweest was van kinderen, die de Mazelen hadden, legde dit in den neus van gezonde kinderen — dan hierop volgde de ziekte niet. Hij trok uit zijne waarnemingen de volgende besluiten:

1. Dat het bloed van een' lijder, die de Mazelen heeft, eene genoegzame hoeveelheid Mazelen-stof bevat, om de Mazelen bij anderen voort te brengen. Dit bloed behoudt vijf weken dezelfde kracht, als het in eene wel toegestopte flesch voor de lucht bewaard wordt.

2. De ziekte komt hier na de inenting vroeger aan, dan bij de Pokken. — Zij worden gewoonlijk den zesden dag reeds ziek, en de ziekte begint gewoonlijk 's nachts.

3. Dat de ingeënte Mazelen eene veel gemakkelijker en zachter ziekte geven, dan de natuurlijke, daar de koortsige toevallen veel minder zijn; dat er geen hoest, geene oogontsteking of aandoeningen der long op volgen.

4. Hij merkt op, dat alle *pathognomische* teekenen der Mazelen hier, even als in de natuurlijke, aanwezig waren, maar dat zich vooral de stof scheen te bepalen naar de traanklieren, en dat het loopen der oogen en de niezing altijd zeer sterk waren.

5. Meer bijzonder is het, dat er schier geen hoest bij deze Mazelen plaats had, ja dat zelfs vele zieken, die den ganschen winter gehoest hadden, onder de Mazelen weinig hoest kregen. Hij zegt verder, dat in de natuurlijke Mazelen in lijken altijd vlekken op de oppervlakte der longen gevonden worden.

6. De ingeënte Mazelen hebben, even als de natuurlijke, hare *crisis* door purgeren, en daarbij hadden dikwijls sterke persingen plaats.

7. Deze door kunst verwekte Mazelen hadden een kind genezen van een' langdurigen huiduitslag.

8. De insnijdingen, waardoor de Mazelen medegedeeld worden, ontsteken niet, wanneer de *eruptie*-koorts aankomt.

Voor zoo verre mij bekend is, zijn in *Engeland* na Home geene proeven met het inenten der Mazelen gelukt; alleen vind ik het volgende in eene noot bij Willan aangeteekend (*a*). Hij zegt namelijk, dat somtijds blaasjes met eene dun-

(*a*) *Hautkrankh.* T. III, 1. Abth. S. 165, nota.

dunne stof gevuld bij de Mazelen plaats hebben. Hij had beproefd, om met deze stof in te enten, dan dit was hem niet gelukt; maar eene andere proef was in het inentings-hospitaal beter uitgevallen. R. Brokes, 18 jaren oud, werd den 6 Januarij 1810 met Koepoekstof en met *miliaire* stof uit de Mazelen ingeënt. Den 10den vond men aan de beide plaatsen der opperhuid eene roode verhevenheid. Den 15den was de roodheid der plaats, waar de Mazelen ingeënt waren, verdwenen, maar de Koepok zag er frisch en schoon uit. Den 18den was de Koepokziekte over. Den 22sten kreeg de zieke een' hevigen hoest, met niezen en waterige oogen, verzeld van groote neerslagtigheid en huiverigheid. Den 28sten kwamen de Mazelen te voorschijn, de oogen waren ontstoken, en de oogleden gezwollen. Den 29sten had zich de uitslag over het geheele ligchaam verspreid — de hoest en de koorts waren sterk. — Den 1 Februarij nam de uitslag af, de hoest en de koorts waren zeer verminderd. Van dezen tijd af aan beterde de zieke, en was den 12 Febr. hersteld. — Wanneer wij nu dit geval nagaan, is het bij mij geheel niet uitgemaakt, dat deze Mazelen door die inenting veroorzaakt zijn, daar de tijd der uitbotting en het beloop der ziekte geheel niet met die van Home overeenkomen, en de besmetting zeer gemakkelijk door de in-

a-

ademing of door aanraking kan veroorzaakt zijn, vooral wanneer hij onmiddellijk uit den zieken zelven, die de Mazelen had, was ingeënt. Van de inentingen van Pansoni, die in *Istriën* zouden geschied zijn, hebben wij geene echte berigten of beschrijvingen, zoodat men daaromtrent niets zekers kan beslissen.

Ik oordeelde het daarom van zeer veel belang, om, zoo mogelijk, in de *Epidemie* van 1816 deze proeven ook hier in het werk te stellen, en ik verzocht te dien einde mijn' vriend den Heer Themmen, deze inentingen te verrigten; hij voldeed dan ook met de meeste oplettendheid en naauwkeurigheid aan dit verzoek. Ofschoon hij hier veel tegenstand vond, en moeijelijk zijn oogmerk konde bereiken, heeft hij echter gelukkig genoeg geweest, om deze inentingen te kunnen bewerkstelligen (*b*).

Vooreerst nam hij bloed uit eene Mazelenvlek met een lancet, op een' tijd, waarin de uitslag volkomen was, en entte, op dezelfde wijze als in de Pokken, op beide armen de stof in bij een gezond meisje, vier jaren oud.

2. Op dezelfde wijze entte hij een' gezonden zesjarigen jongen op beide armen de Mazelen

in,

(*b*) De heer Themmen geeft daarvan een zeer breedvoerig en naauwkeurig verslag in meergemelde dissert. Cap. III, sect. V, p. 91, seqq.

in, door een katoentje met het bloed op de inentingwondjes te leggen, en dat daarop drie dagen te houden.

3. Hij legde op de armen van een derde kind eene Spaansche vlieg; de blaas met een pincet weggenomen zijnde, legde hij daarop een katoentje, doortrokken met de tranen van een kind, hetwelk de Mazelen had, hetwelk hij nog met eene kleefpleister vastmaakte.

4. Legde hij een gelijk katoentje, met tranen doortrokken, op de huid van den arm van een gezond meisje, zonder dien van de opperhuid te berooven, en liet dit twee dagen liggen.

5. Een katoentje, hetwelk 48 uren op de borst gelegen had van een kind, hetwelk de Mazelen had, die in haren vollen bloei stonden, opdat dit door het zweet en de uitwasemingsstof zoude doortrokken worden, werd op den arm van een gezond kind gelegd, met gevernisde taf en daarover met eene kleefpleister bedekt. — Al deze proeven zijn mislukt, en geen van deze vijf kinderen heeft de Mazelen gekregen.

Uit hetgene wij gezien hebben is het moeijelijk een besluit te trekken. Intusschen komt het mij tot nog toe voor, dat de inenting der Mazelen weinig voordeelen belooft.

1. Het is bij mij zeer onzeker, of de proeven van Home echt zijn, zoodanig, dat men daarop kan

kan staat maken. Ik zoude daaraan zeer twijfelen, daar ik zelf, in 1784 en 1785, den heer Home in het *Edinburger* hospitaal gevolgd hebbende, niet veel met zijne proeven heb opgekregen, en dikwijls de *resultaten* niet gezien heb, welke hij ons opgaf.

2. Ik meen aan de echtheid dezer proeven met regt te kunnen twijfelen, daar zij volkomen strijden met de proeven van Hoffman en anderen, die alle bewijzen, dat het gif der uitslagziekten niet in het bloed is, en dat de inenting met bloed en andere vochten bij de Kinderpokken en andere uitslagen is mislukt.

3. Het komt mij dus meer natuurlijk voor, dat de kinderen, door Home ingeënt, natuurlijk in het hospitaal zijn aangestoken.

4. Ik zie geene groote voordeelen in deze inenting, vooral daar het onzeker is, of deze inenting wel volkomene en beschuttende Mazelen zoude voortbrengen.

5. Voorts is deze inenting minder aan te raden, daar Home en meer andere schrijvers zeggen, dat zij zelve gezien hebben Mazelen voor de tweede ja de derdemaal bij dezelfde personen aankomen; waarvan de heer Themmen ook een voorbeeld aanhaalt.

6. Eindelijk twijfelen velen, of deze inenting door Home in 1758 werkelijk geschied zij, daar

daar de oude geneesheeren, die toen met den heer Home te *Edinburg* geleefd en gewoond hebben, als Prof Black, Cullen, Duncan en Gregory, mij zelve betuigd hebben, niets van deze inentingen geweten te hebben.

OVER DE
SULPHAS CHININI.

OVER DE

SULPHAS CHININI.

Onder de nieuwe ontdekkingen, die wij aan de onvermoeide vlijt der hedendaagsche Scheikundigen verschuldigd zijn, bekleedt buiten twijfel de eerste plaats die van de *Sulphas Chinini;* een middel, hetwelk door de gunstige en weldadige beschikking der Voorzienigheid juist op dien tijd moest ontdekt worden, toen men het zoo zeer ter behoud en genezing van zoo vele ellendigen in de beide afgeloopene jaren, en zelfs ook nog in dit jaar noodig had, en waardoor zoo velen, die anders zeker eene prooi des doods zouden geworden zijn, in het leven zijn gebleven en tot vorige gezondheid zijn wedergebragt.

Ofschoon sedert dien korten tijd met dat middel zoo vele gunstige proeven genomen zijn, welke allezins deszelfs uitstekend nut in het wegnemen der hardnekkigste tusschenpoozende koortsen bevestigd hebben, blijft echter nog

 zeer

zeer veel over omtrent deszelfs gebruik, bereiding en behandeling, hetwelk nog niet geheel beslist is; en daarom reken ik het van het hoogste belang, dat men alles verzamele, hetwelk omtrent hetzelve nog twijfelachtig of onbeslist is, en zoo veel mogelijk daardoor alles toebrenge, hetwelk ons dat middel verder naauwkeuriger leert kennen. Ik oordeel het daarom niet geheel onnuttig, hieromtrent eenige losse aanmerkingen te maken, en dezelve aan het oordeel mijner kunstbroederen te onderwerpen.

I. Ik behoef hier naauwelijks te herinneren, dat men reeds voor vele jaren, zoo in ons land, als ook elders, vooral, waar tusschenpoozende koortsen heerschende waren, en waarin men den *Peruviaanschen* bast als *specifisch* middel niet konde ontberen, getracht heeft, een middel daarvoor in plaats te vinden: men beproefde op allerlei wijzen alle bittere en zamentrekkende middelen, die men vooronderstelde de bestanddeelen van dezen vreemden bast te bezitten; men was zelfs genoodzaakt naar die middelen te zoeken, en alles te beproeven, wat daarmede van verre maar eenige overeenkomst had, in die benaauwde tijden, waarin de Fransche overheersching ons van alle middelen ontblootte, en alle havens sloot, om den koortsbast te bekomen, en men dezen bast als het ware tegen goud moest opwegen. Nadat door de gelukkige omwenteling

de

de zee weder geopend werd, is wel de verschrikkelijke duurte van dezen bast zeer verminderd; dan de nieuwere Scheikunde, die thans met reuzenschreden voortgaat, heeft zich ook beginnen bezig te houden met een naauwkeurig onderzoek van verschillende geneesmiddelen, en ontdekte weldra, bij het onderzoek van den *Peruviaanschen* koortsbast, eerst eene bijzondere soort van zuur; maar eindelijk kwamen de beide geleerde Scheikundigen Pelletier en Caventou, te *Parijs*, in den jare 1820 zoo verre, dat zij twee verschillende soorten van loogzoutige zelfstandigheden in dezen bast ontdekten, waarvan de eene, de *cinchonine*, in grootere hoeveelheid in de gewone bruine *Kina*, de andere, de *quinine*, in grootere mate in den gelen of zoogenaamden koningsbast gevonden werd. Dezelfde *Parijsche* Scheikundigen ontdekten, dat deze beide bijzondere bestanddeelen, de *cinchonine* en *quinine*, het ware koortsverdrijvend middel in zich bevatteden, en wel zoodanig, dat de *quinine* viermaal sterker, dan de *cinchonine*, als koortsverdrijvend middel werkte. Men vond voorts, dat deze loogzoutige zelfstandigheden, niet gemakkelijk in onze vochten oplosbaar, een schoon en gemakkelijk kristallizeerbaar en oplosbaar zout vormden met alle zuren, en vooral met het zwavelzuur, hetwelk hier boven alle andere zuren de voorkeur verdiende. Ziedaar, met één woord, den oor-

sprong

sprong van dat thans zoo algemeen bekend en gebruikt geneesmiddel (*a*)!

Dit geneesmiddel is thans zoo algemeen in gebruik, dat het, overal in het groot bereid wordende, steeds niet alleen zijnen roem bewaart, maar dagelijks meer en meer verbreidt en bevestigt.

In het eerst ontvingen wij dit nieuw middel, hetgene zeer kostbaar was, uit *Parijs;* nu wordt het echter ook door onze eigene *Chimisten* bereid; — dan, de behoefte van dit middel was in de beide verledene jaren in dit land, en ook in onze stad zoo groot, dat men het voor een groot gedeelte uit Frankrijk moest ontbieden.

Men kan uit de opgaaf der hoeveelheid, welke alleen in de beide fabrijken van de heeren Pelletier en Caventou, en van Levaillant en Delondre bereid wordt, opmaken, welk een' aftrek dit middel moet hebben. Immers hebben deze fabrijken in 1826 alleen het volgende opgeleverd:

Ki-

(*a*) Ik heb hier alleen met één woord gesproken over de uitvinding van dat middel; daar niet alleen mijn vriend, prof. Stratingh, in zijn allesbevattend werk *over de quinine*, enz. — maar ook deszelfs broeder G. A. Stratingh zeer onlangs, in zijne *Diss. Med. Inaug.*, *de cinchonino, chinino eorumque Salibus, inprimis Sulphate chinini, pharmaceutica ac therapeutica ratione consideratis*, dit stuk voldingend behandeld hebben.

Kina	door Pelletier voor zijne rekening behandeld	270	kwintalen.
—	door Pelletier en Delondre, te zamen . .	460	dito.
—	Levaillant voor Delondre	420	dito.
—	Levaillant voor zich en anderen	437	dito.
	te zamen	1587	kwintalen.

Deze hoeveelheid heeft gegeven *Sulph. Chin.* 59,000 oncen.

Andere fabrijken in *Frankrijk* kan men rekenen gemaakt te hebben 31,000 oncen (*b*).

Nu rekent de schrijver van dit berigt, dat, als men voor het middelgetal, hetwelk de zieken bezigen, de gift berekent op 36 greinen voor elk' derzelven, dan zullen de 90,000 oncen verdeeld zijn onder een millioen, vierhonderd vierenveertigduizend *individus.* Hij voegt er bij, dat men zich niet behoeft te verwonderen over deze groote hoeveelheid, wanneer men in aanmerking neemt, dat dit middel niet alleen over geheel *Europa* verspreid is, maar dat men het zelfs naar *Amerika*, de *Levant* en naar *Oost-Indiën* verzendt.

Het Koninklijk *Instituut* te *Parijs* heeft dan ook niet te onregt den prijs van het legaat van den

(*b*) *Revue Medicale*, *Mars* 1827, pag. 522.

den *Baron* de Montyon, op den 28 Mei van 1827, ter waarde van 10,000 franken, toegewezen aan de heeren Pelletier en Caventou voor deze belangrijke uitvinding (*c*).

Sedert het jaar 1826 hebben zich de tusschenpoozende koortsen meer en meer verspreid en vermenigvuldigd, door een groot gedeelte niet alleen van ons Koningrijk, maar ook door het Noorden van *Duitschland*, en zelfs door die landen, waarin men zelden die koortsen waarneemt, en tevens is ook daardoor het gebruik van de *Sulph. Chinin.* merkelijk toegenomen; — hoe vele kwintalen gele kina worden nu vereischt, om aan deze groote behoefte te voldoen? Ook is daardoor de prijs van de gele kina sedert zeer aanmerkelijk verhoogd; — het is nu de vraag, of men op den duur wel door aanvoer van zoo veel kinabast aan deze behoefte zal kunnen voldoen, en of daaraan niet spoedig gebrek zal komen? Het is voorts de vraag, of men al die kwintalen kina, waaruit de *Sulphas Chinin.* getrokken is, ook niet tot eenig ander nut zoude kunnen bezigen; of men die niet, (zoo als men zegt,) gedroogd en wederom opgemaakt zijnde, met den goeden gelen kinabast vermengt, en denzelven daardoor vervalscht? En eindelijk, of men niet met dit zoo duur geneesmiddel al te roekeloos omgaat, hetzelve onnut verspilt, en daar-

(*c*) *Revue Medicale* Juin. 1827 pag. 491.

daarvan veel meer bezigt, dan noodig is; — of men, zoo als sommige geneesheeren doen, alle andere bereidingen van den koortsbast, en ook alle andere soorten van *Cortex Peruvianus* verwerpende, zich alleen tot de *Sulphas Chinini* bepale (*d*)? Het was, volgens mijne gedachte, van zeer veel belang, dat men door herhaalde proeven bepaalde de juiste hoeveelheid van *S. Chin.*, die men noodig had, om in gewone gevallen de koorts weg te nemen; — verder, of het niet nadeelig is, te veel van dit middel te geven. — Men kan niet wel bepalen, hoe veel *S. Chin.* in het algemeen noodig is, om de koorts weg te nemen, — men kan niet ligt met grootere giften nadeel doen, kleine giften doen somtijds niets af. Magendie schijnt hierin al te zorgvuldig te zijn, en wil niet meer, dan 2 of 3 gr. tusschen de *accessen* geven (*e*).

Bailly was van een geheel ander gevoelen, en gaf de *S. Chin.* in zeer groote giften, en meende alleen daardoor de nadeelige gevolgen der koorts te kunnen voorkomen. Hij oordeelt, dat dit middel niet prikkelt, maar neerzet, en den

(*d*) Ik ben overtuigd, dat men in de beide verledene jaren oneindig veel *S. Chin.* nutteloos verspild, en veel meer daarvan toegediend heeft, dan noodig was, om de koorts te genezen, en ook dit middel in veel te groote giften, zelfs tot 3 a 4 gr. alle half uur, zonder noodzaak toediende.

(*e*) *Revue Med.*, *Mars.* 1822, p. 395. Stratingh, Diss. p. 172, is met mij van dezelfde gedachte.

den pols vermindert: zijne verhandeling in de *Revue Med.*, *Fevr.* 1827, p. 182, is zeer belangrijk. Voorts is het belangrijk te bepalen, welke de gevallen zijn, waarin de *S. Chin.* te verkiezen is boven de gewone bereidingen van den *C. Peruv.*, en in welke wederom deze beter te stade komen; — en eindelijk, of men ook niet de gewone *kina*-soorten zoodanig zoude kunnen bereiden, dat men de daarin bevatte *Chinine* en *Cinchonine* meer oplosbaar en werkzamer maakte, en daardoor gedeeltelijk dat kostbare middel konde ontberen, terwijl dan tevens de overige *active* deelen van den *Cortex* hunne bijzondere nuttige werking zouden kunnen verrigten?

Ziedaar een aantal vragen, die ik wel wenschte voldoende te kunnen beantwoorden. Ik zal het wagen, eenige bedenkingen omtrent sommige dezer vragen voor te stellen.

II. Men dient hier eerst te bepalen, welke in het algemeen de voordeelen zijn, die het gebruik van de *S. Chin.* boven alle andere bereidingen van den koortsbast heeft. Het is zeker door de ondervinding genoegzaam bewezen, dat het koortsverdrijvend vermogen van den koortsbast in het *alcaloidisch* bestanddeel der *Chinine* en in een' minderen graad in de *Cinchonine* gelegen is, zoodanig dat, als dit beginsel geheel uit den koortsbast is afgescheiden, deze deszelfs koortsverdrijvende kracht verliest. — Het eerste

voor-

voordeel dus is, dat men het in eene kleine hoeveelheid, in eenen *geconcentreerden* staat, op eene gemakkelijke wijze kan toedienen, terwijl men dan de hout-, harstachtige en zamentrekkende deelen niet verkrijgt, die dikwijls moeijelijk te verteren zijn, en in sommige gevallen of schadelijk, of ten minste onnoodig zijn (*f*). Men kan het dus aan zwakke kinderen en aan menschen, die eene zwakke en gevoelige maag en verteringskracht hebben, en daardoor den koortsbast niet verdragen kunnen, toedienen. Een kind neemt gemakkelijk met gelei een pilletje van een $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{4}$ gr. *Chinine* zonder moeite in, terwijl het geen poeder-*conserf* of afkooksel is bij te brengen.

2. Daar de tusschenpoozende koortsen in het begin dikwijls met *inflammatoire*, galachtige of *gastrische*, en *rheumatische complicatiën* verzeld zijn, is het een algemeene regel, dat men deze koortsen niet met den koortsbast behandele voor en aleer men deze *complicatiën* heeft weggenomen; — het is daarom ook niet nuttig of veilig, dit te doen met de *S. Chinini* in gewone gevallen, waarbij geen gevaar plaats heeft — maar in kwaadaardige *Epidemiën*, waarin de ondervinding geleerd heeft, dat men reeds

(*f*) Dit stuk is uitnemend uit elkander gezet en bewerkt door den Heer G. Acker Stratingh, in het tweede *therapeutische* gedeelte van deszelfs aangehaalde Verhandeling, vooral p. 162 en vervolgens.

reeds den 2den of 3den aanval moet wegnemen; wil men het gevaar van *continueel* te worden voorkomen, dan kan men den koortsbast in *substantie* niet met gerustheid geven, wijl dezelve niet verteerd en verdragen wordt, terwijl men doorgaans de *S. Chinini* gerust kan geven en de koorts zonder gevaar wegnemen, en naderhand of ook te gelijk door de andere aangewezene middelen de *complicatie* aantasten (*g*).

3. Het grootste voordeel echter, hetwelk de *S. Chin.* boven de andere kinabereidingen aanbrengt, bestaat hierin, dat men dezelve gerust geven kan en geven moet in die gevallen, waarin gevaarlijke toevallen of dreigen, of reeds aanwezig zijn, bij voorbeeld, in de *febris soporosa*, *cholerica*, *haemorrhagica*, waarin de *accessen* zich zoo schielijk opvolgen, ja somtijds zoodanig in elkander loopen, dat men met mogelijkheid zoo veel kina in *substantie* niet kan inbrengen, als noodig is, om het volgende *acces* voor te komen; — daarenboven verdraagt de gevoelige maag die hoeveelheid *kina* niet, welke dan aanstonds wederom door braking wordt uitgeworpen, ook kan men dezelve in dezen staat der ziekte niet toedienen. Bailly on-

---

(*g*) De heer Gittermann heeft in vele gevallen, waarin of de *Kina* niet verdragen werd of niet voldeed, de koorts door de *S. Chinin.* duurzaam genezen. 2 *Rhein. Jahrb.* von Harless, VI 3, p. 81.

ondervond dit in het hospitaal te *Rome*, waarin dusdanige *soporeuse* en kwaadaardige koortsen menigvuldig plaats hadden; hij zag alle zoodanige zieken sterven, ofschoon zij vijf of zes oncen kinabast gebruikt hadden, welke zij niet konden binnenhouden, maar aanstonds wederom door braking ontlastten; terwijl hij naderhand zag, dat zij zeer wel de *S. chin.* verdroegen en door groote giften daarvan behouden werden.

Wij hebben ook hier in onze stad ondervonden, dat alle kwaadaardige *febres soporosae*, *cholericae*, *syncopticae*, *haemorrhagicae*, enz. door stoute giften van de *S. chin.* of voorgekomen of gered werden, en dat in vele gevallen van *febris soporosa*, als er nog geene *effusie* of *extravasatie* plaats had, er zelfs midden onder het *acces* door het inbrengen van groote giften *S. chin.* herstelden, die anders eene zekere prooi des doods zouden geworden zijn.

4. Men kan de *S. chinin.* op alle tijden, ook onder het *acces* veilig toedienen. — Men heeft altijd gedacht, dat men den koortsbast niet anders kon geven, dan in de koortsvrije tijden.

Wanneer men dien in het *acces* zelf gaf, veroorzaakte die altijd zware benaauwdheid en dikwijls braking, daar de maag denzelven niet verteren konde. Ik ben ook, en velen met mij, van oordeel, dat het beter is de *S. chin.* buiten het *acces* na de koorts te geven, daar zij dan gewoon-

woonlijk niet bezwaart; — dan, wanneer men eene *intermitterende* koorts heeft verbonden met eene *hemitritaea* of *semitertiana*, en men dan ziet, dat de *accessen* telkens verergeren en heviger worden, dan moet men ook aanstonds in het *acces* der koorts zelf, doch liefst, indien dit nog mogelijk is, in de *remissie* of vermindering der koorts de *S. chinin.* toedienen, en wel in zoodanige groote giften, als geschikt zijn, om op eens een nieuw *acces* voor te komen. Gewoonlijk blijft de verheffing niet aanstonds weg, en schijnt de *S. chin.* als het ware met de koorts te strijden — het volgend *acces* komt somtijds vrij hevig weder, doch meestal zijn dan reeds de gevaar aanbrengende toevallen geweken. Heeft dit echter geen plaats, dan is het een teeken, dat men nog grootere giften tot betemming der koorts noodig heeft. Gewoonlijk kan men met twee greinen alle uur volstaan, maar ook niet zelden heeft men 4, 5, ja 6 greinen noodig, om de gevaarlijke toevallen te bedwingen. Ik geloof niet, dat men eenig gevaar loopt, wanneer men in zulke gevallen groote giften van de *S. chin.* toedient, daar Bailly en ook vele anderen 110 greinen daags zonder merkelijk ongemak daarvan genomen hebben.

5. De *S. chinin* heeft het voordeel, dat men dezelve met alle andere middelen kan verbinden, en in die gevallen kan worden gegeven, waarin

de

de koortsbast in *substantie* niet kan worden toegediend. Het is een eenvoudig, zuiver bitter middel; behalve dat het deszelfs *specifieke* kracht tegen de koorts uitoefent, kan men des noods tevens in de *febris soporosa* b. v. aderlaten, Spaansche vliegen leggen, laxeermiddelen geven, zonder dat dit eenigzins de koortsverdrijvende kracht verhindert. Menigmaal heb ik met de *S. ch. elect. lenit.*, *rheum*, *resolverende extracten*, *valeriaan*, *opium*, *antimoniaal*-middelen, *calomel*, enz., naar verschillende omstandigheden, zonder eenig nadeel verbonden.

6. Men ziet uit het bovenstaande, dat in vele opzigten en in vele gevallen de *S. chin.* boven de gewone bereidingen van de kina te verkiezen is; — er blijft echter de vraag nog over: kan men nu veilig zich bij dit middel alleen bepalen, zoodat men alle andere soorten van *kina* en alle andere bereidingen daarvan kan ontberen en in alle gevallen ter zijde stellen? een onderwerp, tot welks onderzoek wij nu zullen moeten overgaan.

III. Daar de wijze Schepper voor ons zoo vele kina-soorten heeft laten groeijen, en ons derzelver heilzaam gebruik in het genezen van tusschenpoozende koortsen heeft aangewezen; en daar wij nu door langdurige ondervinding weten, dat al deze basten, behoorlijk gebruikt, ook alle, de eene meer, de andere minder, deze ziekte veilig

lig en goed wegnemen; zoude nu, daar wij meenen het werkzaam beginsel gevonden te hebben, de zamenstelling of *combinatie* van al de andere beginsels, zoo als de Schepper die ons gegeven heeft, onnut zijn? en zoude alleen een klein gedeelte van de gele kina al de krachten van al deze soorten vereenigen? Ik kan dit niet gelooven om de volgende redenen:

1. Vooreerst heeft ons de ondervinding geleerd, dat de *S. chin.*, ja wel, met de koortsverdrijvende kracht als zuiver bitter, eene zekere *tonische* kracht verbindt; dat, behalve dat, de koorts door dit middel verdreven zijnde, de zieke ook daardoor in krachten toeneemt; — maar dat men die *tonische* kracht niet kan gelijk stellen met de *tonische* of veerkracht gevende, met de zamentrekkende en opwekkende kracht van den koortsbast zelven, hetzij men dezen met bittere *aromatische* middelen vereenigt, of alleen in zulke giften of vormen geeft, als voor elk gestel geschikt zijn, en ook door de krachten verteerd kunnen worden. Wanneer men op den duur kleine hoeveelheden *Chinine* gebruikt, zal men daarvan zoo veel kracht niet ondervinden, niet zoo veel beveiligd worden tegen *recidiven* van de koorts, dan wanneer men goede giften van de roode *kina* neemt, dezelve goed verteert, en langdurig genoeg gebruikt. Ofschoon men op den duur *S. chin.* gebruikt, komt de koorts gedu-

durig weer — men heeft telkens meer en meer *S. chin.* noodig, om de *recidiven* te stuiten, en eindelijk helpt die niet meer. Alle dagen hooren wij hier klagen, dat de *quartanen* voor 30 en soms 60 gr. niet wijken (*h*).

Hierom laat ik de koorts nooit inwortelen, en geef, zonder ooit nadeelige gevolgen van het stuiten derzelve gezien te hebben, zoo veel of wei-

(*h*) In het eerste verslag, hetgene de heer Gittermann ons gaf van zijne waarnemingen omtrent het genezen der *intermitterende* koortsen, door middel van de *S. chinini*, meende hij vooreerst de koortsen, die voor den koortsbast in *substantie* niet stonden, door de *S. chin.* te kunnen wegnemen, en hierin oordeelde hij regt, ofschoon het niet altijd doorgaat; dan verder, dat na het gebruik derzelve de koorts minder *recidiveerde*, dan na het gebruik van den koortsbast zelven. (*Rhein. Jahrb.* VI). Doch nadere ondervinding leerde hem het tegendeel, zoodat hij (ibid XI, 6, S. 36) onder de voordeelen, welke de *S. Chin.* aanbrengt, telt, dat dezelve spoediger den *paroxysmus* stopt, dan de *C. Peruv.* in *substantie* — dat zij in de *febris apoplectica* en *cardialgica* veel beter verdragen wordt; dan dat hij ondervonden had, dat diegene, die de *S. Chin.* gebruikt hadden, veel meer en schielijker *recidiveren*, dan andere, die den koortsbast zelven gebruikt hadden. Hij verklaart dit ook daaruit, dat de *S. chin.* alleen den *paroxysmus* wegneemt, maar dat de *recidiven* veelal uit zwakheid en *atonie* ontstaan, en deze niet door de *antifebrile* krachten van den C. P. kunnen weggenomen worden, maar door de andere versterkende en zamentrekkende *tonische* bestanddeelen; zoodat hij ook altijd raadt, om, na het wegnemen der koorts door de *S. chin.*, de *kina* zelve met andere versterkende middelen, naar omstandigheden, aan te wenden (S. 45).

weinig *S. chin.* als noodig is, om den *paroxysmus* weg te nemen, en daar ik bij ondervinding weet, dat onze koortsen altijd op den onderbuik werken, en *infarctus* van de *vena portarum*, van de lever en van de milt, en vele *atrabilaire sordes* veroorzaken, laat ik zachte *resolventia*, *laxantia*, en liefst ook tevens visceraal-klisteren toedienen, waardoor altijd slijm en zwarte stoffen in eene groote hoeveelheid geloosd worden — waarna ik tegen de *recidive* dagen vroegtijdig roode kina in *substantie*, meestal met valeriaan-wortel, *calamus aromatic*, met een weinig *Sal Ammoniac* of *flor. Salis Amm. mart.* pare, wanneer er zelden *recidiven* volgen, bijaldien namelijk de zieken zich niet, door het onvoorzigtig blootstellen aan koude, of door fouten in den leefregel, die niet zelve op den hals halen.

De *S. chin.* mist zeker dat op den duur kracht en versterking gevend beginsel, hetwelk de natuur aan den bast zelven gegeven heeft.

IV. Ik heb gezegd, dat ik van oordeel was, dat de *Chinine* alleen, en afgescheiden van alle andere beginselen, de geheele kracht van den koortsbast niet bevatte, maar dat de natuur zoodanig de verschillende bestanddeelen, in dezen bast bevat, had zamengesteld, dat zij te zamen de geheele kracht daarvan inhielden. Immers heeft de ondervinding genoegzaam geleerd, dat

de

de koortsbast, tot poeder gestampt, zoodat de maagsappen behoorlijk en genoegzaam daarop kunnen werken, eene veel krachtiger werking op de koorts doet, dan wanneer men die door verschillende bereidingen veranderd toedient, b. v. in *decoct.*, *extract.*, enz.; moet men dan niet daaruit besluiten, dat zelfs het houtachtige deel van den koortsbast het zijne ter genezing der koorts toebrengt?

Tot den tijd toe, waarop men de *S. chin.* heeft leeren kennen, heeft men dit altijd ondervonden, dat men de koorts veilig genas met *kina* in *substantie* te geven, en dat men zelfs met mindere, ten minste met gelijke giften de koorts kan wegnemen, als met de *S. chin.* gegeven worden. Pelletier heeft gevonden, dat 2 drachm. *kina Regia* geven 3 gr. *S. chin.* ten naasten bij, en met deze giften van 2 dr. kan men even zoo goed, als met 3 gr. *S. chin.* de gewone koortsen, ook zonder eenig nadeel aan het gestel te weeg te brengen, wegnemen. Ja wanneer men die met *Sal. Ammon.* of *Tart. Emet.* geeft, zal men daarvan in de meeste gevallen even min nadeel hebben, als van de *S. chin.*; terwijl zeker dat middel meer versterkt, en men duurzaam daardoor meerdere kracht verkrijgt, en daarom minder voor *recidiven* te vreezen heeft, dan wanneer men *S. chin.* geeft, die alleen het tegenwoordig *acces* weg-

P 2 neemt,

neemt, en, zoo als de ondervinding leert, niet zoo goed voor *recidiven* beveiligt. Ik vraag daarom, of men niet beter doet, om in onze gewone koortsen (ik spreek niet van de *febres malignae* of van booze *Epidemiën*, zoo als wij, helaas! nu beleefd hebben) de oude manier te volgen, en de *kina* in *substantie* te blijven toedienen? Immers heeft zelfs de ondervinding van Torti, Werlhoff en van onze *Epidemiën* van voorgaande jaren ons geleerd, dat men ook zelfs boosaardige koortsen door de gewone goede *Kina*, met verstand toegediend, duurzaam en goed konde genezen. Men leze de waarnemingen van de *Epidemiën* van 1779, in de Verhand. van de Geneesk. Correspondentie Societeit in *'s Hage*, en die van Bicker, Sebastiaan en anderen.

V. Hetgene ik zoo even gezegd heb, dat ik niet geloofde, dat de *Chinine* alleen en voor zich alle koortsverdrijvende kracht van den koortsbast bevatte, wordt bevestigd door het denkbeeld, hetwelk de uitvinders van de *S. chinin.* zelve daarvan hebben gehad: men leze hetgene Pelletier, Robinet en Robiquet daarvan zeggen (*i*), en wij zullen ons van het tegendeel overtuigd houden. — M. Pelletier «*dit*, *que les extraits de quinquine*, *soit ceux* «*faits a froid*, *soit ceux de l'agaraye trai*-

«*tés*

(*i*) *Revue Medicale*, *Mars* 1827, pag. 556, seqq.

« *tés par la magnesie, ne fournissent pas de* « *quinine, ou n'en donnent, que fort peu; les* « *quinines, sur les quels on a fait des extraits,* « *conservent encore beaucoup de quinine; aussi* « *les extraits de quinquine les mieux faits, les* « *plus beaux, comme les extraits envoijes d'* « *Amerique, et preparés avec le quinquine a* « *l'état frais, examinés par* M. Henry, *sont* « *amers, febrifuges, et n'ont donné, que peu* « *de S. de chin.* M. Robinet *pense, que le* « *chinine n'est pas actif à raison seulement* « *de la quinine, qu'il recele.* M. Pelletier « *fait remarquer néanmoins, qu'il existe dans* « *les extraits de quinquine une plus grande* « *proportion de ce principe actif, qu'on n'en* « *peut retirer, puisque l'abondance des autres* « *matieres gommeuses, du tannin, des princi-* « *pes colorans etc. embarassent et enveloppent* « *tellement la quinine, qu'il est difficile de les* « *separer.*

« M. Robiquet *ajoute, qu'il en est de* « *meme de la morphine dans l'opium, on en* « *obtient d'autant plus difficilement, et d'autant* « *moins, qu'elle se trouve adherante, et assoscie* « *à une plus grande quantité d'autres maté-* « *riaux. Du reste il ne faut pas juger de* « *l'effet de ces médicamens par leurs principes,* « *qui seuls operent par fois avec trop d'energie;* « *c'est ainsi que les estomacs supportent difficile-*

« *ment*

« *ment la quinine seule, et qu'il faut le delayer*
« *ou adoucir avec de la gomme.*"

2. Een ander bewijs, tot staving van het bovenstaande, dunkt mij hier in te bestaan, dat de gewone koorstbast zoo goed de koorts geneest, als de *C. Peruv. Regius*, ofschoon dezelve bijna geene *chinine* bevat, maar de veel minder sterke *cinchonine*, met andere bestanddeelen vermengd: immers vinden wij dit door de scheikundige *analyse* van den Heer *Prof.* Stratingh bevestigd (*k*). In de roode *Kina* echter is de meeste *chinine* en *cinchonine;* deze wordt ook het sterkste koortsverdrijvend middel door ons bevonden; — dan, wanneer men naar de hoeveelheid *chinine*, daarin bevat, zoude afmeten de kracht van de *Kina* in het genezen der tusschenpoozende koortsen, dan moest men met de gewone *C. Fuscus* die niet kunnen wegnemen, hetgene echter tegen de ondervinding strijdt.

Tot dus verre geschreven hebbende, valt mij in handen het stukje van den beroemden *Amsterdamschen* geneesheer Nieuwenhuis (*l*), die in hetzelve dezelfde denkbeelden heeft, die ik omtrent het gebruik der *S. chin.* heb opgevat: immers oordeelde hij ook, dat het verkeerd zoude zijn, bij de voordeelen, welke het *Sal.*

es-

(*k*) Natuur- en Scheik. Verh. over de cinch. en chin., afd. 1, bl. 3.

(*l*) Verbeterde bereiding van de kinaloogzouten, bl. 107 volgg.

essentiale C. Peruv. aanbiedt, om deze grondstoffen der kina overal voor een *substituut* voor de kina zelve te willen doen doorgaan, en met de werking van den ganschen kinabast gelijk te stellen. Wij houden ons overtuigd met Hufeland, zegt hij, dat de kinabasten hoedanigheden hebben, welke in deze zouten ontbreken.

Verder wil hij het gebruik dezer kinaloogzouten, ondanks derzelver voortreffelijke verdiensten bij gewone tusschenpoozende koortsen, nog meer bepalen, daar hij, door zijne manier van toedienen van den koorstbast op de gewone manier, doorgaans zoo gemakkelijk met eene geringe hoeveelheid van den kinabast slaagde, dat hij tot deze dure bereidingen in gewone gevallen zijne toevlugt niet wilde nemen: immers rekent hij, dat, wanneer een once poeder van gele kina kost 12 stuivers, dan moet men de 16 gr. *S. chin.* of *cinchonine* rekenen op 32 stuivers, en de 10 gr. zuivere *chinine* of *cinchonine* op 20 stuivers.

Nog meer, als men in gewone goedaardige koortsen naar mijne *methode* 10—20 gr. koortsbast een uur vóór het *acces* geeft, en daarmede de koorts wegneemt (*m*).

Hij

(*m*) De Heer Gittermann is van gedachten, dat deze wijze van den koortsbast toe te dienen zelden zal gelukken. Ik heb zelf herhaalde malen gezegd, dat deze behandeling in

Hij vreest ook met mij, dat deze bereiding te veel kina verslindt, voorts, dat hij altijd den koortsbast zelven als een versterkend middel na moest geven, en de *S. chinin.* evenmin de *recidiven* voorkwam (*n*).

Eindelijk wordt het bovenstaande hierdoor bevestigd, dat, als men de *Chinine* van den *Cortex Regius* door zuur heeft afgescheiden, er eene zekere harsachtige zelfstandigheid overblijft, die geene *Chinine* meer oplevert, en dat deze zelfstandigheid nogtans wel niet dezelfde kracht heeft, echter, in eene grootere hoeveelheid gebruikt, eene aanzienlijke koortsverdrijvende kracht bezit, zoodanig, dat men die ook als een koortsverdrijvend middel kan bezigen. Ik ontwaarde dit bij toeval van een' van onze geachtste Land-Doctoren, die mij berigtte, van een' Apotheker te lande, een man van veel kunde, en die vele bereidingen als Chimist in het groot maakt, vernomen te hebben, dat hij, eene groote hoeveelheid *S. chinin.* bereid, en een groot deel van deze harsachtige onbruikbare stof verzameld hebbende, dacht, dat het

---

in zware gevallen niet te stade kwam, doch dat niet alleen bij mij, maar ook door vele andere geneesheeren, dezelve zeer dikwijls in gewone tusschenpoozende koortsen zeer gelukkig geslaagd was. *Rhein. Jahrbuch* VI, 3 st. S. 30.

(*n*) De Heer Witmann, in zijne bij de Holl. Maatschappij bekroonde prijsverhandeling, is van hetzelfde gevoelen. Nat. Verh. xv, 11, bl. 44 en verv.

het toch jammer was, dat men daarvan als onnut moest wegwerpen; — hij wilde daarom eene proef met dat harsachtig, zeer bitter smakend overblijfsel maken, en vond, dat hij daarmede zoo wel slaagde, dat hij de Doctoren van zijne plaats verzocht, om daarmede ook eenige proeven te nemen. Deze Geneesheeren hebben mij verzekerd, dat zij met pillen van 2 greinen van dit *residu* even zoo goed als met 1 grein *S. chin.* de koorts konden wegnemen.

Ik heb een' voorraad van deze pillen van daar ontboden, en aan eenige mijner vrienden ronddgedeeld, en dit ook inderdaad bevestigd gevonden (*o*). Dr. Nanninga, van *Veendam*, schreef mij den 17 December ll., dat hij van dit *residuum* der *S. chin.* dikwijls met een gunstig gevolg gebruik gemaakt had, en dat hij de koorts meestal voor 15 a 20 pillen had zien wijken. Ik ontving een nader verslag daaromtrent van Dr. Hoffmann, van de *Scheemda*, die mij meldde, dat hij, van Dr. Nanninga eenigen voorraad van dat *residuum* gekregen hebbende, dit ook met *succes* gebruikt had. In het jaar 1823 gaf hij het aan een zoontje van den schoolmeester te *Finserwold*, 6 a 7 jaren oud, hetwelk reeds lang aan de koorts gesukkeld had. Dit kind werd

(*o*) M. Nauta Peters, *Sp. Med. Inaug. exh. collect. quaedam Med. Pract. Epid. anni* 1826 *et* 1827 *Groninganam Spectantia*, p. 26, 27.

werd door de koorts verlaten, zonder *recidive*, door het gebruik van 20 pillen, bereid uit een *scrupel residuum S. chin.* en eene halve *drachma pulv. Liquir.*, om de 2 uren eene pil buiten de koorts. Dr. Engels, te *Midwolde*, aan wien hij eenige onzuivere *Chinine* ter beproeving had medegedeeld, heeft dezelve onder anderen bij een meisje, dat reeds vruchteloos de zuivere *Chinine* gebruikt had, met het beste gevolg aangewend. Het *residuum*, zegt de heer Hoffmann, als ook de onzuivere *Chinine*, volgens den heer Stratingh door ons bereid, bezaten ook het vermogen, om in grootere of kleinere giften de koorts te stuiten. Wij hebben ook proeven genomen met dit *residuum* of het harsachtig overblijfsel der Kina, en van hetzelve inderdaad goede uitwerkingen bekomen. Intusschen had dit niet met alle *residuen* plaats, daar ik van een paar Apothekers geene harsachtige stof, maar een dun, bitter en bruin vocht kreeg, hetwelk geheel geene uitwerking deed.

De heer M. D. de Vries Reilingh, die in deze *Epidemie* zeer vele lijders behandeld heeft, berigtte mij, dat hij met een zeer goed gevolg het *residuum S. chin.* gebruikt heeft. Ik zal hier eenige gevallen, die ik zeer belangrijk vinde, door hem aan mij vriendelijk medegedeeld, opgeven. Een jongeling van bijna 22 jaren kreeg in 1826 eene alledaagsche *intermitterende* koorts,

koorts, die hij door de *S. chin.* niet kon bedwingen, mogelijk omdat hij, uit vrees voor de ziekte, te veel van dit middel gebruikt had. — In April 1827 werd hij door eene anderdaagsche koorts aangetast, met *gastrische* toevallen verzeld, waarvoor hij gedurende 12 dagen zachte *resolventia* en *laxantia* gegeven had; hij gaf hem nu 12 greinen *residuum resinosum chinini* met een bitter *extract* in pillen, om daar van gedurende de tusschenpoozing alle uur een grein te nemen. Den volgenden dag bleef de koorts reeds weg, en de lijder bevond zich wel; na 7 dagen nam hij wederom 8 pillen, om de *recidiven* voor te komen — de koorts is geheel weggebleven en hij bevond zich wel den 24 December 1827.

A. K., een dame, 30 jaren oud, had reeds 17 weken eene anderdaagsche koorts gehad, die wel niet zeer zwaar, maar echter van eene zware hoofdpijn verzeld was; men had haar allerhande bittere en *resolverende* middelen gegeven zonder eenige uitwerking. Op den 11 April 1827 kwam zij bij hem en verzocht, om haar *S. chin.* te geven; hij gaf haar 8 gr. van het *resid. chin.*, welke den volgenden *Paroxysmus* wegnamen, en waarop geene *recidiven* gevolgd zijn.

M. S., een meisje van 11 jaren, dat eene anderdaagsche koorts had, die door *resolverende* middelen behandeld was, en zesmalen weder-

keer-

keerde, gaf hij, den 12 Apr. 1827, 12 gr. *residuum chin.*, onder den vorm van poeders — de koorts kwam niet weder en zij was na 16 dagen nog welvarende.

R. H., een jongman van 24 jaren, die reeds lang aan eene derdendaagsche koorts geleden had, waartegen hij reeds langen tijd te vergeefs *S. chin.* gebruikt had, kreeg, nadat hij nu in drie weken geene middelen gebruikt had, XV gr. *resid.* — waarna de koorts aanstonds uitbleef; maar zij kwam, als naar gewoonte, de derde week terug.

T. S., een meisje van 12 jaren, had eene *semitertiana*, die eindelijk tot eene eenvoudige *tertiana* overging — zij had den 13 April reeds 5 malen de *tertiana* gehad, wanneer hij haar XII gr. *resid. chin.* in pillen toediende; het *acces*, hetwelk te 3 uren na den middag moest aankomen, kwam nu 's avonds te 11 uren weder, en was veel ligter; het volgend *acces* bleef geheel uit, en zij is langen tijd wel gebleven. Hij voegt hierbij, dat hij wel gevallen gehad heeft, waarin dit middel mislukt is, maar hij had daarvan nooit nadeelige gevolgen ondervonden — hij had echter wel gezien, dat het meer dan de *S. chin.* de maag bezwaarde en ligt braking veroorzaakte, als het gegeven werd, voordat de koorts geheel geweken was.

Men is echter niet alleen bij ons in het denk-

beeld

beeld gekomen, om het *residuum*, hetwelk na het maken der *S. chin.* overbleef, te gebruiken. Ik vind in de *Med. Chir. Zeitung* van Ehrhard(*p*) aangeteekend, dat D. Chapman, te *Philadelphia*, ook met het *residu* van de *S. chin.* proeven genomen heeft. De *Recensent* zegt alleen daarvan: « Bij de bereiding « der *Chinine* blijft eene dikke, kleverige, brui- « ne zelfstandigheid terug, die, volgens Chap- « man, in *Philadelphia*, tegen intermitterende « koortsen met vrucht wordt aangewend: men « laat in den tijd der *intermissie* alle twee uren « een grein, in den vorm van pillen, geven." — Ik heb niet gevonden, dat die nog elders gebezigd is. Mijnen geachten ambtgenoot, den heer S. Stratingh, Ez., daaromtrent raadplegende, deed ik hem de vraag: wat men van het gebruik van dit *residuum* moest denken? en hierop antwoordde hij mij het volgende: « Wanneer « bij eene min volledige bereiding de *Chinine* in « hars- of kleurdeelen is ingewikkeld, lost het « zwavelzuur al de daarin bevatte *Chinine*-dee- « len niet op; er blijft dan in het *residuum re-* « *sinosum* aanmerkelijk *Chinine* over, zoodat « dan dat *residuum* in *ratione* van deze *Chi-* « *nine* werkt; want het is genoegzaam bewezen, « dat geen een van de *principes* van de kina « als *antifebriel* werkt, dan de *Chinine*, en al- « le

(*p*) 1827, I, S. 133.

« le onzuiverheden daarop eenen nadeeligen in-
« vloed moeten hebben, ten zij proeven het te-
« gendeel bewijzen. Ik heb in het eerst dik-
« wijls zulke onzuivere *Chinine* gekregen, die
« zich even als hars voordeed, weinig oplosbaar
« in zuur was, doch hoogst werkzaam, omdat
« zij mogelijk niets dan *gemodificeerde Chinine*
« was. Het was wel der moeite waard, om dit
« nader door proeven te beslissen, en naauwkeu-
« rig te onderzoeken, hoe veel *Chinine* deze hars-
« achtige zelfstandigheid bevat." Een ander Apotheker zeide mij, dat hij nooit een *residu* had, daar hij altijd alle *residuen* bij de nieuw te maken *S. chin.* voegde, en dus niets overhield. De heer G. A. Stratingh heeft zeer onlangs ook in zijne *dissertatie* van dit *residuum* melding gemaakt (*q*), en getuigt ook dit met vrucht in *intermitterende* koortsen gebruikt te hebben; hij schrijft echter de kracht geheel aan de daarin onthoudene *S. chin.* toe, die, met andere deelen vermengd, daarvan niet gemakkelijk te scheiden is, en raadt hierom ook aan, dit weder bij de volgende bereiding te gebruiken. Hij raadt te regt niet aan dit *residuum* in gebruik te brengen, om de onzekerheid der bereiding, en het bedrog, hetwelk men daarmede maken kan.

VI.

(*q*) *De Cinchinino, chinino, eorumque salibus, imprimis Sulph. Chin. Pharmaceutica ac therapeutica ratione consideratis*, p. 96, seqq.

VI. Daar nu, volgens mijn denkbeeld, de overige bestanddeelen van den koortsbast ook zeker werkzaam zijn in het genezen der tusschenpoozende koortsen, viel ik natuurlijk op de gedachten, of men niet, door het bijbrengen van zuur bij het aftreksel of het afkooksel der kina, een *praeparaat* zoude krijgen, hetgene de *Chinine* in krachten evenaarde, daar op deze wijze meer *Chinine* vrij wordt, dan door eenvoudige koking, of door de kina in *substantie* te geven. Ik werd in dit denkbeeld bevestigd door een onlangs uitgekomen stukje van den beroemden *Berlijner* Scheikundige Hermbstadt (*r*), die zegt, dat de kina in *substantie* zeker het krachtigste is, maar niet van elke maag verdragen wordt; dat derzelver kracht bestaat in de *Chinine* en *Cinchonine;* dat deze zich niet gemakkelijk in water laten oplossen en afscheiden, en dat het daarom nuttig is, dat deze beginsels door zuur oplosbaar gemaakt worden. Daar wijn veel appelzuur en wijnsteenzuur bevat, is eene *infusio vinosa* het sterkste, om de *alcaloïden* af te scheiden. Om nu de verschillende *extracten* en afkooksels te maken, moet men ze eerst met water afkoken, en voor den tweeden keer afkokende, bij elk pond kina eene once *acetum concentratum* voegen; deze door-

ge-

(*r*) *Bemerk. über einige altere und neuere Arzneypraeparate*, in Hufeland's Journ. T. 64, 6 st., S. 56.

gezijgde afkooksels moet men met de vorige verbinden, en tot een *extract* uitdampen. Bij een afkooksel moet men of wijn voegen, of bij ieder once kina eene halve dr. *acetum concentratum.* Toen ik dit las, wist ik niet, dat de heer G. A. Stratingh en ook andere geneesheeren in deze stad reeds beproefd hadden, bij de *decoct. C. Per.* zuur te voegen, b. v. *acid. Sulph.;* dan dat zij wel de tonische kracht, maar geenszins de koortswerende kracht vermeerderden. Mijn vriend de heer *Chir. Maj.* Doctor Ninaber heeft op mijn verzoek verschillende proeven genomen met het *dec. C. P.*, naar het voorschrift van Hermbstadt met alle naauwkeurigheid bereid, dan hij heeft te vergeefs beproefd, met deze *decocten* de *F. quartana* te genezen; hij gaf alle dagen een *decoct.* van een once *C. P.* op deze wijze bereid, maar kon de koorts daarmede niet stuiten. Wij zagen naderhand, dat de heer Nieuwenhuis gelukkiger met deze proeven geslaagd was, en dat hij verscheiden zieken genas, door bij een afkooksel van een once *C. P. Regius* twee *Scrupels acid. Sulph.* te voegen. Wij zullen dus deze proeven weder moeten herhalen (*s*).

VII. Het is bekend, dat men niet alleen inwendig, maar, door het opslorpend vermogen der huidvaten, ook uitwendig door inwrijving in

(*s*) *Revue Medec.*, 1827, May S. 194.

in de huid geneesmiddelen kan aanwenden met hetzelfde gevolg, alsof dezelve door den mond genomen waren. Ik behoef dit niet te bewijzen, daar de ondervinding reeds voor zoo vele jaren geleerd heeft, dat men de *lues venerea* door inwrijving van kwik op de huid kan genezen; en de proeven van Chiarenti en Brera, nader bevestigd door den beroemden *Montpellierschen* geneesheer Chrestien, en de proeven van Bichat, Pinel, Chaussier, Dumeril en Alibert hebben getoond, dat men, of alleen of met water, speeksel, of vette zelfstandigheden gemengd, vele geneesmiddelen konde bezigen, die dezelfde werking uitoefenen, alsof ze inwendig genomen worden: zoo werkt *opium hyoscyamus*, *Belladonna* uitwendig als *narcotisch* middel; *Tart. Emet.* in water opgelost verwekt braking, *scilla* en *digitalis* bevorderen de pisontlasting. Men heeft ook reeds lang, zoo wel bij kinderen als volwassenen, die de kina inwendig niet konden verdragen, dezelve uitwendig, of in een bad, of als eene pap op de maag gelegd, gebezigd, en daardoor spoedig de koorts verdreven. Het is dus geen wonder, dat men op het denkbeeld gekomen is, om de *S. chin.*, die om derzelver sterke bitterheid door velen moeijelijk te nemen is, ook in sommige gevallen uitwendig aan te wenden, met dat gelukkig gevolg, dat de koorts daardoor spoedig werd weggenomen.

In een Fransch journaal las ik onlangs, dat men een kind door het toedienen van een klisteer met een paar greinen *S. chin.* van de koorts bevrijd had. — Bij een kind (*w*), hetwelk de *S. chin.* niet inwendig wilde nemen in eene *febris interm. perniciosa*, werd de *S. chin.*, 2 grein in 5 oncen *Spir. vin.* opgelost, met *succes* in de dijen ingewreven. Dr. Stratingh heeft vooral bij kinderen de *S. chin.* met het beste gevolg in de *regio epigastrica* laten inwrijven (*x*). Pointa, een *Lyonsch* geneesheer, genas de *intermitterende* koortsen door de *S. chin.* in het tandvleesch en inwendig in den mond in te wrijven (*y*). Dr. Huber had ook eens, doch bij een stervend kind, in eene *f. perniciosa* dat middel in een klisteer gegeven, zoodat men daaruit geen besluit konde nemen.

Zeer onlangs heeft de heer Martin, een Fransch geneeskundige (*z*), ons eene zeer belangrijke verhandeling medegedeeld, waarin hij door opzettelijk genomene proeven getoond heeft, dat de *S. chinine* de koorts wegnam, wanneer men die op de huid, van derzelver opperhuid ontbloot, door middel van eene Spaansche vlieg aanlegde. De eerste gelegenheid tot deze ontdekking gaf de

(*w*) *Revue Medic.* 1827, May, p. 194.

(*x*) *Diss. cit.* pag. 179, *seqq.*

(*y*) Ib. p. 80.

(*z*) *Revue Medic.* Sept. 1827.

de heer Lesieur(*a*), die het eerst aanried, om geneesmiddelen op de huid, van opperhuid ontbloot, te plaatsen, hetzij men deze ontblooting door middel van Spaansche vliegen, hetzij door een' garoubast, of door een met zwavelzuur doordrongen katoentje, daarna aangestoken, hetzij door geconcentreerd azijnzuur, kokend water, of door een wondje te weeg bragt. Men kan dan de geneesmiddelen of enkel, of met zalf, enz. vermengd, op de ontbloote plaats aanleggen. De heer Lesieur had verschillende middelen, als *mosschus*, *Tart. Emet. morphium*, en ook met goed gevolg de *S. chin.* in *intermitterende* koortsen aangewend. — Richter geeft ons daarvan een kort berigt in den Supplementband tot zijne *Therapie* (*b*). Lambert en Lesieur, zegt hij, genazen hardnekkige ander- en derdendaagsche koortsen door inwrijvingen van *S. chin.* op van opperhuid beroofde plaatsen door Spaansche vliegen.

De heer Martin, die zich de eer van deze ontdekking te onregt toeschrijft, wetende, dat Barthez getoond had, dat men, zoo wel door inwrijving in de huid, als door baden, de opslorpende vaten konde opwekken, om den koortsbast op te nemen, dacht echter, dat de opslorping

(*a*) Stratingh, *Diss.* p. 182.

(*b*) *Spec. Therap.* X. S. 455.

ping veel sterker zoude zijn, wanneer het geneesmiddel op de huid, van de *epidermis* ontbloot, werd aangelegd. Men had immers reeds lang geweten, dat zoo wel Heel-, Ontleed- als Vroedkundigen ondervonden, dat bij de minste ontvelling, door de behandeling van zweren, wonden, enz., de ziektestof in het ligchaam wordt opgenomen, en niet alleen gevaarlijke toevallen, maar zelfs somtijds den dood veroorzaakt heeft. Reeds lang ook had men van deze *methode* gebruik gemaakt bij het inenten der Pokken en der *vaccine*. Deze opslorping is bijna onmiddellijk, en echter is men niet bedacht geweest, om hiervan gebruik te maken in de beoefening der geneeskunde, totdat de heer Lesieur de eerste geweest is, die daaraan gedacht heeft. De heer Martin beproefde deze geneeswijze het eerst bij menschen, die langdurige *intermitterende* koortsen en gedurige wederinstortingen daarvan gehad hadden, — velen hadden tevens toevallen van aandoening der longen, die hij aan het wintersaizoen toeschreef. Hij verhaalt hier zes gevallen, in welke hij deze wijze van aanwending der *S. chin.* beproefd had.

Het eerste geval was dat van een meisje, hetwelk gedurende de maand September aan eene *intermitterende* koorts lag, die door *S. Chin.* eindelijk werd weggenomen, na 14 dagen wederkeer-

de

de en in December met borstaandoening verzeld werd; hij legde den 19den eene Spaansche vlieg op den arm — den 20sten, de opperhuid weggenomen zijnde, strooide hij daarop 6 gr. *S. chin.*, en bedekte de wonde met een blad van de gewone beet; den volgenden dag was de arm zeer pijnlijk en rood, doch zij kreeg geene koorts; — dan toen er wederom *S. chin.* op den arm gelegd werd, was die zoo pijnlijk, dat hij genoodzaakt was er de *S. chin.* af te nemen en er eene verzachtende pap op te leggen; — den 22sten was de arm minder ontstoken en pijnlijk en zij had geene koorts, die ook vervolgens geheel wegbleef. — In een tweede geval van een' kanonnier, die sedert vijf maanden, en altijd om de 14 dagen, *recidiverende* koorts had, niettegenstaande hij steeds inwendig de *S. chin.* gebruikte, werd nu ook op den 19 Dec., op den vrijen dag, een *vesicatorium* en den volgenden dag 6 gr. *S. chin.* gelegd. Op den 21sten had hij niet veel pijn, maar toen den 22sten de *Chin.* herhaald werd, was de wonde zeer pijnlijk en met eene dikke zwarte korst bezet — de koorts kwam nu ook weder, de plaats bleef *livide*, droog en ontstoken. Daar nu hier van zulk eene ontstokene oppervlakte geene *absorptie* konde plaats hebben, en de koorts bleef aanhouden, gaf men wederom de *S. chin.* inwendig, waarnaar de koorts luisterde — Het derde geval was van een' soldaat,

daat, die na eene boosaardige *remitterende* koorts eene *intermitterende* overhield, verzeld van een' lastigen hoest, en daarvan langzaam herstelde; doch hij werd op den 20 December onverwachts wederom door een' aanval van *intermitterende* koorts aangetast. Men legde den 22sten, na het aanleggen van een *vesicatorium*, 6 gr. *S. chin.*, met *ceraat* vermengd, op den arm. Hij had dien avond geene koorts — de huid was niet ontstoken. Men herhaalde deze aanwending der *S. chin.* op den arm, zonder dat er ontsteking volgde of de koorts wederkeerde — en den 26sten was hij geheel hersteld. — Dat de Spaansche vlieg de uitwerking niet deed, bleek uit een vierde geval, zijnde dat van een' soldaat, dien, wegens een' *catarrhalen* hoest reeds drie weken eene Spaansche vlieg gehad hebbende, nu, na een *recidive* van *intermitterende* koorts, ook *ceraat* met 6 gr. *S. chin.* op den arm gelegd werd. In het eerst kwam de koorts nog driemalen weder, daar de wonde ontstoken en pijnlijk was, doordien men de *S. chin.* nu met het *ung. Epispastic.* had verbonden; — dan eindelijk bleef de koorts tevens met den hoest geheel weg.

Hetzelfde had plaats bij een meisje, hetwelk eene opene Sp. vlieg had voor eene *intermittende* koorts, met hoest en *catarrhale* toevallen op de borst verzeld. Zij herstelde aanstonds door het aanleggen van *S. chin.*, met *ceraat* ge-

mengd,

mengd, op den arm gelegd, en *recidiveerde* niet.

Eindelijk verhaalt hij een geval van een' man, die drie maanden eene derdendaagsche koorts gehad had met gedurige *recidiven*; ofschoon hij verschillende kina-bereidingen gebruikt had, kwam de koorts telkens weder. — Niettegenstaande hij tevens eene zware bezetting op de borst had, herstelde hij van beide ziekten, door tweemalen 6 gr. *Sulph. chin.*, met het *ung. Epispat.*, hetwelk hij op den arm had, er op te leggen. — De schrijver merkt in zijne gevolgtrekkingen hier aan, dat in het tweede geval het middel niet werkte, omdat de oppervlakte der huid te sterk ontstoken was; en dus werkte dit middel niet door *revulsie*, maar alleen, wanneer het in den vochtstroom *geabsorbeerd* werd. In al de andere gevallen was de huid in zulk een' staat, dat het middel kon opgenomen worden, en hierop hield de koorts ook op.

Wat nu de voordeelen van deze *methode* betreft; dezelve komen neder op het volgende:

1. De *intermitterende* koortsen zijn zoodanig aan instortingen onderhevig, dat men bij elke *recidive* meer en meer *Chinine* moet geven, omdat het gestel aan het geneesmiddel gewoon wordt; terwijl deze groote hoeveelheid schade aan maag en ingewanden zoude kunnen toebrengen

gen: wanneer men nu uitwendig, onder den vorm van een *versicatorium*, hetzelve aanwendt, kan men zulks doen, zonder dat de lijder het zelf vermoedt.

2. Het is altijd moeijelijk, bij kinderen geneesmiddelen, zelfs door middel van klisteren, in te brengen: op deze wijze worden er slechts eenige oogenblikken gevorderd, om die te verbinden.

3. Wanneer de maag en ingewanden zeer gevoelig, of in een' staat van ontsteking zijn, kan men de *S. chin.* niet inwendig toedienen; somtijds worden dan alle middelen door braking uitgeworpen, of door eene *diarrhé* aanstonds ontlast. Door deze methode kan men op alle tijden en in alle omstandigheden van de koorts de *S. chin.* aanwenden, en men kan hier, naar mate van den staat der ziekte, zoo veel *S. chin.* inbrengen als men goedvindt, daar de *absorptie* hier zoo spoedig volgt.

4. Dit geneesmiddel wordt hier geheel onveranderd in den stroom der vochten gebragt, en niet, zoo als het inwendig gebruikt wordt, eerst door de sappen der maag en ingewanden veranderd. Ook werkt het spoediger, en in veel kleinere giften, dan wanneer het inwendig genomen wordt.

5. Men zoude hier tegen kunnen inbrengen, dat men hier een *vesicatorium* noodig heeft; dan

men

men heeft dit niet alleen ook in deze ziekte om andere redenen noodig, en de Spaansche vlieg geneest spoedig in vijf of zes dagen, maar men kan ook in haastige gevallen eene blaar door kokend water maken, of door eene kleine insnijding, of door gegomd taf of *garou* de opperhuid raauw maken.

6. Met een woord besluit hij eindelijk, dat de *S. chin.*, op deze wijze aangewend, den loop der intermitterende koortsen, wanneer er niets is, hetwelk deszelfs *absorptie* belet, aanstonds stuit, — dat voorts dit middel *specifiek* en niet door *revulsie* of door eenige andere *locale* werking deszelfs kracht uitoefent — dat de *absorptie* zeer spoedig is, — dat het in eene veel geringere gift werkt, dan wanneer het door den mond genomen wordt, — dat het, in poeder op eene ontbloote huid gelegd, eene hevige ontsteking veroorzaakt, — dat het, in eene kleine hoeveelheid *ceraat* opgelost, volstrekt onschadelijk is, en geene pijn of ontsteking verwekt, — dat men het eindelijk met voordeel kan aanwenden in alle kwaadaardige en hardnekkige koortsen.

Wij hebben, naar het voorschrift van de Fransche Geneesheeren, ook meermalen deze zoo zeer aangeprezene geneeswijze beproefd. Dr. Huber heeft in verscheidene gevallen de *S. chin.* op deze wijze aangewend, vooral aangelegd op die plaatsen, welke het meest en bijzonder in deze

koort-

koortsen schenen te lijden, als op de maag, milt, enz. — Tweemalen is hem dit gelukt, maar viermalen mislukt. Gelukkiger was hier mede de heer Stratingh, die deze geneeswijze dikwijls en met veel nut gevolgd heeft.

Onder anderen genas hij daarmede eene zoo hardnekkige derdendaagsche koorts, dat zij voor groote giften *S. chin.* niet wilde wijken, alleen door 8—10 gr. ingewreven, — de koorts bleef aanstonds staan. Niet minder gelukkig was hij in het wegnemen van alledaagsche en anderdaagsche *intermitterende* koortsen. In kwaadaardige *interm.* koortsen had hij geene gelegenheid gehad, om het te beproeven (*c*).

Eveneens gelukte het mij bij een' jongman, die sedert twee jaren eene derdendaagsche koorts gehad had, door 6 gr. *S. chin.* tweemalen op den arm te leggen, die te verdrijven; dan zij *recidiveerde* echter na eenige weken. Dr. de Vries Reilingh heeft mij de twee volgende gevallen medegedeeld.

G. B., een jongen, tien jaren oud, had gedurende een groot gedeelte van den herfst en den geheelen winter aan eene derdendaagsche koorts geleden, die meermalen door groote giften van de *S. chin.* (niet minder dan van 16 tot 20 gr.) was weggenomen, maar telkens om de 12 of 15 dagen na het nemen van de *S. chin.* weder-

keer-

(*c*) *Diss. cit.* p. 183, 184.

keerde. Toen hij nu op den 4 Maart gedurende drie weken wederom de koorts gehad had, en tevens over eene *rheumatische* pijn in de borst klaagde, die vooral bij het begin der koorts zeer verergerde, werd hem een *vesicatorium* op den arm gelegd, en daarna tweemalen daags met 6 gr. *S. chin.* met eene halve drachma *ceraat* verbonden. Dit werd den volgenden dag herhaald — de koorts bleef aanstonds weg, zoodat zij door 12 gr. *S. chin.* in eens werd weggenomen en niet wederkwam. — H. J., een meisje van 9 jaren, die ook langen tijd eene *quartane* gehad had, die telkens met 14 gr. *S. chin.* werd weggenomen, had nu wederom 14 dagen de koorts gehad. Den 4 Maart werd haar een *vesicatorium* op den arm gelegd, en den volgenden dag 6 gr. *S. chin.* met eene halve dr. vet ingewreven. Den volgenden dag was de wonde genezen, en hierom moest er een nieuw *vesicatorium* op den arm gelegd worden, en daarna wederom dezelfde hoeveelheid *S. chin.*, met *axungia* vermengd, — den volgenden dag was het wondje wederom genezen en de koorts kwam weder; — nu werden wederom 6 gr. *S. chin.* ingewreven — maar daar de koorts wederkwam, nam hij die door 16 gr. inwendig weg.

Als wij nu onze waarnemingen met die van de Fransche schrijvers vergelijken, dan kunnen wij deze *methode* gerust aanbevelen, vooral in

die

die gevallen, waarin de *S. chin.* niet inwendig kan gegeven worden; — maar ook wanneer er spoedige hulp vereischt wordt, en men dus het uit- en inwendig gebruik tevens zoude kunnen aanwenden.

Ik moet echter hier waarschuwen, dat meest alle Geneesheeren hier gezegd hebben, dat de zieken altijd zeer klaagden, dat deze aanwending zeer pijnlijk was, en dat men somtijds genoodzaakt geweest is, het verband weg te nemen, en de mislukking ook mogelijk daarvan afhing.

Behalve deze uitwendige behandeling, heeft ook onlangs Rapon, een voorstander van de geneesmiddelen door rooking aan te wenden, den koortsbast en de *S. chin.* op deze wijze in het *acces* met nut aangewend. — Wij hebben deze proeven nog niet in het werk gesteld (*d*).

Wat nu de andere bereidingen der *Chinine* betreft, hiervan kan ik bij eigene ondervinding niet spreken. Sommigen verkiezen de eenvoudige *Chinine* boven de *Sulph. chin.* Harless heeft de *Phosphas chinin.* met meer vrucht gebezigd — en nu vind ik wederom in een der laatste stukken van Hufelands *Journal* (*e*), dat

(*d*) *Traité de la methode fumigatoire, ou de l'emploi médical des bains et douches de vapeur, Paris* 1823, 1824. Richter, Suppl. Sp. Therap. X, S. 247.

(*e*) T. LXVI, 1 st., S. 157.

dat D. Neumann, te *Berlijn*, in de *Charité*, proeven gedaan had met het *Chininum muriaticum*, hetwelk niet alleen de *Sulph. chin.* in ligte verteerbaarheid, maar ook in het wegnemen der gevolgen der *intermitterende* koortsen onfeilbaar werken, en dezelve in allen opzigte in kracht overtreffen zoude.

VII. Ik heb hier alleen nog bij te voegen, dat men zoo wel hier als elders klaagt, dat de *S. chin.* minder werkzaam en krachtig is, dan te voren, — dat men nu zelfs met groote giften van 30, 40 ja 50 gr. tusschen de *accessen* de koorts somtijds niet kan wegnemen, en dat dezelve, zoo als men zegt, niet zoo als te voren wil aanslaan, daar men nu met zachte *resolventia amara*, *Sal ammon.*, *chamomille*, enz. beter uitkomt. — Wat is hiervan de reden? Volgens mijne gedachten, kan die tweeledig zijn: of dat de koorts blijft voortduren door *sordes pituitosae*, *biliosae*, *atrabiliosae*, of door verstoppingen in het *systema venae portarum*, en de *S. chin.* daarmede niet strookt, — of ook dat de *S. chinine* niet goed bereid of vervalscht is, of eindelijk, dat de Apothekers, wegens de duurte van het geneesmiddel, kleinere giften geven, hetgene niet gemakkelijk te ontdekken is. De heer Gittermann klaagt daarover ook (*f*), en zegt: « dat het gehalte of de inhoud der ver-« schil-

(*f*) Rhein Jahrb. u. s. w. II, 1 s. S. 39.

«schillende soorten van *Chinine* in den kinabast «een punt is, waarop men thans bij het meer «en meer toenemend gebruik der *Chinine* be- «hoorde te letten, om niet bij het ziekbed be- «drogen uit te komen. Hij had in eene apo- «theek met het beste gevolg dagelijks eenige «drachmen *S. chin.* voorgeschreven — eindelijk «raakte de voorraad daarvan op, zoodat hij «dit geneesmiddel van elders moest ontbieden. «Deze *Chinine* had in alles den uitwendigen vorm, «smaak en het karakter van de echte *Chinine*, «zonder dat zij dezelfde werking als de voor- «gaande deed — die hij echter ondervond, zoo- «dra hij eigen goed bereide *Chinine* weder «kreeg. — Een ander apotheker had een pond «kina, die op het uitwendig aanzien alle ver- «eischten van echte kina scheen te hebben, van «elders laten ontbieden, maar kon geheel geene «*Chinine* daaruit bereiden.'' Men zegt, dat, helaas! thans de kina, waaruit de *Chinine* ge- trokken is, wederom gedroogd en opgemaakt, en dan voor goede kina verkocht wordt, het- welk ook zeker hier het geval geweest is.

Dan wij vernemen nu niet minder, dat de *S. chin.* op allerhande wijzen vervalscht wordt, en het is van zeer veel belang, dat men dit, vooral in tijden van *Epidemie* van *intermitterende* en daaronder loopende kwaadaardige koortsen, ontdekke.

Men

Men heeft ons in het verleden jaar berigt(*g*), dat men dit *praeparaat* tot een' vrij lagen prijs uit Frankrijk konde ontbieden, — dat dit minder wit, de kristallen korter en minder naaldvormig zijn, een' ranzigen geur, een' minder bitteren, maar scherperen smaak hebben, die in de keel prikkeling verwekt. Bij een nader onderzoek bleek het, dat deze *S. chin.* met *stearine* vervalscht was, in de verhouding van $\frac{1}{12}$, — men ontdekte dit door de behandeling met een verdund zwavelzuur, hetgene de zwavelzure *Chinine* oplost en de onopgeloste *stearine* doet nederploffen.

De heer Apotheker Uilkens hier ter stede ontdekte, dat men de *S. chin.* vervalschte met *mannite* en andere in water oplosbare zelfstandigheden. Moeijelijk was het, om die vervalsching met *mannite* te ontdekken, omdat die uiterlijk zoo veel overeenkomst heeft met de *S. chin.* Het wrijven met water is daartoe niet genoegzaam, dewijl de bitterheid der *Chinine* zoo sterk is; maar dat de *S. chin.*, in water opgelost en wederom gedroogd, niets van haar gewigt verliest, terwijl de *mannite* en suiker haar geheel gewigt verliezen: zoodat, als men 4 gr. *S. chin.* met 1 gr. *mannite* vermengt, oplost, en weder droogt, men slechts 4 gr. weder krijgt(*h*).

Na-

(*g*) *Alg. Konst en Letterbode*, 1827, no. 1, bl. 15.

(*h*) Idem, 16 Sept. 1821, II D., bl. 38; 182.

Naderhand heeft ons de heer van der Boon Mesch bekend gemaakt met de vervalsching der *S. chin.*, door de Franschen, met fijn gekristalliseerd gips, met $\frac{1}{5}$ gedeelte suiker, met *mannite* en *S. de chaux*, die men daarvoor alleen in naalden bereidde, met vetstof, witte *agaricus*, krijt, enz. Men kan dit bedrog ontdekken door het verdachte zout in wijngeest op te lossen; wordt dit nu geheel opgelost, dan is het vrij van gips, krijt en *magnesia*, die in kleine kristallen overblijven. Droppelt men er zwavel of azijnzuur op, en het blijft onveranderd, dan is het waarschijnlijk gips; bruist het op, en blijft er een wit poeijer op den grond liggen, dan is het *carbon. calcis*, en wordt het opgelost, dan is de vervalsching met *magnesia* geschied. — De suiker kan men ontdekken, door het geheel met koud water af te wasschen, en dan uit te dampen, wanneer men $\frac{1}{10}$ suiker kan proeven — de vetstof door oplossing in *spir. vin.* — de *boracite*, die ook zeer met de *S. chin.* overeenkomt, door het in wijngeest op te lossen, en in brand testeken, wanneer dezelve met een groene vlam brandt.

Men vindt het verdere in het *Schei-* en *Artz. Magazijn* van Meilink, IV d., n. 6. — n. IV, bl. 181 — en uitnemend alles door eigene proeven bevestigd, en met eene uitvoerige Tabel voorzien, in de Diss. van den heer Acker Stratingh, Cap. II, p. 102 en vervolgens.

Nederland heeft ons de meeste [illegible] Mosses en [illegible] gegeven, [illegible] de [illegible] der Nederlanden, door de Franschen, [illegible] [illegible] en [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] wanneer deselve met een groeven [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Cap. II, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

